

МВС України
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра загальноправових дисциплін факультету № 6
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6
Кафедра теорії та історії держави і права факультету № 1
Кафедра українознавства факультету № 2

До 100-річчя підготовки кадрів охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.)

Тези виступів учасників Міжкафедрального круглого столу до Дня Соборності України

(Харків, 20 січня 2017 р.)

**Харків
ХНУВС
2017**

*Круглий стіл
проводиться відповідно до*

Плану заходів з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років та вшанування пам'яті її учасників на період до 2021 року (затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2016 р. № 777-р),

Плану заходів Харківського національного університету внутрішніх справ з виконання Програми військово-патріотичного виховання молоді та участі населення у заходах оборонної роботи на 2015–2017 роки, доручення ХНУВС від 04.01.2017 № 2 «Про підготовку та проведення міжкафедрального круглого столу».

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

- перший проректор Харківського національного університету внутрішніх справ, підполковник поліції **Швець Дмитро Володимирович** (голова);
- проректор Харківського національного університету внутрішніх справ, підполковник поліції **Бурдін Михайло Юрійович** (заступник голови);
- доцент кафедри українознавства Харківського національного університету внутрішніх справ **Дедурін Геннадій Геннадійович** (секретар);
- професор кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 **Бандурка Олександр Маркович**;
- завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ **Греченко Володимир Анатолійович**;
- завідувач кафедри українознавства факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ **Чорний Ігор Віталійович**;
- завідувач кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ **Логвиненко Ігор Альбертович**;
- завідувач кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ **Холод Юрій Анатолійович**;
- начальник відділу організації наукової роботи Харківського національного університету внутрішніх справ, підполковник поліції **Мірошніченко Оксана Станіславівна**;
- начальник інформаційно-технічного відділу підполковник поліції **Полховський Олександр Миколайович**;
- начальник відділу матеріального забезпечення **Копаниця Олексій Вікторович**;
- начальник відділу зв'язків з громадськістю **Щербакова Ірина Василівна**;
- директор загальної бібліотеки **Процких Тамара Олексіївна**.

Зміст

Сокуренко В.В.

День Соборності України: історичні витоки5

Швець Д. В.

**Охорона громадського порядку в Україні часів національної революції
(1917 – 1921 рр.): проблема організації та кадрового забезпечення8**

Бурдін М.Ю.

**«Земельне питання»: підходи до вирішення часів національної
революції в Україні (1917-1921рр.)14**

Бандурка С. С.

Фінанси як умова забезпечення розбудови української держави20

Воропай Т. С.

Соборність й ідентичність23

Гавриленко О.А.

**Нормативні основи функціонування закладів початкової та середньої
освіти в Україні у період денікінської окупації26**

Головко Б. Г.

**«Літопис УПА» – джерело вивчення визвольного руху в Україні у 40-50-х рр.
XX століття30**

Греченко В.А.

Єдність в ім'я майбутнього.....33

Дедурін Г. Г.

Бойові дії УГА на території УНР влітку 1919 року39

Дубина Н. А.

Духовна єдність – запорука соборності України43

Железов О.Є.

Права людини: міжнародно-правовий аспект47

Загуменна Ю. О.

Соборність України: історія та сучасність53

Іванов С. Ю.

**Ідея соборності в українському суспільно-політичному русі на початку
XX ст.60**

Коцан І. Д.

**Вирішальні фактори поразки українського народу у визвольних
змаганнях (1917-1921 рр.).63**

Кріцак І. В.

Принцип соборності як запорука прогресивного розвитку української держави (православно-богословське осмислення)67

Лазарєв В. В.

Громадянство УНР.....69

Логвиненко Є. С.

Конституційний процес в УНР доби Директорії73

Логвиненко І.А.

Конституція УНР 1918 року: оцінки в історіографії76

Мовчан Д. А.

Соборність як багатовимірне поняття.....79

Мураховська Т. Є.

Єдність народу – його сила81

Найда В. О.

Крокування України до соборності.....84

Погрібний І. М.

Особливості формування правової системи сучасної України88

Режко В. А.

Із символізму – у розстрільний соцреалізм. Західноукраїнські поети – перекладачі революційної поеми О. Блока «Дванадцять».....90

Сапєйко Л. В.

Правові засади Акту злуки.....95

Синяк Я. В.

Українська національна еліта: проблемні аспекти.....98

Тітов Є.Б.

Про цінність традицій у праві (правових традицій)102

Тягло О. В.

Мовна проблема в контексті соборності України105

Холод Ю.А.

Ідеологеми окупаційного режиму генерала Денікіна в Україні.....107

Черхавський М. В.

Народ як суб'єкт реалізації права народу на повстання.....111

Шаповал В.М.

Революція і проблеми свободи.....114

Сокуренко В.В.,
ректор Харківського національного університету
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, доцент

День Соборності України: історичні витоки

Соборність та незалежність завжди були мрією українського народу. Однак, політична ситуація, в якій опинилась Україна сьогодні, яскраво засвідчує, що державність нашої країни надто часто перебувала і перебуває у тісній залежності від так званих «високих геополітичних інтересів» сусідніх держав. Така ситуація склалась навколо українських земель і у 1918 р.

У січні того року було проголошено незалежність Української Народної Республіки. На територіях, які входили до складу Австро-Угорської імперії, у листопаді 1918 р. була утворена Західноукраїнська Народна Республіка. У грудні 1918 р. лідерам цих двох держав вдалося підписати своєрідний договір об'єднання. Цей договір увійшов у нашу сучасну історію як «Акт злуки» і 22 січня 1919 року він був публічно оприлюднений в Києві.

Об'єднання УНР і ЗУНР без сумніву можна вважати моделлю цивілізованого та демократичного збирання територій в єдиній суверенній державі. Однак через непереборні об'єктивні обставини злиття виявилось незавершеним.

Фактичний крах формально досягнутої соборності був спричинений багатьма факторами. Найголовніші з них – агресія радянської Росії, Польщі, інших держав, російських білогвардійців, негативне ставлення провідних держав Антанти до української справи. Усі вони не лише не визнали української соборності, але й знищували її державність. Вже через два тижні після проголошення Акта злуки під натиском Червоної армії Директорія та її уряд змушені були залишити Київ, а трохи згодом і майже всю територію України. Не менш трагічно складеться, і доля Західноукраїнської Народної республіки, яку незабаром окунують польські та інші інтервенти.

Величезної шкоди справі державності та соборності завдав також внутрішній стан самого українства: розкол на непримиренні політичні табори, міжпартійна та внутріпартійна боротьба, громадянська війна на Наддніпрянщині, наявність серйозних розбіжностей з питань стратегії і тактики боротьби за національну державність між головами УНР та ЗУНР.

Незалежна Україна в кінці ХХ ст. стрімко увійшла у світове співтовариство, отримала широке міжнародне визнання. Подальша її інтеграція, насамперед до європейської спільноти, потребує виваженої дер-

жавної політики у міжнародній сфері, гармонізації зовнішньополітичних орієнтацій різних груп населення, пошук балансу між геополітичними реаліями і пріоритетами національних інтересів.

Важливо розуміти, що виступати за соборність України сьогодні означає захищати і зберігати єдність, цілісність її території, створювати умови, завдяки яким відбувалося б єднання людей, які проживають в країні, де б утверджувалися свобода, толерантність, віротерпимість, культура міжнаціональних відносин.

Консолідуючим фактором соборності в Україні мають стати між-національна злагода і мир. Відновити і зберегти одне з найсуттєвіших надбань новітньої України – міжнаціональну злагоду – є не тільки велінням часу, але й запорукою соборного існування суверенної держави.

Нині Україна розв'язує завдання величезної історичної ваги: утвердження демократичних принципів, створення конкурентоспроможної економіки, ефективної системи державних інститутів. Українцям важливим стає соціальний захист людей, їх матеріальний добробут, гарантія та захист прав та свобод. Політичні сили мають діяти професійно, злагоджено, приймати рішення, які б відповідали реаліям сьогодення. Держава має бути демократичним регулятором суспільних відносин, гарантом та захисником інтересів та прав кожного й усіх.

Майже сто років минуло з тих історичних подій, але проблема єднання українців Сходу і Заходу залишається актуальною і сьогодні набуває особливої гостроти в сучасних політичних умовах. Врахування помилок минулого, факторів, що спричинили крах державотворчої ідеї, може стати важливим уроком для сучасності. Тільки об'єднуючись навколо спільної мети, український народ здатен заявити про себе як успішну європейську спільноту з високими моральними цінностями та гідним життєвим рівнем.

Нові реалії для українців, породжені агресією Росії, стали ще однією нагодою для об'єднання всього суспільства навколо стрижневої ідеї творення державності. Пам'ятаймо: роз'єднане, розколоте суспільство не може бути творчим; зневіра, страх, злоба можуть сіяти лише ненависть. Об'єднання навколо ідеї державності – це практичний патріотизм, оберіг духовного статку нації, активне викорінення самозневаги, самозаперечення, самознищення. І хто би не сіяв розбрат, які б корпоративні політичні і фінансові інтереси не ставали на шляху національного єднання, український народ має могутній потенціал єдності, сили і добробуту. Цей потенціал закладений в нашому менталітеті і нашій підсвідомості. Інакше, як можна пояснити те, що дві частини одного народу, які протягом багатьох століть були роз'єднані між собою, весь цей час прагнули возз'єднатися і при першій найліпшій нагоді змогли реалізувати своє прагнення в життя, змогли об'єднатися в єдину державу, не дивлячись на ті відмінності, які між ними існували.

Багато хто сьогодні намагається переконати нас у тому, що ми різні, а тому не можемо бути єдиним народом, однією нацією. Так, ми різні – ми розмовляємо різними мовами, ходимо до різних церков, у нас різні цінності, погляди на життя і політичні уподобання. Але різні – не значить роз'єднанні. Наші відмінності зовсім не означають, що ми не можемо жити в єдиній державі, не можемо бути єдиним цілим і спільно будувати свою долю. Мовні, релігійні чи історичні колізії не становлять перешкоди для нормального і справедливого життя. Ми різні, але ці наші відмінності лише збагачують український народ і роблять його багатограним. Будь-які регіональні особливості – уявні і природні – не можуть заперечити основне – ми – єдиний народ. До того ж, слід пам'ятати, що абсолютно монолітних та однотипних суспільств не існує, а спроби їх побудувати, як показує історичний досвід, мають трагічні наслідки.

Маємо бути свідомі того, що лише в єдності дій та соборності душ можемо досягти величної мети – побудови економічно й духовно багатой, вільної й демократичної України, якою пишатимуться наші нащадки. Якщо хочемо цього, якщо віримо у сильну Україну, почуття соборності повинне стати часткою нашого життя і нашого серця, воно повинне бути покладене в основу діяльності всіх без винятку громадських організацій, політичних партій, державних установ. Об'єднавши зусилля навколо спільної ідеї розбудови України, наш народ здатен вразити світ своїми здобутками. Головне, попри негаразди, попри зневіру дійти згоди, вірити в Україну, в її єдність, її майбутнє.

Швець Д. В.,
перший проректор Харківського національного
університету внутрішніх справ,
кандидат педагогічних наук

Охорона громадського порядку в Україні часів національної революції (1917 – 1921 рр.): проблема організації та кадрового забезпечення

Вивчення історії правоохоронних органів традиційно перебуває серед завдань юридичної науки. Актуальність таких історико-правових досліджень суттєво зростає на сучасному етапі розвитку держави в Україні, коли звернення до спадщини минулого обумовлене ще й нагальними потребами правоохоронної системи.

Складний характер задач, що розв'язуються органами охорони громадського порядку в умовах трансформації українського суспільства у напрямку побудови демократичної політичної системи, висуває винятково високі вимоги до професійних якостей працівників поліції.

Принципового значення набули завдання реформування системи МВС України, приведення її до стандартів демократичної держави. Одним з найголовніших серед них є здійснення комплексу заходів, спрямованих на удосконалення роботи з персоналом поліції, його відбору, підготовки та розстановки.

Для належного організаційного та правового забезпечення реалізації кадрової політики в системі МВС України, створення її наукових основ важливим є не тільки аналіз ефективних зарубіжних моделей, але й узагальнення історичного досвіду (як позитивного, так і негативного) функціонування органів охорони громадського порядку в Україні за часів національної революції 1917-1921 рр., зокрема, вивчення кола питань, пов'язаних з організацією та кадровим забезпеченням правоохоронних структур у цей період.

Становлення та діяльність правоохоронних органів в Україні доби Центральної Ради відбувалися у складних умовах революційних перетворень та військових протистоянь. До створення системи державних органів зі спеціальними функціями, які мали б протистояти зростаючій злочинності та охороняти існуючий державний лад, підштовхувало те, що влітку 1917 р. в Україні посилюється тенденція до зростання хаосу, занепаду правопорядку, розпаду здеморалізованої армії. Наслідком цього була поява значної кількості дезертирів та злочинних угруповань.

Координувало процес розбудови правоохоронних органів Генеральне секретарство внутрішніх справ (з січня 1918 р. – Міністерство

внутрішніх справ). Декларацією Генерального секретаріату (29 вересня 1917 р.) на відомство внутрішніх справ було покладене боротьбу зі «всіма проявами безладдя та контрреволюційними замахами». Основні завдання з охорони порядку поклалися на організації «Вільного козацтва» та міліцію.

В умовах, коли центральні та місцеві органи влади і управління не мали реальних сил та можливостей для здійснення своїх повноважень, а заклики зупинити анархію та встановити порядок не давали позитивних результатів, основний засіб відновлення правопорядку Центральна Рада вбачала у «демократичних органах місцевого самоврядування». Вони діяли шляхом «активної організаційної самодіяльності й самооборони населення» у виді товариства Вільного козацтва.

Озброєні загони під такою назвою почали (квітень 1917 р.) стихійно виникати на місцях (найперше у Звенигородському повіті Київської губернії) для боротьби зі злочинцями. Стихійне створення козацьких формувань зумовили також масові заворушення солдат, які дезертирували з фронту. Товариства Вільного козацтва створювались за козацьким звичаєм у виді територіальної самооборони з виборною старшиною. Згодом цей досвід швидко поширився на Полтавську, Чернігівську, Херсонську та Волинську губернії. У створенні загонів вільного козацтва були зацікавлені, перш за все, заможні верстви населення, хоча у деяких з них переважав бідняцький елемент.

Організація Вільного козацтва мала чітку структуру, основою якого була сотня, що складалася з мешканців одного села. Козаки сотні обирали старшину (сотника, писаря, скарбничого, хорунжого, бібліотекаря). Сотні однієї волості складали курінь, курені повіти – полк, а полки усієї округи об'єднувалися в кіш. У жовтні 1917 р. на Всеукраїнському з'їзді Вільного козацтва у Чигирині було обрано Генеральну раду, а отаманом – начальника Першого Українського Корпусу генерала П. Скоропадського.

Будь-які порушення дисципліни членами товариства карались козацьким судом, у якому панував колегіальний принцип розгляду справ у судах двох інстанцій. Перша – сотенний суд, що складався з представників, обраних козаками від кожного десятка, і головуючого, який обирався цими представниками. Головуючий та члени суду наділялися рівними правами. Підсудний та скаржник мали можливість висловити недовіру будь-якому членові суду, якщо вони перебували з ним чи у недружніх, чи навіть у родинних відносинах.

Друга судова інстанція – курінний суд, що складався із обраних сотенних керівників як постійних членів і виборних – від кожної сотні по одному. Головуючий судового засідання обирався членами суду. Під час розгляду провин козаків на засіданні могли бути присутніми громадяни. До компетенції суду першої інституції належали справи про пияц-

тво, бійки, сварки, обман, самовільну відсутність та інші незначні порушення. Курінний суд розглядав і тяжкі провини. Зауважимо, що розглядові справи на судовому засіданні мало передувати слідство, яке провадилось сотенним керівником. Після встановлення провини козака сотенний керівник порушував питання про формування сотенного суду, що провадив слідство із залученням свідків. Рішення сотенного суду повідомлялося курінному отаману й доводилося до відома підсудного. Норми цього наказу надавали право засудженому оскаржити це рішення у курінному суді.

За задумом, товариства Вільного козацтва мали виконувати завдання міліції, а саме – здійснювати охорону громадського порядку, захищати права громадян та їх власність. Із листопада 1917 р. і до січня 1918 р. Товариства Вільного козацтва перебували у підпорядкуванні Генерального секретарства внутрішніх справ. Юридичні принципи побудови та діяльності організацій Вільного козацтва у республіканському масштабі визначав затверджений Генеральним секретаріатом «Статут Вільного козацтва на Україні» (13 листопада 1917 р.). Основна мета прийняття Статуту полягала, по-перше, у встановленні централізованого керівництва процесом формування товариств Вільного козацтва та налагодження контролю за їх діяльністю з боку вищих органів державного управління. Статут передбачав виборність усіх посадових осіб Вільного козацтва. Однак надавав значні повноваження Генеральному секретаріату. По-друге, визначалося місце товариств Вільного козацтва у системі місцевої влади та закріплювалися принципи, за якими товариства співіснували з іншими установами адміністративного управління. По-третє, за статутом, ніякої платні за охорону громадського порядку козаки не одержували. Тобто, проголошувався принцип утворення та існування товариств Вільного козацтва на громадських засадах.

Необхідно зазначити, що місцева адміністрація з побоюванням ставилася до Вільних козаків. І така ситуація була небезпідставною. Навіть П. Скоропадський пізніше був вимушений визнати, що «деякі сотні приймали характер розбійних організацій. На чолі останніх стояли усілякі авантюристи, що мали в тому особисті інтереси, а то й просто шукали зручного випадку поживитися чужим майном». Разом з тим, слід визнати, що за своїми потенціальними можливостями організація Вільного козацтва за певних умов могла стати дієвим органом охорони правопорядку.

Проте залучення добровільних об'єднань до справи боротьби зі злочинністю та забезпечення громадського порядку не змогло вирішити цієї надзвичайно складної проблеми. Не вирішувала її і стихійно утворена міліційна система побудови правоохоронних органів, яка виникла після скасування Тимчасовим урядом (березень-квітень 1917р.) царської жандармерії та поліції.

Перші кроки Центральної Ради у будівництві органів міліції пов'язувалися з ідеєю перетворення української армії після війни у народну міліцію. Більш радикальними у цьому напрямі були заходи Центральної Ради після Жовтневого перевороту в Петрограді, коли Секретаріат внутрішніх справ зобов'язав земські та міські управи упорядкувати штати міліції міст і повітів (26 жовтня 1917 р.). Як одна з важливих частин державного апарату управління, міліція мала підпорядковуватись місцевим органам влади. З іншого боку, Генеральний секретар внутрішніх справ здійснював функції загального керівництва та контролю за справами міліції.

Правовою основою організації та діяльності міліції за доби Центральної Ради були, здебільшого, нормативні акти Тимчасового уряду. Насамперед, із незначними змінами і доповненнями, постанова «Про заснування міліції» (14 березня 1917 р.) та циркуляри МВС Тимчасового уряду щодо комплектування органів міліції («Про прийняття колишніх чинів на службу в міліцію» від 15 березня 1917 р. та «Про осіб, які можуть увійти до складу міліції» від 22 березня 1917 р.).

В основу організації міліції було покладено демократичні засади, ліквідовувалися будь-які класові перепони при її комплектуванні. Це дозволяло залишатися чи вступати на службу до міліції навіть колишнім поліцейським та жандармам, хоча існували й закономірні обмеження (перебування під слідством, недієздатність тощо) в призначенні на посади.

Крім того, порядок і завдання організації міліції обумовлювалися у відповідних постановах Секретарства (міністерства) внутрішніх справ. Так, 26 жовтня Секретарство внутрішніх справ зобов'язало земські і міські управи навести порядок у питанні розроблення штатів міліції міст і повітів. Передбачалося створення не тільки піших, але і кінних міліцейських загонів, створення резервів міліції та системи навчання кадрів. У губерніях діяльністю міліції керували інспектори, у повітах і містах – повітові і міські начальники міліції та їх помічники, у волостях і містечках – дільничні начальники міліції та їх помічники. Безпосередню службу несли старші міліціонери.

Однак попри всі намагання Генерального секретарства внутрішніх справ щодо вдосконалення діяльності міліції, остання не змогла подолати хвилю злочинності, що розросталася.

Отже, органи охорони громадського порядку за часів Центральної Ради не були сталими, перебували на етапі формування, не виконували і не могли виконувати своїх функцій з низки причин, серед яких – відсутність зваженої кадрової політики, що включала б фахову підготовку рядового та командного складу, а також виключення можливості проникнення до правоохоронних структур кримінальних елементів.

На відміну від Центральної Ради, а надалі і Директорії, за часів гетьманату П.Скоропадського багато уваги приділялося питанням охорони правопорядку. Вже за дев'ять днів після проголошення Гетьманської держави, 18 травня 1918 р. було видано закон, згідно з яким створювалася Державна варта. На неї покладалися як поліцейські, так і жандармські функції: попередження й запобігання злочинам та охорона громадського порядку, прикордонна охорона, нагляд за додержанням паспортної системи, політичний розшук, проведення каральних операцій разом з окупаційною владою. Для виконання останніх спеціально створювалися розвідувальні та інформаційні відділи Державної варти.

Керівництво Державною вартою здійснював департамент Державної варти при міністерстві внутрішніх справ. На місцях, в губерніях і повітах, відділення Державної варти підпорядковувалися головам місцевої адміністрації – губернським та повітовим старостам. У містах, за існуючим положенням, на кожні 400 мешканців повинен був припадати один вартовий. Таким чином, наприклад, у таких містах, як Київ та Одеса, нараховувалося по 2000 вартових. Крім того, у великих містах (Києві, Харкові, Одесі та Миколаєві) були розташовані резервні дивізіони кінних вартових по 260 чоловік, а в кожному повіті – резервні підрозділи по 100 чоловік. На залізниці відбував службу окремий корпус залізничної варти. На відміну від міліції Центральної Ради до роботи в органах Державної варти широко залучалися досвідчені «старі» спеціалісти, які раніше служили в царській поліції.

Загальна анархія та розклад в суспільстві не обійшли і органи охорони правопорядку гетьманської держави. Один із дослідників проблеми погромів в Україні у період громадянської війни відзначав, що «в деяких місцях головним учасником насильства є варта – державна міліція, покликана до охорони порядку».

Поряд з Державною вартою на той час діяли також міліцейські формування, підпорядковані виключно місцевій адміністрації. Частина з них залишилася з часів Центральної Ради, частина була сформована після гетьманського перевороту. На них покладалися як функції охорони правопорядку, так і слідчі функції. Часто за наказом місцевої адміністрації міліція здійснювала також каральні операції проти найбіднішого селянства. Про події травня - червня 1918 р. Євген Чикаленко в своєму щоденнику писав: «Замість дотеперішніх соціалістичних комісарів попризначали колишніх справників, а повітовими - приставів, навіть уславлених хабарників і держиморд, які рвуть і мечуть, прагнучи помститися за все, що вони перетерпіли за час революції. Організувавши банди козаків або міліції із заможних селян, вони січуть, б'ють, розстрілюють тих селян, які були діяльними більшовиками, а якщо більшовицьки настроєне село чинить збройний опір, то тоді приходять німці з гарматами і двома-трьома пострілами примушують селян

здавати зброю, а якщо ті не здають і не виказують ватажків, то підпалюють снарядами село».

Окрім названих формувань, охороною правопорядку займалися також особливі армійські підрозділи. Перш за все, це охоронні сотні, які виконували поліцейські функції у повітах і нерідко створювалися всупереч заборонам німецького військового командування.

У середині листопада 1918 р. Українська держава перебувала на межі краху. У такій критичній ситуації було утворено ще одне формування для охорони порядку. За ініціативи партії хліборобів-демократів та Київської міської Думи, при активній участі професора-юриста А. Пиленка, графа Д.Гайзена, а також інших впливових і близьких до гетьмана осіб, міністр внутрішніх справ прийняв раніше відхилену пропозицію: укласти угоду з існуючими в Києві офіцерськими товариствами самопомогі і надати їм кошти та повноваження для формування дружин, обов'язком яких була б охорона «спокою і порядку» в столиці. Так виникли дружини полковника Святополка-Мирського, генерала Кирпичова, Рубанова, Голембієвського та інші, частково змішаного типу, з добровольцями - переважно з учнівської молоді. Чисельність цих дружин була незначною, а організація – недосконалою.

Таким чином, у період гетьманату П. Скоропадського функції охорони правопорядку покладалися на формування кількох видів: Державна варта, місцева міліція, армійські охоронні сотні, добровільні дружини (офіцерські та змішані). Але не зважаючи на таку їх кількість, все ж таки поставлене гетьманським урядом завдання «забезпечення спокою, закону і можливості творчої праці» так і не було виконане. Безладдя тривало, і нерідко об'єктами народного гніву та жорстокого самосуду ставали самі службовці органів охорони порядку.

Бурдін М.Ю.,
проректор Харківського національного
університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент

«Земельне питання»: підходи до вирішення часів національної революції в Україні (1917-1921рр.)

Одним із найважливіших соціальних завдань української революції 1917–1921рр. було вирішення земельного питання. Оскільки українське селянство на той час становило переважну більшість української нації, саме воно вимагало негайного розв'язання аграрної проблеми, суть якої полягала у тому, що велика частина земельного фонду перебувала у руках великих земельних власників. За цих умов, спосіб та характер розв'язання аграрної проблеми в Україні мав визначальний вплив на те, кому з конфліктуючих революційних сил вдасться здобути підтримку найчисельнішої верстви українського населення – селянства. Характерною рисою української революції було те, що за владу боролися антагоністичні сили, кожна з яких мала свою аграрну програму та практикувала різні підходи щодо її практичного втілення. Крім того, ситуацію ускладнювали відмінності в історичних та соціально-політичних обставинах, що були притаманні Наддніпрянській Україні та Східній Галичині. Саме тому актуальним завданням сучасної історико-правової науки є ґрунтовне дослідження вирішення земельного питання в Україні різними політичними силами в період національної революції 1917–1921 рр.

Весною 1917 р. Україна перебувала на хвилі патріотичного піднесення. Центральна Рада від початку свого заснування 4 березня 1917 р. отримала підтримку переважної більшості українського населення, про що, свідчать рішення першого селянського, першого та другого військових з'їздів, а також Українського національного конгресу 6–8 квітня 1917 р. Проте за вирішення земельного питання Центральна Рада взялася лише у листопаді 1917 р.

Третій Універсал Центральної Ради, прийнятий 7 листопада 1917 р., проголошував скасування права власності на землі поміщицьких та інших нетрудових господарств. Але наступні рішення Центральної Ради та Генерального Секретаріату суттєво обмежили потенційну ефективність цих заходів. Зокрема, передбачалося, що у землевласників, чії наділи не перевищували 50 десятин, землю не конфісковуватимуть. Цей факт глибоко обурив найбідніші селянські верстви. Також, не підлягали перерозподілу землі з виноградарниками, хмелем та ділянки що належали

цукровим заводам. А на нараді представників поміщиків, банкірів та цукрозаводчиків, яка відбулася 10 листопада 1917 р. В.Винниченко повідомив, що практична частина реалізації земельної реформи розпочнеться тільки після засідання Всеукраїнських Установчих Зборів. Більше того, за самовільне захоплення земель передбачалася кримінальна відповідальність.

Така непослідовна політика Центральної Ради щодо вирішення земельного питання мала глибоко негативні наслідки. По-перше, проголошення власності трудового народу на землю навіть суто декларативне розколювало українське суспільство на два ворогуючі табори поміщиків та селян. По-друге, затягування вирішення цієї проблеми викликало невдоволення селян, які прагнули негайних змін. Але, невизначні соціально-економічні пункти цього Універсалу не містили жодного натяку щодо кардинальних трансформацій виробничих відносин на тих соціалістичних засадах, апологетами яких вважали себе творці української держави.

Надалі Центральна Рада повернулася до розгляду земельного питання тільки у січні 1918 р., на тлі протистояння з більшовиками. Так, 18 січня 1918 р. під час дев'ятої сесії УЦР було затверджено Тимчасовий земельний закон. За структурою він мав 33 параграфи, які були об'єднані у трьох розділах: «Загальні положення», «Основні засади користування поверхнею землі», «Переходові міри». Цей документ передбачав скасування права власності на всі типи земельних наділів. Землі, що перебували у міському користуванні, передавалися до компетенції органів міського самоврядування, а «інші землі», зокрема і сільськогосподарського призначення, контролювалися сільськими громадами, волосними, повітовими і губернськими земельними комітетами. Земля мала надходити у користування безкоштовно, а податки сплачували лише ті, хто отримав наділи, розміри яких перевищували встановлені норми.

Однак несприятливий для УЦР перебіг воєнних подій на початку 1918 р. змусив її лідерів відкласти власну програму аграрних перетворень. Після захоплення більшої частини території України австро-німецькими військовими частинами, німецький фельдмаршал Ейхгорн для того, щоб уникнути зриву посівної кампанії, видав у квітні 1918 р. наказ про примусовий засів землі, що передбачав здійснення наступних пунктів: «1) селянин, який братиме багато землі і буде не в змозі обробити її, чим заподіє українській державі і народові шкоду, підлягатиме покаранню; 2) землі, які селяни не зможуть засіяти, переходять поміщикам, на яких покладається засів ланів, не порушуючи цим права на законний поділ землі земельними комітетами; 3) селяни, у вищезазначеному випадку, не повинні перешкоджати поміщикам у засіві ланів».

Інший підхід до вирішення земельного питання було запропоновано правоконсервативним урядом П. Скоропадського. Вже перший законодавчий акт нового режиму – «Грамота до всього українського народу» - заклав фундаментальні основи земельної реформи. Це, в першу чергу, відновлення права приватної власності на землю як фундамент культури і цивілізації; свобода укладення договорів з купівлі-продажу землі; відчуження земель за дійсною їх вартістю від великих власників та наділення земельними ділянками малоземельних селян. Цей документ повністю скасовував законодавство «колишнього Українського уряду та Тимчасового уряду російського».

Перед тим, як приступити до розроблення проекту земельної реформи уряду П. Скоропадського, довелося врегулювати наслідки реалізації наказу фельдмаршала Ейхгорна про засів ланів. Тому, що цілком закономірно виникали суперечки щодо права на весняний врожай між тими особами, які засіяли землю, та тими, чиєю власністю вона була.

Гетьман і Рада міністрів не могли залишити це питання без особливої уваги, тому 27 травня 1918 р. гетьман затвердив Закон «Про право на врожай 1918 року на території Української Держави». У першому пункті даного закону, мова йшла про те, що право на врожай озимини, посіяної восени 1917 р., передавалося власникам цих земель. У свою чергу, врожай з орендованих земель мав належати орендарям у тому випадку, якщо виконувались умови оренди орендаром. Врожай ярини, засіяної 1918 р., законодавчо закріплювався за особами, що засіяли ці землі. За це названі особи мали виконувати такі зобов'язання: повернути власникам землі чи орендарям усі господарські витрати, які ними були зроблені на цих землях після жнив 1917 р.; сплатити державні, земські податки та повинності за 1918 рік. Врожай із нив, оброблених та засіяних під керівництвом земельних комітетів, але із застосуванням реманенту та насіння, належного власникам чи орендарям, відповідно передавався останнім. Спірні питання вирішувалися на розсуд новостворених особливих комісій, які складалися з голови та двох членів по одному від землевласників та селян.

14 червня 1918 р., було ухвалено Закон «Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями». За цим законом право продажу без обмеження розміру надавалося всім власникам сільськогосподарських та лісових земель у повітах. Державний земельний банк мав пріоритетне право скуповувати сільськогосподарські та лісові землі без обмеження їх кількості, але за умови, що в подальшому ці земельні ділянки будуть розпродані відповідно до даного закону. Розмір куплених або набутих даруванням земельних ділянок не мав перевищувати 25 десятин. Сільськогосподарські товариства мали право придбати земельні ділянки з розрахунку не більше 25 десятин на кожного члена товариства. Враховуючи це, на земельні товариства покладалося зобов'язання

розмежувати придбану землю між усіма членами товариства за два роки. У випадку, якщо таке розмежування не проводилося, то це зобов'язання мали виконати діючі повітові земельні комісії, рішення яких вважалося остаточним і оскарженню не підлягало. Для того, щоб уникнути зловживань з боку земельних комісій, скарги про порушення нею норм цього закону мали надходити до Генерального суду, який в свою чергу мав право скасовувати відповідну постанову комісії.

Отже, можна стверджувати що основна мета даного закону полягала у регулюванні порядку купівлі земельних ділянок. Крім цього, передбачалося встановити одноосібне господарювання на селі, а колективне ліквідувати, це було зроблено для того, щоб створити середній клас селян-власників, які мали стати опорою влади гетьмана. Тут можна провести історичну паралель та зауважити, що аналогічне завдання мала на меті столипінська аграрна реформа, правові норми якої скасовували обов'язкові «земельні общини», а кожному селянинові надавалося право вимагати виходу з общини з виділенням землі в єдиному масиві. Вищезгадані заходи, у свою чергу, давали б можливість створити стан заможних селян-власників.

Обов'язки контролю у сфері внутрішнього життя і праці сільського господарства покладалися на тимчасові земельні комісії відповідно до норм «Тимчасового закону про заходи боротьби з розрухою сільського господарства» від 8 липня 1918 р. Губернські земельні комісії мали видавати обов'язкові постанови, що стосувалися примусового використання «живого та мертвого» сільськогосподарського реманенту, про норми платні за сільськогосподарську працю та про примусове виконання місцевим населенням сільськогосподарських робіт. Що стосується юридичних наслідків земельних правопорушень, то тут особа мала сплатити штраф до 500 карбованців або позбавлялася волі строком до трьох місяців. До примусових громадських робіт або позбавлення волі строком до одного року притягувалися ті громадяни, які навмисно знищували посіви, урожай і зібраний хліб.

Однак внаслідок повстання проти гетьмана наприкінці 1918 р., що досягло успіху завдяки, передусім, підтримці широких верств селянського населення, до влади прийшла Директорія. Цілком зрозуміло, що об'єктивна необхідність правового врегулювання земельних відносин постала перед новим урядом з особливою гостротою.

Початком втілення в життя вирішення земельного питання стала відозва від імені Головної команди Українських республіканських військ від 16 листопада 1918 р., проголошена в Білій Церкві С. Петлюрою. Відповідно до змісту цієї відозви велике поміщицьке землеволодіння планувалося скасувати, а землю віддати селянам, але тільки у тому випадку, якщо вони будуть вступати до лав республіканських військ. Поміщиків планувалося притягнути до юридичної відповідальності за

каральні експедиції та накладання контрибуцій на селян під час правління гетьманського уряду. Проголошувалося також скасування законів П.П. Скоропадського і відновлення чинності законів УНР.

У майбутньому на підтвердження зазначених гасел членами Директорії 21 листопада 1918 р. було видано «Наказ селянам № 1». У першу чергу уряд планував повернути селянам усе майно, яке було незаконно конфісковано гетьманським урядом на користь поміщиків. Для вирішення цього завдання члени Директорії планували здійснити такі кроки: зробити перепис наявного інвентарю у поміщиків та орендарів, на користь яких гетьманським урядом було зроблено конфіскації; власність цих поміщиків відібрати і взяти під охорону; слідкувати за тим, щоб поміщики не продавали землю і не укладали довгострокових орендних договорів; селяни мали подати заяви до волосних управ, де зазначалися б збитки, завдані їм, приклавши точний список забраного в них майна; ці заяви волосні управи мали відправити до повітових народних управ. Цілком слушним в умовах соціально-політичної нестабільності був у кінці наказу заклик нового уряду до дотримання порядку і спокою в країні.

«Розпорядження Директорії УНР» від 15 грудня 1918 р. заклало підвалини земельної реформи. Там йшла мова про те, що верховне управління земельним фондом країни переходить до уряду Директорії. Всі землі, що знаходилися у приватній власності, крім трудових та дрібних селянських господарств, переходили в користування безземельних і малоземельних селян. Після цього, було видано «Постанову Директорії УНР», за якою землю заборонялося продавати, дарувати, закладати і здавати в оренду. У зв'язку з цим нотаріусам заборонялося затверджувати земельні угоди.

Водночас листопадова криза уряду Директорії 1919 р. стала завершальним етапом домінування соціалістичних гасел у земельній політиці. Соціально-економічна та політична ситуація в країні вимагала негайного перегляду позиції провідних діячів Директорії стосовно таких питань, як введення приватної власності на землю та викуп за землю. У подальшому земельне питання стало актуальним тільки з початком польсько-українського наступу та створенням наприкінці травня 1920 р. нового коаліційного уряду під головуванням В.К. Прокоповича. Але варто зазначити, що всі їхні намагання вирішити земельне питання виявилися невдалими. 21 березня 1921 р. у Ризі було укладено мирний договір, у якому передбачалося визнання польським урядом більшовицького уряду УСРР, що фактично означало закінчення доби Директорії УНР.

Що стосується ЗУНР, там Українська Національна Рада та Рада Державних Секретарів ЗУНР підготували та прийняли закон про земельну реформу з урахуванням історичних, політичних та соціальних

чинників, які впливали на головні аспекти земельної проблеми у Східній Галичині. Влада ЗУНР, на відміну від Директорії УНР, не пішла популістським шляхом, а намагалася зважено підійти до вирішення земельного питання. Політичне керівництво ЗУНР проводило велику роз'яснювальну роботу щодо принципів і послідовності земельної реформи серед населення. Однак, законодавчій та виконавчій владі ЗУНР не вистачило готовності до негайної реалізації аграрної програми. У цілому, земельний закон в ЗУНР, який, на відміну від нормативно-правових актів Директорії, передбачав право приватної власності на землю, став демонстрацією намагань керівників ЗУНР вирішити складну дилему – задовольнити вимоги селянства і також зберегти міжнародне реноме як антибільшовицького режиму.

Отже, на ґрунті вирішення земельного питання в Україні перетиналися інтереси різних верств суспільства, адже в результаті його реалізації зачіпалися економічні інтереси переважної більшості населення. Ось чому, неврахування їх спричинило наростання опозиційних настроїв в середовищі фінансових кіл, великих землевласників, викликало непорозуміння інтелігенції з селянами та поглиблювало розбіжності між різними його прошарками. Здобутий українськими урядами 1917-1921 рр. теоретичний та практичний досвід підготовки земельної реформи засвідчив неможливість її реалізації еволюційними засобами під час революційних подій. Дуже часто намагання селян пришвидшити законне отримання землі завершувалося її самочинним захопленням. Разом з планами наділення широких верств селянства землею багатогранність аграрного питання вимагала розробки низки інших суттєвих для розвитку сільськогосподарської галузі заходів та певного часу для їх запровадження.

Бандурка С. С.,
магістр юридичного факультету
Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка

Фінанси як умова забезпечення розбудови української держави

День Соборності – свято України, відзначають щороку 22 січня в день проголошення Акту Злуки Української Народної Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки, що відбулося у 1919 році.

Ідея соборності бере свій початок від об'єднання давньоруських земель навколо князівського престолу в Києві. Процес будівництва Української державності має тисячолітню традицію, але він в різні часи ускладнювався не тільки в силу політичних факторів, а й по причині відсутнього фінансового та, образно кажучи, матеріального забезпечення.

Проблеми фінансової забезпеченості діяльності молодой української держави гостро вплинули і на військове будівництво, на оборону краю, на охорону правопорядку. Фінансове забезпечення є визначальним в соціально-економічному розвитку держави і воно таким було в усі періоди становлення не тільки Української держави, а й інших країн Європи та світу.

В контексті сказаного доцільно розглянути питання суті самого терміну «фінанси».

Термін «фінанси» виник ще в XIII столітті у торговельних містах Італії і походить від латинського «finis», тобто кінець. У середньовіччі це слово вживали для позначення строку сплати, а потім і для визначення документів, що свідчили про погашення боргу, якими завершувалась угода. Пізніше терміном «фінанси» стали позначати будь-який примусовий платіж на користь держави.

Існує й інша точка зору, згідно з якою авторство терміна «фінанси» належить французькому вченому Ж. Бодену, який у 1577 році видав «Шість книг про республіку». Із старофранцузької мови «finis» (платити, оплачувати) цей термін перейшов в усі мови світу.

Фінанси виникли в умовах регулярного товарно-грошового обігу у зв'язку з розвитком держави і потреби у фінансових ресурсах.

У докапіталістичних формаціях більша частина потреб держави задовольнялась через установалення різного роду натуральних зборів, податей, повинностей, а грошове господарство було лише в армії.

Фінанси, як і ціна, кредит, заробітна плата існують об'єктивно як продукт економічного розвитку суспільства.

До початку XVIII ст. під фінансами розуміли державне публічне господарство або господарство будь-якого державного утворення нижчого рівня, наприклад: земство, міська община тощо. Отже фінанси

пов'язували з переданням частини доходу громадянина в розпорядження монарха, короля або іншого правителя на його утримання та інші витрати державного змісту.

У XVIII ст. трактування поняття фінансів як державного господарства набуло подальшого розвитку. Державні утворення різного рівня набули публічного змісту, як органи влади, а фінанси - формами та методами добування коштів і їх витрачання органами влади під час виконання покладених на них функцій. Найбільш значними для теорії фінансів були дослідження таких авторів кінця XIX ст., як В. Лебедева, І.Янжук, С.Вітте, І.Озеров. Саме І.Озеров визначив фінанси, як сукупність відносин, що виникають під час добування органами влади та суб'єктами господарювання матеріальних засобів.

З часом, крім державного господарства, до складу фінансів почали включати фінанси сфери виробництва, виконання робіт і надання послуг. В умовах розвитку економіки виникають фінансові ринки, набуває розвитку державний кредит та інші фінансові інститути.

Найвищого розквіту фінанси досягли у XX ст., коли функції держави набагато розширилися і вдосконалилися, а товарно-грошові відносини посіли головне місце в економічних системах. Значний розвиток отримали місцеві (регіональні) фінанси, позабюджетні спеціальні фінансові фонди, фінанси підприємницьких структур.

Оскільки виникнення фінансів пов'язано з розвитком товарно-грошових відносин, з посиленням ролі держави, розширенням її функцій, то причиною появи фінансів можна вважати потреби суб'єктів господарювання і держави у фінансових ресурсах, які забезпечують їх діяльність.

Висхідним положенням для розкриття сутності фінансів є розуміння того, що фінанси - це одна з конкретних історичних форм економічних відносин, функціонування яких пов'язано з об'єктивною необхідністю розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту. У процесі розподілу формуються та використовуються грошові фонди, призначені для задоволення суспільних інтересів та потреб.

Однак система суспільних інтересів і потреб досить різноманітна і охоплює загальнодержавні, галузеві, відомчі, корпоративні, колективні, групові, регіональні, місцеві та особисті інтереси. До цього переліку слід додати ще й міжнародні та міждержавні. Зважаючи на обмеженість фінансових ресурсів і на протистояння інтересів один одному, доволі складно досягти оптимального співвідношення в їх задоволенні у процесі вартісного розподілу. Задоволення інтересів одних за рахунок ущемлення інших загрожує суспільству негативними наслідками, пов'язаними з суто етичними міркуваннями, соціальним невдоволенням, економічними негараздами, і навіть політичними потрясіннями. Тому як на макро-, так і на мікрорівнях слід якнайбільше уваги приділяти мотивації нарощування обсягів виробництва і реалізації продукції, робіт та послуг, збільшенню обсягів фінансових ресурсів, а в ширшому розумінні -

валового внутрішнього продукту та національного доходу держави, що може бути забезпечено через розвиток національного підприємництва, створення нових підприємств, розв'язання платіжної кризи, збільшення кількості робочих місць та збільшення доходів і купівельної спроможності населення.

В сучасній економічній і фінансовій літературі фінанси визначають як систему економічних відносин, що виникають з приводу розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту, а в певних умовах і національного багатства, з метою формування фінансових ресурсів у суб'єктів господарювання і держави і використання їх на розширене відтворення та задоволення інших суспільних інтересів і потреб.

Фінанси - сукупність грошових відносин, пов'язаних з формуванням, мобілізацією і розміщенням фінансових ресурсів та з обміном, розподілом і перерозподілом вартості створеного на основі їх використання валового внутрішнього продукту, а за певних умов і національного багатства. Тут до фінансових відносин включаються не тільки відносини розподілу, а й відносини обміну маючи на увазі, що фінанси завжди пов'язані з реальним рухом вартості, який відбувається на таких стадіях відтворювального процесу, як розподіл і обмін.

Наведені визначення економічної сутності фінансів не вичерпують усього розмаїття концептуальних підходів та міркувань із цього питання. Про розбіжність позицій можна судити хоча б із такого короткого переліку їх визначення, а саме:

- а) фінанси - це застосування різноманітних прийомів та методів для досягнення максимального достатку фірми або загальної вартості капіталу, вкладеного в справу;
- б) фінанси - система грошових відносин з приводу руху фондів коштів;
- в) фінанси є системою імперативних грошових відносин;
- г) фінанси - це планомірний рух фінансових фондів, що виражають відносини з приводу необхідного, обов'язкового вилучення вартості та їхнього використання в суспільних інтересах.

Функціонування фінансів нерозривно пов'язано з такими поняттями як фінансові відносини, фінансова діяльність, фінансові ресурси тощо. Отже, фінанси є складним багатоплановим суспільним явищем, яке характеризується різними сутнісними ознаками та формами прояву, без якого існування держави неможливе.

Воропай Т. С.,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ,
д-р філос. н., проф.

Соборність й ідентичність

Соборність України, проголошена на початку 1919 року, протягом наступних десятиліть піддавалась жорстоким випробуванням. Вони не скінчилися і сьогодні, перш за все через події в Криму і в окремих районах Донецької та Луганської областей. Було б фатальною помилкою вважати, що «все розсмокчеться само по собі» і «справедливість восторжествує» автоматично «під егідою ОБСЄ» чи когось іншого. У пошуках коректного розв'язання поточних проблем соборності варто, на нашу думку, свідомо спертися як на всебічний незаангажований аналіз глобальної ситуації, так і на локальний чинник національної ідентичності.

Ідентичність є сталою ознакою осіб чи спільнот за умов миру і стабільності, але вона проблематизується за кризових умов (війна, революція, соціальна криза тощо), коли особа чи спільнота усвідомлює не лише те, ким вона є, але й переосмислює те, ким вона хоче або мусить бути. Національна ідентичність означає політичну суб'єктність того, кого без неї геополітично вважають лише об'єктом міжнародних відносин. Чинник ідентичності навіть невеликої чи молоді громадянської, або політичної, нації здатен серйозно плутати карти у геополітичних розкладах «серйозних світових гравців».

У 1996 році Семюель Хантінгтон надрукував книгу «Зіткнення цивілізацій», присвячену світові після часів холодної війни. Головна її ідея полягала у тому, що в сучасному світі моделі згуртованості, дезінтеграції і конфлікту визначають культура і культурна ідентифікація. Культурне домінує над політичним та ідеологічним. З огляду на це С. Хантінгтон констатував, що «Україна є розколотою країною». На його думку, під час ймовірного розділу України буде більше насильства, ніж при розпаді Чехословаччини, але він буде куди менш кривавим за розпад Югославії.

Американський політолог Джордж Фрідман у виданій в 2009 році книзі «Наступні 100 років» пропонує свій геополітичний прогноз. Перебіг світової політики у часі й просторі він поєднує з передбаченням майбутніх технологій, головним чином воєнних. На його думку, домінування США у XXI столітті триватиме: «Росія обов'язково намагатиметься встановити свої порядки, а США обов'язково спробують цьому завдати. Але в кінцевому рахунку Росія не зможе перемогти». Та «нове

поглинання Білорусі і України російською зоною впливу станеться протягом наступних 5 років. Коли це відбудеться, Росія повернеться до кордонів з Європою, котрі відповідають тим, що існували у період між двома світовими війнами». Цей прогноз, термін якого наразі вже сплив, підтвердився лише почасти, найменше щодо України. Тому, мабуть, в останньому докладі приватної розвідувально-аналітичної компанії STRATFOR, президентом якої є Дж. Фрідман, прогноз для нас висловлений у досить обтічній формі: «Нинішній конфлікт з Росією за Україну буде залишатися у центрі міжнародної системи у найближчі декілька років, але ми не вважаємо, що Російська Федерація здатна проіснувати у своєму нинішньому вигляді ще десять років... На захід від Росії Польща, Угорщина і Румунія спробують повернути регіони, втрачені колись у боротьбі з росіянами. Вони спробують приєднати Україну і Білорусію» (Лютий 2016).

Картина буде неповною, якщо не згадати студії та прогнози російських геополітиків. Книга Є. В. Гільбо «Постіндустріальний перехід і світова війна» (2013) видається тут однією з найбільш знакових. Головна її тема – прийдешня світова війна, що з фази окремих конфліктів переходить у глобальну фазу. Наскрізна ідея книги – кінець національної держави як такої і переформатування світу корпоратократією – не є новою (про це давно пишуть У. Бек, З. Бауман, С. Хантінгтон, І. Валлерстайн й інші дослідники зі світовим ім'ям). Для України і Росії наслідки цього процесу, за Є. В. Гільбо, будуть вельми негативними («...держави – це вже ілюзія, і робота у неї – не ухвалювати рішення, а оформлювати стан справ, що склався»; функція президента не лише в Україні, але «навіть у вмираючій державі РФ – чисто піарна», «...ще до закінчення знищення України терористична війна перекинеться на РФ» тощо). При цьому наголос Є. В. Гільбо робить не на стосунках Росії й України, а на «світовому закуліссі»: «...війну веде світова корпоратократія проти Росії»; в Україні «вирішено провести етнічну чистку всіх слов'ян і зробити чисто мусульманську територію», оскільки «між РФ або тим, що від неї залишиться, і Європою має бути культурно чужий простір» і т. п.

Інші російські експерти ще більш категоричні й войовничі. Такий собі Р. В. Іщенко, президент Центру системного аналізу і прогнозування, лякає війною не тільки Україну, а, передусім, Європу, яка, ухваливши проект «Східне партнерство», «вдерлася до зони життєвих інтересів Росії». «Після того, як громадянська війна запалає на всій території колишньої України, питання її переносу на європейську територію стане питанням часу, а не принципу». Впевненість, що війна запалає, Р. В. Іщенко пояснює тим, що «США зацікавлені Україну підпалити, а Росія без ЄС не зможе відрубати палию руку, ЄС же закрив очі, тремтить за стіною і сподівається, що пронесе. Так само, з об'єктивних причин, Ро-

сія не зможе запобігти підпаду Європи, а він набуде невідворотності, як тільки стане зрозуміло (майже зразу і стане), що підпал України не дав очікуваного результату». Прогнози Р. В. Ішенка ґрунтуються на упевненості, що «нині про Україну, з точки зору геополітики, можна забути».

Професор московського науково-дослідницького університету «Вища школа економіки» С. О. Медведев вбачає у тоні і стилістиці низки експертів ознаки «російського ресентименту», спрямованого саме на те, щоб позбавити Україну здатності бути суб'єктом політичної активності, ідентичності як такої. Уперте небажання Путіна бачити реальні сили і процеси, що привели до Беслану і до Майдану (крах неопатримональних режимів на Кавказі і в Києві, що підтримувалися Москвою), прагнення все звалити на підступи США – це є типовий ресентимент, спроба перенести власні невдачі на фігуру зовнішнього ворога, наголошує авторитетний російський вчений.

Час минає і пропутінська геополітична футурологія, попри цинічне красномовство, виявляє свою помилковість. Причина цього, на мою думку, комплексна: по-перше, спроби поєднати правду і брехню, так звана «напівправда»; по-друге, суміш нібито об'єктивних наукових підходів і заангажованої пропагандистської риторики; по-третє, розгляд подій у статичній, а не в динамічній, тоді як сила геополітичних прогнозів полягає як раз у тому, щоб постійно розпізнавати нові тенденції, своєчасно корегувати передбачення. До того ж виникають і «незручності з ідентичністю», коли треба чесно собі визнати, що молода українська громадянська нація, ідентичність котрої протягом десятиліття загартувалась досвідом Помаранчевої революції революцій й Революції гідності, здатна впливати на справи у державі та світі, а не бути просто «електоратом», який «випускає пару», лежачи на дивані біля телевізора чи блукаючи у безкраїх соціальних мережах.

З іншого блоку, українцям як молодій громадянській нації, не слід легковажити ані прогнозами серйозних світових геополітиків, ані проявами «російського ресентименту», оскільки вони не позбавлені певних підстав: без подальшого укріплення власної ідентичності, яке зовсім не зводиться до «випускання пари», лежачи на дивані біля телевізора чи блукаючи у безкраїх соціальних мережах, започаткована майже століття тому справа соборності не буде успішною.

Гавриленко О.А.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного і європейського права
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Нормативні основи функціонування закладів початкової та середньої освіти в Україні у період денікінської окупації

Періоду Української революції 1917–1921 рр. була притаманна боротьба за владу різних політичних режимів. Найнапруженішим часом став 1919 р., протягом якого УНР змушена була протидіяти радянському режимові на чолі з більшовиками, і, водночас, так званому «білому рухові», прибічники якого також розглядали українські землі як «исконно русские», та прагнули відновити «єдину й неподільну» російську державу, жодним чином не обмежуючи себе при цьому у методах боротьби.

У листопаді 1918 р. за наказом А. І. Денікіна, було створено так звану «Особливу нараду при Верховному головнокомандувачі» на чолі з генералом А. М. Драгомировим. Планувалося, що вона являтиме собою «дорадчий орган для попереднього обговорення законодавчих пропозицій та заходів державного значення». На практиці діяльність цього органу, засідання якого відбувалися спочатку в Новочеркаську, а згодом – у Ростові-на-Дону, була спрямована на створення «правових» підстав для ліквідації в українських губерніях та повітах (пізніше формально об'єднаних у три області – Харківську, Київську та Новоросійську), котрі перебували під тимчасовим контролем денікінських військ з весни по осінь 1919 р., демократичних інституцій, як тих, що були запроваджені українською владою, так і утворених ще за доби царату (навіть органів міського та земського самоврядування, а також непідконтрольних окупантам профспілок). Окрім того, одним з основних напрямків діяльності наради стала жорстока боротьба з українською мовою та культурою. Загалом, командування «Збройних Сил Півдня Росії» та його місцеві органи демонстрували неприкриту українофобську позицію. Зокрема, під загрозою суворої кари було заборонено виконання гімну «Ще не вмерла України». Обіцяне денікінським «Зверненням до населення Малоросії» вживання «малоросійської» мови у місцевих установах та судових органах відверто ігнорувалося.

На основі одного з розроблених та затверджених Особливою нарадою проєктів, 3 серпня 1919 р. у Харкові «головноначальствующим Катеринославської, Харківської, Курської та Полтавської губерній» генералом В. З. Май-Маєвським було видано наказ № 22, який за своїм

змістом був навіть дещо реакційнішим за сумнозвісне законодавство Російської імперії щодо української мови та освіти, хоча й містив відсилкові норми до деяких актів царського уряду. Зокрема, у підґрунтя денікінського законодавства про функціонування україномовних закладів початкової та середньої освіти було покладено затверджений 1 липня 1914 р. «Закон про приватні навчальні заклади, класи та курси Міністерства Народної Просвіти, що не користуються правами урядових навчальних установ» та видані на його розвиток «Правила про приватні навчальні заклади, класи та курси Міністерства Народної Просвіти, що не користуються правами урядових навчальних установ».

У Правилах зазначалося, що право відкривати приватні навчальні заклади, класи та курси відповідно до правил мали земства, міста, прошки, парафії, а також приватні товариства, різні приватні заклади, а також «окремі особи обох статей, не молодші 25 років російського підданства». Приватні навчальні заклади могли бути загальноосвітніми, спеціальними, професійними та поділялися на три розряди: «нижчі, з обсягом викладання, що не перевищує курсу вищих початкових або ремісничих училищ; середні, з обсягом викладання, що не перевищує курсу середніх урядових навчальних закладів; вищі, де курс викладання перевищує курс гімназій та інших середніх державних закладів». До училищ середнього розряду відносилися також приватні навчальні заклади, класи та курси, які готували вчителів для шкіл з курсом нижчих навчальних закладів. Допускалося наявність навчальних закладів, класів та курсів для осіб різної статі, а також змішані.

За царським законодавством засновник навчального закладу начебо отримував право обирати мову викладання. Проте це право було обмеженим. Ставилася жорстка вимога, щоб державною мовою обов'язково викладалися російська мова і словесність, історія Росії та географія. А у приватних навчальних закладах, які відкривалися, або отримували допомогу від земств та міст, усі предмети взагалі повинні були викладатися виключно російською мовою. Виняток могли становити лише Закон Божий інших вірувань, нові мови, а також «природна мова» учнів. Під час вивчення загальнообов'язкових предметів вимагалося використовувати лише навчальні посібники, що були допущені цензурою. Держава визначила перелік обов'язкових навчальних дисциплін: до предметів середніх та нижчих загальноосвітніх навчальних закладів «повинен входити Закон Божий православного або іновірних сповідань»; в середніх та нижчих загальноосвітніх навчальних закладах, а також спеціальних і професійних, у яких викладалися загальноосвітні предмети, вивчалася російська мова; в загальноосвітніх навчальних закладах, середніх та нижчих, з обсягом викладання «не менше молодшого року навчання початкового училища», викладалися російська історія та географія, а також російська словесність.

Середні навчальні заклади підпорядковувалися попечителю навчального округу, а нижчі – повітовій (окружній) або міській училищній

раді, які навіть наділялися правом закривати їх. Підставою для закриття могли бути «порушення у навчальній, виховній чи моральній частині», або недотримання засновником норм законодавства. Отже, царське законодавство в жодному разі не можна вважати толерантним до української мови викладання у навчальних закладах. Але норми, що були вироблені денікінською владою, у дечому навіть перевершили цю «суворість».

Текст наказу № 22, підписаного генералом В. З. Май-Маєвським у Харкові 3 серпня 1919 р., було опубліковано в газеті «Голос Юга» (1919, № 3, 8 авг.), а у 1923 р. перевидано у праці історика та археографа, випускника Великосорочинської учительської семінарії (Полтавської губ.) В. Доценка «Літопис Української революції: матеріали й документи до історії Української революції» (т. 2, кн. 4, с. 173-174). Характерно, що у тексті документу всі згадки про українську владу, школу завжди наводяться в лапках, а українська мова взагалі жодного разу не іменується так, а згадується лише як «малорусский язык».

Відповідно до норм, закріплених наказом, усі школи, в яких досі викладання здійснювалося українською мовою, у разі, якщо будь-коли раніше мовою викладання в них була російська, мали негайно повернутися до її застосування у навчальному процесі без будь-яких виключень. З посиланням на затверджений 1 липня 1914 р. «Закон про приватні навчальні заклади, класи та курси Міністерства Народної Просвіти, що не користуються правами урядових навчальних установ» та ст. 7 «Правил про приватні навчальні заклади, класи та курси Міністерства Народної Просвіти, що не користуються правами урядових навчальних установ» українську мову дозволялося використовувати лише у приватних навчальних закладах, які утримувалися коштом приватних осіб або громад.

Україномовні школи, училища, учительські семінарії тощо були повністю позбавлені можливості отримувати будь-яку фінансову підтримку, окрім приватної. Відповідно до норм російського законодавства, що були видані до 25 жовтня 1917 р., згідно § 3 статті I наказу № 22 було суворо заборонено «відпуск кредитів на утримання навчальних закладів з викладанням малоросійською мовою». Відомий факт, коли доведені до жебрацького стану вчителі чотирьох київських українських гімназій звернулася по фінансову допомогу до попечителя Київського навчального округу проф. Є. Спекторського, який зневажливо відкинув усі їхні аргументи, заявивши, що «оскільки українське військо є політичним ворогом білогвардійського режиму, влада відмовляється утримувати українську освіту» та послався на наказ Май-Маєвського, де спеціально підкреслювалося, що подальше існування навчальних закладів з викладанням українською мовою, які були раніше відкриті українською владою, а також органами земського і міського самоврядування можливе виключно «за умови прийняття їх на утримання приватними особами та громадами у порядку Правил 1 липня 1914 р.» (ст. I, § 5).

Права учнів початкових та середніх навчальних закладів з українською мовою викладання мали визначатися статтею 29 згаданих Правил. Насамперед, випускники україномовних шкіл та училищ позбавлялися можливості отримувати свідоцтва та атестати державного зразку та, відповідно, не могли в подальшому бути прийнятими на державну службу. Начальнику денікінського Управління народної просвіти надавалося право змінювати статус навчальних закладів на «урядові» (тобто державні) у випадках, коли «постановка викладання у них буде визнана Управлінням рівною постановці в урядових закладах, а за духом своїм викладання буде визнане таким, що укріплює ідею єдиної російської державності» (ст. II, § 2). Лише в цьому випадку було можливим скасування вказаних вище обмежень у правовому статусі випускників.

Згідно ст. III наказу від 3 серпня 1919 р. вивчення українознавства, під яким на той час розумілася історія та географія України, скасовувалося. Українська мова та література оголошувалися «необов'язковими предметами на загальних підставах».

З початком бойових дій армії УНР проти Добровольчої армії, влада посилила репресії проти українців, яких вважали «мазепинцями», зрадниками Росії. Лише у Катеринославі було заарештовано 300 українських діячів – співробітників «Просвіти», «Спілки споживчих товариств» та інших українських установ. Було опечатано каси цих організацій, конфісковано кошти. Відбувалися арешти українських діячів й у інших містах. Репресії не минули й освітянську сферу. Наприклад, в серпні 1919 р. денікінською контррозвідкою у Полтаві було проведено масові арешти керівників та викладачів українізованих навчальних закладів. Ці події докладно описані в опублікованих вже у 50-х рр. минулого століття у суспільно-політичному і науково-літературному місячнику «Визвольний шлях», що видавався Українською видавничою спілкою в Лондоні, мемуарах Г. Г. Ващенко «Історія однієї школи». Автор, який на той час обіймав посаду директора вчительської семінарії на Шведській могилі, в подробицях оповідає про обставини його арешту та утримання у в'язниці, про перебування з ним у камері для тих, кого готували до розстрілу, директора українізованої Полтавської міської вчительської семінарії імені М. П. Драгоманова І. Я. Чаленка (одного з видатних українських філософів початку XX ст., наукові праці якого значною мірою були вилучені з бібліотек у 20-30-х рр. XX ст. і досі не отримали належної уваги), інших українських діячів освіти.

Отже, аналіз пам'яток права та нарративних джерел надає можливість дійти висновку, про реакційну сутність норм які були вироблені та затверджені органами денікінського окупаційного режиму, що регламентували функціонування закладів початкової та середньої освіти в українських губерніях. Вони не лише суттєво обмежували (і навіть унеможливлювали) розвиток української освіти на окупованих територіях, але й створювали підґрунтя для репресій проти освітян, що виявляли проукраїнські погляди.

Головко Б. Г.,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат історичних наук

«Літопис УПА» – джерело вивчення визвольного руху в Україні у 40-50-х рр. XX століття

Створення і діяльність Української Повстанської Армії стало найпомітнішим проявом українського визвольного руху XX століття. Цей рух пройшов кілька етапів свого становлення: національна революція 1917 – 1920 рр., виникнення Української військової організації, утворення ОУН, проголошення Акту відновлення Української держави 30 червня 1941 р. і, нарешті, об'єднання збройних загонів ОУН в єдину структуру – Українську Повстанську Армію, символічним днем заснування якої вважається 14 жовтня 1942 р. Задля розуміння оцінки значення УПА доречно звернутися до доповіді відомого канадського історика, редактора «Літопису УПА», безпосереднього учасника бойових дій, голови Об'єднання вояків УПА США і Канади професора Петра Потічного, з якою він виступив у Нью-Йорку 21 жовтня 2012 р. П.Потічний прийшов до УПА 15-річним підлітком, мав псевдо «Горобчик» і воював у сотні Громенка (Михайла Дуди). На його думку, створення УПА, рішення про яке прийняв політичний провід ОУН, мало на меті захист мирного населення України від знущань нацистської окупаційної влади. В той же час, професор підкреслив, що УПА потужно протистояла і радянським каральним військам. Жахливі наслідки діяльності радянської влади в Україні, голодомори, політичні репресії, терор викликали обурення населення проти більшовизму такою ж мірою, як і проти Німеччини. Більш того, на його думку, саме УПА врятувала населення Західної України від масового терору й повного знищення комуністичним режимом. П.Потічний наголосив на тому, що УПА – це прояв широкомасштабного партизанського руху опору, що був добре організованим, скоординованим, мобільним і представляв собою справжню партизанську армію, яка за організацією, постачанням і діяльністю відрізнялась від інших, що діяли в роки Другої світової війни. УПА ніколи не отримувала міжнародної допомоги, а зброю, боеприпаси, уніформу вояки діставали в бою з нацистами і радянськими військами. У кожному військовому підрозділі перебував священик, який виконував функції капелана. УПА навіть створила мережу підпільних військових навчальних закладів.

П.Потічний підкреслив інтернаціональний склад організації. До неї входили росіяни, вірмени, грузини, узбеки, азербайджанці, німці, італійці, євреї й татари. Вони переходили в УПА, протестуючи проти політичних режимів Німеччини та СРСР, переховуючись від їхніх спецслужб. Підрозділи УПА знищили багато високопоставлених ворожих командирів, котрі брали участь у каральних операціях проти мирного населення. У свою чергу, Червона армія і війська НКВС жорстоко розправлялись з мирними людьми, які підтримували повстанців, а також членів родин воїнів УПА. Цікавим у доповіді став акцент на тому, що у розгортанні збройного опору окупантам поряд із діяльністю Організації українських націоналістів велику вагу мав також стихійний рух народу, особливо в центральних, східних і південних регіонах України. Після закінчення Другої світової війни УПА продовжила боротьбу й тільки з липня 1946-го до червня 1949 року провела 3193 збройні акції.

Петро Потічний навів дані щодо чисельності УПА та її втрат, але застеріг, що ці дані переважно взято з документів каральних органів СРСР, а тому до них слід ставитися з певною обережністю. Втрати населення становили 538 727 осіб, але до цього числа ввійшли й репресовані владою. Також було вбито 155 108 осіб, зброї вилучено лише 82500 одиниць.

Історіографія історії УПА налічує сотні найменувань. Достатньо подивитись кандидатську дисертацію С.Ю.Демидова, присвячену цій проблемі. Головним здобутком вивчення повстанського руху 40-50-х років XX століття у сучасній історіографії стало подолання радянського стереотипу, коли, за висловом згадуваного канадського дослідника П.Потічного: «Найлютішим ворогом України були буржуазні і небуржуазні націоналісти, які тільки те й робили, що думали, кому за продати власний народ. Анафемі піддавались Мазепа, січові стрільці, воїни УПА». Насправді неоціненною допомогою на шляху вивчення саме історії УПА стало видання багатотомного Літопису УПА», що зазнавали в 1973 році колишні вояки УПА. Це спільне видання Об'єднання колишніх вояків УПА США і Канади й Товариств колишніх вояків УПА імені генерала Тараса Чупринки в США та Канаді. У 2012 р. вийшов 100-й том у чотирьох серіях, у яких публікувались документи і матеріали з історії ОУН та УПА. Кожний том або група томів Літопису присвячений окремим темам. Томи видавалися не періодично, а в залежності від підготовки й опрацювання наступних. Перша серія – Основна – налічує 51 том. Друга, Нова серія (започаткована в 1995 р.) нараховує 18 томів. Вона вийшла під грифом не лише Літопису УПА, але й Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Державного комітету архівів України та Галузевого державного архіву СБУ. Третя серія – «Бібліотека» (заснована у 2000 р.) і присвячена дослідженням та спогадам. Для популяризації визвольної

боротьби започатковано четверту серію «Події і Люди», в якій опубліковано 17 книг та планується видавати інші дослідження. Додатково видавництво «Літопис УПА» стало співвидавцем першого тому «Повстанські Могили» разом з Українським Архівом у Варшаві та ілюстрованого видання «Листівки УПА». Додатково, щорічно від 2004 р., Літопис УПА видає ілюстровані настінні календарі, присвячені УПА та збройному підпіллю ОУН. У 1992 р. у Львові навіть створено видавництво «Літопис УПА», яке поставило за мету опублікувати, з дотриманням джерельної точності, документи й матеріали до історії УПА, а також стимулювати й видавати праці про діяльність УПА та історію України того періоду взагалі. Частина томів охоплює історію УПА за певний період на значних територіях, як, наприклад, на Волині, в Галичині, на українських землях під Польщею тощо. Історія кожного з цих регіонів може мати два – три, а то й більше томів. Додаткова серія книжок присвячена загальним темам, або збірникам спогадів, праць, або може бути дослідженням одного автора на окрему тему.

Інтерес до видання можна актуалізувати, якщо пригадати лише назви окремих томів: «Волинь і Полісся. Німецька окупація», «Чорний ліс. Передрук підпільного журналу УПА», «УПА в світлі німецьких документів», «Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали». Окрім фактичного матеріалу, викладення якого базується на різномірних документах (радянських, нацистських, оунівських), особливу цінність для дослідників представляє вивчення теоретичних засад, на яких ґрунтувалась діяльність УПА. У цьому відношенні приваблюють історичні й політологічні розвідки П.Полтави, О.Горнового, У.Кужіль, які намагаються довести доцільність і необхідність боротьби українців за створення незалежної держави, спираючись на світовий досвід вирішення аналогічних проблем, вивести справедливість власних вимог з провідних документів, декларацій, конституцій, які супроводжували різні нації у їх прагненні до самовизначення. У той же час дослідник визвольного руху повинен з певною обережністю ставитись до наведених документів, тому що окремі проблеми українсько-польських стосунків, антисемітських проявів тощо певним чином завуальовані і не отримали адекватного відображення у виданні.

Отже, цілком очевидно, що «Літопис УПА» є унікальним виданням, яке суттєво розширює можливості вивчення історії визвольного руху, його організації, ідеологічних підвалин, осіб як керівників, так і рядових учасників, показує ставлення до УПА з боку як радянської влади, так і нацистських окупантів.

Греченко В.А.,

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету №6 (права та масових комунікацій)
Харківського університету внутрішніх справ)

Єдність в ім'я майбутнього

Ідея Соборності, єдності завжди були стратегічною, генеральною ідеєю для українського народу ще з часів його етногенезу. Так склалася історія, що цю єдність доводилося відстоювати протягом більш як тисячолітнього періоду. Ця ідея, її втілення, починаючи фактично від доби феодального роздроблення Київської Русі стала найважливішою у політичній свідомості українців, оскільки була пов'язана зі збереження нашої державності та національної ідентичності. Відомі зверхники Русі-України, починаючи з князів Галицько-Волинської держави (Данило Галицький), а далі Богдан Хмельницький, Іван Мазепа в різні часи й за різних історичних обставин прагнули втілити в життя ідею Соборності України, перетворити її з ідеї та мрії на реальність. Ліквідація Запорозької Січі та Гетьманщини не згасила цей вогонь прагнення до єдності та Соборності.

Переламним у цьому відношенні став 1917 рік, коли було повалено царизм і українці, незважаючи на спротив російських політичних кіл, поряд з іншими народами, почали відроджувати власну державність. Ідучи від ідеї автономії до ідеї незалежності, від I до III Універсалів, Українська Центральна Рада витворила на теренах Наддніпрянщини Українську Народну Республіку, яка вже наступного (1918-го) року IV Універсалом Центральної Ради і на мирних переговорах в Бресті з країнами Четвертного блоку чітко заявила про соборницьку перспективу своєї державної політики. Українська Держава гетьмана П. Скоропадського, що прийшла на зміну УНР, у кінці квітня 1918 р., оголосила соборність історично-етнографічних земель офіційним курсом своєї політики державствотворення. Концепція Гетьмана П.Скоропадського щодо Соборності України мала на меті мету об'єднання в єдиній Українській Державі Бессарабії, Придністров'я, Берестейщини, Гомельщини, Стародубщини, Курщини, Білгородщини, Рильщини, Донщини, Кубані, Криму, Холмщини, Карпатської України, Буковини, Підляшшя, Східної Галичини.

Зростав та набирав сили національно-визвольний рух і на західноукраїнських землях. Революція 1918 р. в Австро-Угорщині утворила шанс для українців Наддністров'я на здобуття права власного самовизначення, який посилював факт творення державності на Наддніпрянсь-

кій Україні. Це створило перші передумови для об'єднання української нації в єдиній Українській Соборній Незалежній Державі.

6 жовтня 1918 р. відбулося урочисте відкриття Державного Українського університету в Києві, де з короткою, але вражаючою промовою перед присутніми виступив представник західноукраїнських земель, член австрійського парламенту доктор Л.Цегельський, який зокрема виголосив: «Переповнене моє серце почуттям радості і тріумфу! Сьогодні положено найкращий камінець під будучину українського народу. Українська нація прилучилася до європейської культури, і це прилучення є найкращою запорукою, що Україна не загине. Я вірю, я певен в тому, що ви, браття, пригорнете й нас, галичан, до себе...» Це було перше публічне проголошення необхідності Злуки, її скорішої реалізації..

18 жовтня 1918 р. у Львові сформувалася Українська Національна Рада (УНРада) на чолі з Євгеном Петрушевичем, яка стала керівною силою національно-визвольного руху на західноукраїнських землях. Наступного дня (19 жовтня) вона проголосила, що Східна Галичина, Північна Буковина та Закарпаття, які «творять цілісну українську територію, уконституїуюються... як Українська держава.

1 листопада 1918 року у Львові перемогло збройне повстання, внаслідок якого заступник урядового намісника Галичини та делегація УНРади підписали акт про передачу останній всієї повноти влади. З листопада 1918 р. на 10-тисячній українській маніфестації в Чернівцях УНРаді було передано всю повноту влади на Буковині . Це означало об'єднання галицьких українців, усіх їхніх партій, в одну українську державницьку громаду, що мало істотне значення для українського державотворення. Українці Галичини одразу ж заявили про намір творити національну державність і інкорпоруватися у єдину соборну структуру з Гетьманатом, який існував тоді на Наддніпрянській Україні. Уже перші листівки учасників листопадової революції артикулювали проголошення на західних землях «Української Держави», оскільки саме таку офіційну назву мала гетьманська держава по обидва береги Дніпра зі столицею в Києві. Проте різкі зміни зовнішніх військово-політичних обставин і внутрішньої соціально-політичної ситуації суттєво змінили шлях інтегруючих трендів і прагнень усіх головних дійових осіб тогочасного українського політичного бомонду.

5 листопада УНРада вислала у Київ двох представників (Й.Назарука і М.Шухевича) щоб встановити контакт з гетьманським урядом і визначитися щодо якнайшвидшого об'єднання західноукраїнських земель з Наддніпрянською Україною.

6 листопада 1918 р. Й.Назарук та М.Шухевич були прийняті Гетьманом П.Скоропадським. Делегати просили в голови Української Держави допомоги у протистоянні полякам. Уряд Гетьмана, згідно бюджетного зведення, виділив з державної скарбниці графою надзвичай-

них видатків в допомогу Західній Українській Республіці 6 млн. крб., кілька вагонів одягу, взуття, зброї, цукру, 10 млн. австрійських крон. Крім того, нелегально в розпорядження Української Галицької армії (УГА) було надано летунську сотню, а також перейти кордон на допомогу ЗУНР було запропоновано й корпусу Січових Стрільців. Проте останні відмовилися стати в обороні своїх земляків, оскільки вже були втягнуті у підготовку протигетьманського заклоту. Не сприяла об'єднанню й кардинальна зміна зовнішньополітичної ситуації навколо України взагалі і Гетьманату зокрема, а також різке загострення соціально-політичної боротьби всередині країни, тому офіційний Київ за таких умов не міг дозволити собі легально і негайно прийняти Західну Україну в єдину державу.

Аналіз зовнішньополітичної ситуації показував провідникам ЗУНР, що здійснювати подальший процес розбудови нової держави та захист її від посягань з боку Польщі своїми силами було нереально. Тому 10 листопада 1918 р., під час прийняття Державним секретаріатом урочистої присяги на вірність українському народові та державі, УН Рада чітко сформулювала йому генеральну лінію національно-державного будівництва – «поробити потрібні заходи до з'єднання всіх українських земель в єдину державу». Це гасло відбивало віковичне прагнення усього західноукраїнського загалу.

13 листопада 1918 р. була нова держава – Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР), а 14 листопада – майже одночасно – Директорія УНР. Майже зразу становище ЗУНР стало стало критичним. Під тиском переважаючих сил поляків УНРада (законодавчий орган) і Державний Секретаріат (уряд) ЗУНР змушені були переїхали зі Львова до Тернополя, а потім – до Станіслава. Незважаючи на складне становище обох нових національних державних утворень, їхнє керівництво продовжувало справу об'єднання України. Більшу активність у цій історичній справі виявляли політики Західної України. Слід було виробити правові засади об'єднання. З цією метою Державний Секретаріат ЗУНР розробив проект попереднього договору і направив до Директорії, яка перебувала в той час у Фастові, делегацію (Д.Левицького і Л.Цегельського).

Після того, як Директорії вдалося взяти владу в більшості регіонів Східної України, відбулися перемовини з її керівництвом. Вони виявилися достатньо успішними. 1 грудня 1918 р. повноважні представники Державного секретаріату ЗУНР – Л. Цегельський, Д. Левицький і члени Директорії УНР – В. Винниченко, С. Петлюра, О. Андріївський, Ф. Швець підписали у Фастові Передвступний договір про майбутнє об'єднання двох республік. Перша стаття цього документа містила заяву ЗУНР про «непохитний намір злитися в найкоротший час в одну велику державу з Українською Народною Республікою». Наступні статті розкривали засади цієї злуки. Західноукраїнські землі «з огляду на витворені

історичними обставинами, окремими правовими інституціями та культурними й соціальними різницями окремішності життя на своїй території» отримували територіальну автономію у складі майбутньої неподільної України.

14 грудня 1918 р. гетьман П.Скоропадський зрікся влади, а вже 19 грудня 1918 р. до Києва урочисто в'їхала Директорія. На історичній арені знов була відновлена Українська Народна Республіка. По той же бік Збруча, 3 січня 1919 р. на сесії УНРади у Станіславі було прийнято Ухвалу *«Про злуку Західноукраїнської Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою»* в «одну, одноцілну, суверенну Народню Республіку», тобто ратифіковано Фастівську угоду від 1 грудня 1918 р. Про цей факт державний секретар ЗУНР Д.Вітовський негайно повідомив керівництво УНР: «До Головного Отамана Українського Республіканського війська С.Петлюри. Київ. Із Станіславова. 3/1. Українська Національна Рада Західно-Української Народньої Республіки на засіданні дня 3-го січня одноголосно ухвалила й торжественно проголосила прилучення своєї території до Української Народньої Республіки в одну одноцілну Українську Народню Республіку. Хай злука, спяна спільною пролітою кров'ю обох бувших Республік, довершить мрію і щастя робочого українського народу». На тому ж таки засіданні УНРади було також обрано делегацію у кількості 65 осіб на чолі з Л.Бачинським. Делегація, складена з представників Галичини, Буковини і Закарпаття, прибула до Києва 16 січня і взяла участь у спільних засіданнях Директорії і Ради Народніх Міністрів УНР.

11 січня 1919 р. газети опублікували офіційне звернення голів усіх гілок влади ЗУНР до Директорії УНР з повідомленням про ратифікацію Західною Україною фастівських домовленостей:

22 січня 1919 р. о 12 годині у Києві на Софіївському майдані у святковій обстановці (день був оголошений неробочим) відбулася урочиста церемонія Злуки. У присутності 40 тисяч людей Л.Цегельський зачитав Ухвалу УНРади від 3 січня, а священник П.Корсунський оголосив Універсал Директорії: «Віднині воедино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України – Західноукраїнська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Ужгородська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які вмирили кращі сини України. Віднині є єдина незалежна Українська Народна Республіка. Віднині український народ, увільнений могутнім поривом своїх власних сил, має тепер змогу з'єднати всі змагання своїх синів для утворення нероздільної української держави на добро і щастя робочого люду». Історична справедливість перемогла. Більшість українських земель (крім Буковини і Закарпаття) возз'єдналися у єдиній державі.

Саме того зимового дня в золотоверхому Києві під перегук дзвонів Святої Софії було ухвалено рішення про об'єднання двох, розділених історичною прірвою, гілок українського народу. В Універсалі Директорії УНР наголошувалося: «Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України. Однині є єдина незалежна Українська Народна Республіка».

Так, спираючись на заповітні мрії і широке волевиявлення обох частин українства, враховуючи об'єктивні історичні, політичні, духовні, правові аспекти цього тривалого й болісного процесу, постала єдина соборна Українська держава.

Оцінюючи тоді цю важливу подію, відомий український політичний діяч і публіцист Сергій Єфремов писав: «Того дня оформлено і затверджено акт поєднання двох досі порізнених частин України. Розпанахане, од віків переполовинене тіло національне зробило останній акт, щоб зростись не тільки духом, бо це давно вже зроблено, а й у політичних формах».

23 січня 1919 р. Акт злуки був одностайно ратифікований сесією Трудового конгресу, що відкрився у Києві. Президент ЗУНР Є. Петрушевич став членом Директорії УНР. Відповідно до «Закону про форму влади в Україні», затвердженого Конгресом, ЗУНР було перейменовано у Західну Область Української Народної Республіки (ЗО УНР). Золотий лев на блакитному тлі як герб ЗУНР поступився тризубові. Було погоджено військове командування на фронтах, введено спільну валюту, створене окреме міністерство для справ ЗО УНР, а також обрано спільну делегацію на Паризьку мирну конференцію. До того часу ЗО УНР зберігала свою автономію, залишалася зі своїми окремими законодавчими, адміністративно-виконавчими органами влади. Тому в історичній літературі вживається назва ЗУНР і лише зрідка – ЗО УНР.

Об'єднання УНР і ЗУНР стало моделлю цивілізованого демократичного, не експансіоністського збирання територій в єдиній суверенній державі. Етнонаціональна консолідація базувалася на таких засадничих принципах, як історичне самоусвідомлення спільності, ідеали свободи і незалежності, добровільне волевиявлення, опора на власні політичні і матеріальні ресурси. Разом з ухваленням Універсалу про злуку УНР і ЗУНР Трудовий конгрес задекларував, що об'єднана УНР «не має й думки забрати під свою владу чужі землі».

Навесні, 30 березня 1919 р. відбулася нотифікація об'єднання офіційною делегацією Соборною УНР послам усіх держав, що були акредитовані у Відні. Однак об'єднання УНР і ЗУНР в одну державу через ряд обставин не було тоді доведено до логічного завершення. Юридичний і правосильний акт злуки по факту dokonано не означав проте реального злиття двох суб'єктів угоди в єдину державну структуру. Не стала Соборна УНР після злуки ані унітарним державним утво-

ренням, ані федеративним. ЗУНР зберегла за собою власні органи законодавчої та виконавчої влади з чітко окресленими обсягом і напрямів їхніх повноважень. Влада Директорії й надалі обмежувалася територією на схід від річки Збруч. Кожне з державних утворень продовжувало розпоряджатися власними військами, дії яких, щоправда певним чином співкоординувалися обома командуваннями і урядами. Крім того, де-юре остаточне рішення про зазначене державне злиття мали прийняти загальноукраїнські Установчі Збори. Отже, ці дві національні українські формації складали, швидше, конфедеративне державне об'єднання, що було обумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними тогочасними причинами. Головна з них – скрутне військово-політичне становище, в якому незабаром опинилися Директорія УНР та її уряд, які змушені були під натиском більшовицьких військ залишити майже всю територію України

Тому злука ЗУНР і УНР мала скоріше декларативний, символічний ніж державо–правовий характер і до справжнього об'єднання справа не дійшла, оскільки і ЗУНР і УНР втрачали у цей час позицію за позицією, територію за територією. Сторони, що об'єднувалися, не мали достатньої кількості державотворчих сил, щоб вистояти в складних тогочасних умовах.

До того ж надто полярним виявилось політико–ментальне середовище в цих регіонах. Відносини між урядами УНР і ЗУНР ускладнювала й міжпартійна боротьба. Якщо до складу Ради народних комісарів УНР переважно входили представники соціалістичних партій, то в уряді ЗУНР більшість мали члени ліберально–поміркованої національно-демократичної партії. Не сприяли об'єднанню і чвари лідерів обох державних утворень. Так, після оголошення Є. Петрушевича диктатором ЗУНР, Директорія, не визнавши законність цього акта, вивела його зі свого складу.

Серйозні розбіжності були викликані й різними зовнішньо–політичними пріоритетами. Як зраду сприйняли галичани переговори С. Петлюри з Польщею. Наприкінці 1919 р. президент ЗУНР Є. Петрушевич Акт злуки денонсував. Мрію не вдалося втілити в життя, але вона залишилася. Як мета, як урок, як спадок. І сьогодні, ідея єдності не тільки не втратила своєї актуальності, але набула ще більшої гостроти.

Дедурін Г. Г.,
доцент кафедри українознавства
Харківського національного університету внутрішніх справ,
к.і.н., доцент

Бойові дії УГА на території УНР влітку 1919 року

На відміну від діячів Української народної республіки (УНР), керівництво Західноукраїнської народної республіки (ЗУНР) набагато більше уваги приділяло розбудові власних збройних сил. Одразу після проголошення ЗУНР у листопаді 1918 р. було створено регулярну Галицьку армію, основу якої становили члени куренів Українських січових стрільців (УСС) та інші українці, які проходили служби у підрозділах австро-угорської армії.

Збройні сили ЗУНР одразу опинилися у вирі подій, намагаючись захистити західноукраїнські землі від польської експансії. У червні 1919 р. підрозділи УГА перейшли у контрнаступ, відомий як «чортківська офензива». Лише всебічна допомога Польщі з боку країн Антанти, особливо Франції, дозволила формування Речі Посполитої перехопити ініціативу і почати витіснення Галицької армії за р. Збруч.

Наприкінці червня поляки надіслали на Галицький фронт декілька нових, добре озброєних дивізій на чолі з маршалом Ю. Пілсудським. Внаслідок цього їм вдалося прорвати фронт Галицької армії та перейти в масштабний наступ на ділянці між Бродами та Коломиєю. 16 – 17 липня частини УГА були змушені перейти р. Збруч. На території УНР опинилося майже 50 тис. галичан, які мали на озброєнні понад 600 кулеметів та майже 200 гармат.

У II пол. 1919 р. на Наддніпрянщині розгорнулася запекла збройна боротьба основними учасниками якої були Червона армія, Біла гвардія та українські національні військові підрозділи. Станом на початок липня більша частина УНР перебувала під контролем більшовиків. Проте їх звернення до репресивних методів політики «воєнного комунізму» налаштували більшу частину населення проти радянської влади, що створювало сприятливі умови для початку боротьби українських національних сил за повернення контролю над втраченими взимку-навесні 1919 р. землями. Проте на них претендували не лише українці.

Ще у травні 1919 р. частини Білої армії на чолі з генералом Денікіним, що вже захопили Донбас, Дон, Кубань і Північний Кавказ, розпочали потужний наступ в глибоку Україну. Розгромивши частини червоних, що оборонялися на ділянках Південного фронту, білогвардійці окупували більшу частину Лівобережжя і розпочали просування у напрямку Києва. Водночас решта підрозділів Добровольчої армії, викону-

ючи директиву свого головнокомандувача від 25 червня 1919 р., розгорнула наступ на Москву.

Денікінці на шляху свого просування Україною зустріли шалений опір з боку селянських повстанських загонів Н. Махна. У середині липня на Правобережжі залишки армії УНР спробували розгорнути свій наступ проти Червоної армії. Це стало можливим після того, як частини УГА та вище політичне керівництво ЗУНР перейшли на лівий берег р. Збруч. Між урядами УНР та ЗУНР було досягнуто угоду, що передбачала злиття армій двох республік з метою об'єднання зусиль у боротьбі за незалежну Україну, новим гаслом якої стало «На Львів через Київ!». Об'єднані сили українців налічували до 80 тис. осіб, більшість з яких були галичанами. На чолі штабу став генерал М. Юнаків, а на посаду генерала-квартимейстра було призначено В. Курмановича.

Командування УГА висунуло пропозицію розпочати просування у напрямку Одеси. Це дозволило б встановити контроль над частиною чорноморського узбережжя, налагодити контакти з експедиційним корпусом Антанти і лише після цього розмірковувати щодо наступу на Київ. Проте, ця ідея не сподобалася керівництву УНР. С. Петлюра наполягав на тому, що політична ситуація, що склалася на той момент, не дозволяла зволікати з наступальними діями у київському напрямку. Після тривалих суперечок сторони дійшли компромісу: паралельно наступати як на Київ, так і на Одесу, а щоб запобігти несподіваного удару ворога з північного флангу, декілька загонів УГА мали також імітувати наступ у напрямку Коростеня.

На Одесу виступили частини армії УНР, що перебували під командуванням генералів В. та Ю. Тютюнників і полковника О. Удовиченко; на житомирсько-коростенському напрямку наступ розгорнув 2-й Галицький корпус та Січові Стрільці. Здійснення загального командування цими частинами було покладено на полковника К. Вольфа. Основні ж збройні сили у складі 1-го та 3-го Галицьких корпусів і Наддніпрянської група запорожців на чолі з генералом А. Кравсом рушили на Київ. Загалом у наступі брали участь майже 85 тис. вояків регулярних військових з'єднань. Також, слід мати на увазі, що наступальні дії українців підтримали до 20 тис. учасників селянських повстанських загонів Зеленого, Павловського, Сокола, які виконували вказівки центрального штабу. Отже, загальна кількість учасників серпневого наступу сягнула 100 тис. осіб.

Українські вояки перейшли до наступальних дій 2 серпня 1919 р. Цього дня дві наддніпрянські групи, якими командували Тютюнник і Божок розпочали Жмеринську операцію. Наступ розгортався вдало. Скориставшись цим, 11 серпня Головний отаман армії УНР С. Петлюра оприлюднив наказ в якому йшлося про необхідність розгортання наступу з метою вигнання червоних з Правобережжя. В результаті наступу,

українські частини мали на північному фланзі вийти до Києва, а на південному – оволодіти Одесою.

У напрямку Києва і Коростеня українцям вдався блискавичний удар, що захопив зненацька більшовиків, які були змушені залишити майже всю Правобережну Україну. Ситуація для червоних ускладнювалась через дії селянських повстанських загонів, які активізувалися по більшовицьким тилам і відтягували частину з'єднань Червоної армії на себе. Саме в цей час на Лівобережній Україні розгортався успішний наступ денікінців, що змусило червоних перекинути на цю проблемну ділянку фронту свої останні резерви. Скориставшись цим, 19 серпня 1919 р. армії УНР та УГА встановили контроль над Бердичівим, а лише через два дні їм також вдалося відбити Житомир.

Червона армія опинилася на межі повної поразки. У звітах того часу можна прослідкувати зростання панічних настроїв: «Армія біжить, командний склад відсутній. Ми неначе яблуко, що котиться і невідомо де зупиниться». Не в змозі одночасно зупинити наступ, як білих, так і українських національних частин, 30 серпня 1919 р. більшовики пішли з Києва. 31 серпня мав відбутися урочистий вступ об'єднаних армій УНР та УГА до Києва та їх спільний парад.

Одночасно з Лівобережжя до Києва увійшли білогвардійські війська на чолі з генералом А. Бредовим. Близько полудня 31 серпня Галицькі корпуси А. Кравса вже перебували на території міста. Передові частини рухаючись Бібіковським бульваром, вийшли до центрального майдану, де знаходилася будівля Міської Думи. Невдовзі на балконі Думи було вивішено жовто-блакитний прапор. Майже одночасно на майдані з'явилися і білогвардійці. Вони не зустріли ніякого спротиву і розташувалися навпроти українських вояків. Згодом, для проведення параду до будівлі Міської Думи прибули генерал М. Тарнавський та полковник В. Сальський. Наявність денікінців дещо збентежила українське командування, але ніяких вказівок до підлеглих щодо реакції на присутність російських військових не було. Ситуація загострилася після того, як денікінці вивісили на балконі Думи російський триколор. В. Сальський наказав негайно зірвати його і невдовзі прапор опинився під ногами коня полковника. Розлучені денікінці розпочали стрілянину. Командування галицьких корпусів вирішило не в'язуватися у бій і наказало своїм Корпусам залишити Київ.

Після невдалої спроби порозумітися з денікінцями, галичани відійшли за Васильків, залишивши Київ у руках Добровольчої армії. Надалі цю подію історики почали називати «Київською катастрофою». Дійсно, з втратою головного міста країни, українці втрачали і один з головних символів незалежної держави. Події 31 серпня 1919 р. мали не тільки морально-психологічні наслідки. Скориставшись тим, що основні українські сили були втягнуті у протистояння з Білою гвардією, поляки

захопили Західну Волинь, позбавивши українців тилів. «Київська катастрофа» стала тим «лакмусовим папірцем», який продемонстрував наявність серйозних ідеологічних розходжень між керівництвом УНР та ЗУНР. Лідери Директорії були категорично проти будь-яких союзницьких відносин з денікінцями, тоді як для галичан головним ворогом залишалася Польща і заради її нейтралізації верхівка ЗУНР і УГА допускали можливість співпраці з білогвардійцями, тим більше, це давало надію на отримання допомоги від країн Антанти, які підтримували білий рух. На тлі того, що С. Петлюра неодноразово натякав на свою прихильність, щодо зближення з Польщею, союз з якою, він розглядав у якості протизаги російським впливам, пошук консенсусу між двома українськими республіками ще більш ускладнювався. Наразі, поглиблення цих розбіжностей мало вкрай негативні наслідки для всієї української революції: у листопаді 1919 р. УГА припинила збройну боротьбу з білогвардійцями, більш того, невдовзі відбулася кооптація її частин до складу Добровольчої армії.

Визволивши Київ внаслідок однієї з найбільш успішних військових операцій, здійснених українцями за весь період національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр., Українська галицька армія продемонструвала високий рівень боєздатності та військової злагоженості, проте особисті амбіції українських політиків, відсутність гнучкості у їх позиціях, численні чвари між лідерами національного руху звели нанівець військові успіхи галичан, дозволивши знову перехопити ініціативу силам, що вороже ставилися до ідеї української державності.

Дубина Н. А.,
доцент кафедри теорії та історії
держави і права факультету № 1 Харківського національного університету
внутрішніх справ, канд. юрид. наук,

Духовна єдність – запорука соборності України

Одним з невідкладних завдань сучасного державотворення в Україні є консолідація української нації, всіх громадян, збереження територіальної цілісності держави, зміцнення єдності її регіонів. Важливе значення у його вирішенні має вивчення історичного досвіду боротьби нашого народу за свою соборність. Так, Президент України Петро Порошенко указом № 871/2014 від 13 листопада 2014 року «Про День Соборності України» встановив необхідність відзначати щорічно 22 січня – у день проголошення в 1919 році Акта злуки Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки – День Соборності України. Цей Указ Президента України, особливо в сучасних умовах розвитку нашої державності, має велике значення для відтворення духу патріотизму та формування і зміцнення національної ідеї. Адже, свого часу, Акт Злуки відігравав важливе значення в історії України і був важким здобутком української демократії часів революції.

Поняття «соборність» – це неодмінна умова розвитку і процвітання нації. Вона означає об'єднання в одне державне ціле всіх земель, які заселяє конкретна нація на суцільній території. Проте соборність не обмежується лише ідеєю збирання етнічних земель у рамках національної держави, а передбачає також духовну консолідацію всього населення країни, єдність усіх її громадян, незалежно від національності. Нарешті, соборність невіддільна від досягнення реальної державності, забезпечення справжнього суверенітету і незалежності народу, побудови процвітаючої демократичної національної держави.

Для українського народу, віками позбавленого своєї власної державності та розірваного на частини між сусідніми країнами, дана проблема завжди була особливо болючою і неймовірно складною. Незважаючи на численні лиха й труднощі, що випали на долю нашого народу, ідея всеукраїнської єдності, соборності України ніколи не полишала його.

Ця ідея здійснилася лише на початку ХХ століття, коли Центральна Рада, Уряд якої очолював Володимир Винниченко, проголосила четвертий Універсал, за яким «однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу». Восени 1918 року, після розпаду Австро-Угорської імперії, утворилась Західноукраїнська Народна Республіка з

центром у Львові. Усі ці події викликали серед широкого загалу Галичини все більшу підтримку ідеї Злуки всіх українських земель в єдину державу.

Державний Секретаріат ЗУНР, керуючись ухвалою Української Національної Ради від 10 листопада 1918 року, розпочав з Директорією УНР переговори про Злуку.

У м. Фастові 1 грудня 1918 року було укладено попередній Передвступний договір між ЗУНР і УНР про наступну Злуку обох держав. У договорі вказувалось, що ЗУНР має непохитний намір злитися з Українською Народною Республікою, заявляючи намір завершення свого існування як окремої держави, увійшовши з усією територією і населенням в УНР. Таке ж бажання виражалося в намірі УНР злитись із ЗУНР, прийнявши її населення та територію, як складову частину УНР. Уряди двох держав передбачалось об'єднати в єдиний уряд, а ЗУНР у зв'язку з історичними особливостями, окремими правовими та культурними інститутами, будучи частиною соборної України, «дістає територіальну автономію, межі якої будуть передбачені при ратифікації договору про Злуку».

Договір, підписаний двома сторонами, міг бути опублікований тільки за спільною згодою. Від імені Директорії ЗУНР договір підписали: В. Винниченко, П. Андрієвський, Ф. Швець, С. Петлюра, а від імені ЗУНР – повноважні представники Державного Секретаріату Л. Цегельський та Д. Левицький. Найбільшим прихильником підписання Передвступного договору та підтримки позиції ЗУНР був В. Винниченко. Позицію ЗУНР так висловив Л. Цегельський: «ми хочемо мати сейм і свою провінційну владу, бо наші відносини дуже відмінні від ваших. Галичина від 1848 року привикла до конституційно-парламентського ладу, а ви його ще не мали. Галичина звикла до західноєвропейського права, а у Вас закони російські інакші».

Ці рішення були підтримані серед населення Галичини. Так, на загальних зборах жителів с. Жулин Стрийського повіту 22 грудня прийнято наступну резолюцію: «громадяни, а також комісаріат тутешньої громади заявляємо, підтверджуємо своїм підписом, що ми не бажаємо окремої Західно-Української Республіки, а щоб Галичина, Буковина і північна частина Угорщини ... стала сполучена з усіма українськими землями з головною столицею в м. Києві».

Об'єднання двох держав стало першою справою, яку вирішила розширена Українська Національна Рада на своєму засіданні 3 січня 1919 року.

Із цього договору можна зробити висновок, що ЗУНР добровільно ліквідовувалась як держава і входила до складу УНР. У Західній Україні панували настрої, які можна передати словами полковника Є. Коновальця: «шлях на Львів лежить через Київ». Важливим було і те,

що керівники ЗУНР бажали реалізувати Злуку обох держав на правовій основі шляхом поступової інтеграції. Це відповідало змісту попередньої діяльності керівництва ЗУНР. У прийнятій УН Радою Ухвали «Про Злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою» говорилось, що УН Рада виконуючи право самовизначення українського народу, проголошує торжественне з'єднання з нинішнім днем ЗУНР з Українською Народною Республікою в одну, одноцілу суверенну Народну Республіку»

Далі в Ухвалі вказувалось, що, бажаючи якнайскорішого проведення Злуки, Українська Національна Рада затверджує Передвступний договір і доручає Державному Секретаріатові розпочати переговори з урядом Української Народної Республіки про ратифікацію договору про Злуку.

До часу скликання Установчих Зборів об'єднаної держави законодавчу владу на території ЗУНР виконувала Українська Національна Рада, а виконавчу – Державний Секретаріат, який призначався УН Радою.

Ухвала УН Ради від 3 січня 1919 року (хоч носила назву ухвали, а не закону) була опублікована у «Вістнику державних законів і розпорядків» та набула сили закону.

22 січня 1919 року на Софіївській площі у Києві в присутності війська, народу, членів Директорії, делегацій ЗУНР відбулося святкове проголошення акту Злуки. В універсалі, який видала Директорія з цього приводу, говорилось: «дня 3 січня 1919 року Українська Національна Рада, як представниця волі всіх українців в Австро-Угорщині і як найвищий їх орган святочно проголосила з'єднання ЗУНР з Українською Придніпрянською Народною Республікою в одну Суверенну Народну Республіку. Вітаючи з великою радістю цей історичний крок наших західних братів Директорія УНР рішила прийняти це з'єднання і ввести його в життя згідно з умовами, які означені в ухвалі Української Національної Ради від 3 січня 1919 року». Делегація УН Ради взяла участь у Трудовому Конгресі, де на першому засіданні 23 січня був одногolosно ратифіковано «Акт Злуки». До складу президії Трудового Конгресу від галичан увійшли С. Вітик та Т. Старух.

На засіданні Конгресу, який продовжував свою роботу, 28 січня 1919 року в законі про форму Української влади передбачалось, що «з огляду на небезпечний військовий час влада і оборона держави надається Директорії УНР». Директорія доповнилась представником ЗУНР і до наступної сесії Трудового Конгресу виконувала всі функції найвищого органу влади та видавала необхідні для оборони держави закони з наступним їх затвердженням на сесії Трудового Конгресу. Виконавча влада належала Раді Народних Міністрів, яка призначалась Директорією і під час перерви сесії Конгресу була підзвітна їй. Виділ Української На-

ціональної Ради призначив Є. Петрушевича представником ЗУНР у складі Директорії.

Рішення про Злуку двох держав не змогло створити цілісного правового механізму об'єднаної Української Народної Республіки, а лише проголосили її утворення і визначили основні шляхи до цього.

Утворити нову державу повинні були Установчі Збори, скликані з представників обох держав. Час і спосіб їх проведення мали визначити уряди обох держав.

Дві держави переставали існувати, зливаючись в одне ціле з часу набрання законодавчої сили рішення Установчих Зборів про утворення однієї держави. Ці рішення не були втілені в життя з причин, що не залежали від волі українського народу.

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що соборність в сучасних умовах може виступати в якості провідного принципу національної єдності. При цьому, для розвитку Української державності велике значення має єдність української нації не просто в територіальному, а, перш за все, у духовному аспектах. Держава, в свою чергу, має зробити все необхідне для того, щоб кожен громадянин міг пишатись належністю до української нації.

Желєзов О.Є.,

доцент кафедри загальноправових дисциплін факультету №6
Харківського національного університету внутрішніх справ,
канд. юрид. наук

Права людини: міжнародно-правовий аспект

Міжнародне законодавство в галузі прав людини спрямоване на захист всіх прав, включаючи соціальні, які забезпечують вільне, безпечне, спокійне і здорове життя. У середині XX ст. соціальні права були закріплені в ряді міжнародно-правових документів. У результаті права людини були виведені з вузьких рамок внутрішніх проблем будь-якої окремої країни і стали предметом турбот міжнародного співтовариства. На сьогодні зростає роль міжнародного права, що виражається, по-перше, у більш детальній розробці і конкретизації міжнародних принципів і норм, що регулюють соціальні права і свободи людини, які повинні дотримуватися державами, по-друге, у створенні міжнародних органів з контролю за виконанням зобов'язань, взятих на себе державами. Це повною мірою стосується і забезпечення прав людини на міжнародній арені.

В усі часи ідея свободи людини залежала від керівництва держави, яке приходило на місце старої еліти, позиції якої ослабли або від завищеного лібералізму, або ж від неприпустимого свавілля. Нове керівництво держави зазвичай рідко виконує передвиборчі обіцянки, навпаки, порушуючи основоположні принципи демократизму, нарощує власний капітал. Тому, на жаль, реалізація основоположних прав і свобод не стає стрижнем політики державної влади, а тому існує в більшій мірі де-юре.

У державі, де існує неефективна організація державної влади, багато протиріч у законотворчій діяльності та безліч закріплених конституційних прав, які не мають ефективного механізму своєї реалізації, діє у більшій мірі «право сили». Пошук вирішення вказаної проблеми лежить не лише на вроджених здібностях політиків та намаганні вирішити проблеми, які лежать на поверхні, за допомогою певної політичної програми. В такій ситуації надзвичайно важливим вбачається зважений теоретичний аналіз, який має бути застосований до політичної стратегії діяльності державної влади. Дійсно, важко уявити собі безкарне свавілля політичної еліти, залежність судової гілки влади, високий рівень корупції, існування в більшості випадків «права сили» та, з іншого боку, становлення правової та демократичної держави. У цьому аспекті виникає питання фактичного та юридичного гарантування прав та свобод людини та факторів, що впливають на ситуацію з цією проблемою

Отже, аналізуючи таку засаду, як загальність та рівність прав людини, варто зважати на суттєві корективи, внесені розвитком сучасного суспільства у цей основоположний принцип побудови інституту прав людини. Як свідчить практика, здійснення прав людини, закріплення юридичними засобами рівних і загальних можливостей для усіх суб'єктів не завжди є гарантією реалізації відповідного права людини за однакових формально рівних можливостей. Так, зазвичай, за можливості отримання певної роботи у разі одночасного звернення осіб жіночої та чоловічої статі на практиці у переважній більшості випадків таку роботу надають саме чоловікові. У формально юридичному аспекті, здавалося б, жодних суттєвих проблем не виникає, однак статистичні дані свідчать, що «рівні юридичні можливості» можуть обернутися на практиці химерними метаморфозами. У даному випадку маємо проблему з реалізацією принципу при правозастосуванні. На рівні правотворчості порушення основоположних засад прав і свобод людини зустрічаємо значно рідше.

У зв'язку з цим законодавство деяких розвинутих країн світу, передусім держав-членів Європейського Союзу, передбачає низку юридичних заходів, спрямованих не просто на забезпечення формально рівних юридичних можливостей для реалізації прав і свобод людини, а й на створення фактично рівних умов.

Належний розгляд міжнародно-правової складової прав людини, на нашу думку, слід почати з визначення вказаного терміну. Так, Організація Об'єднаних Націй визначає права людини як «права, які притаманні нашій природі і без яких ми не можемо жити як люди». Їх справедливо називають також «спільною мовою людства». Також зустрічаємо і наступне визначення цього явища: права людини - це природні можливості індивіда, що забезпечують його життя, людську гідність і свободу діяльності у всіх сферах суспільного життя. Водночас, варто зазначити, що у літературі існує точка зору, що «права людини» — це не що інше як гуманітарне право. З одного боку, дані права не обмежуються захистом прав індивіда, вони визначають характер міжнародного правопорядку та національних правових систем, з іншого ж - головною особливістю міжнародного гуманітарного права є те, що норми, які його складають, визначають права і обов'язки держав не лише в їх відносинах між собою, а й в їх поводженні (відносинах) з людьми. Міжнародному співтовариству не однаково, наскільки гуманними та справедливими є національні закони та практика їх застосування.

Загальновизнані норми прав людини притаманні як міжнародному, так і внутрішньодержавному праву. Вони відбивають історично досягнутий рівень демократії та гуманності суспільства на міжнародному та внутрішньодержавному рівні. Завдяки цьому, останні мають особливі юридичні властивості. Ні міжнародний договір, ані внутрішньодержав-

ний закон не можуть обмежити права людини. Для обґрунтування такого статусу використовується концепція природних прав людини. Зокрема, звертаючись до законодавства України, ми можемо стверджувати, що зазначене положення відображене і у національному законодавстві. Так, ст. 21 Конституції України передбачено наступне: «Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними». Відповідно, конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Це положення належить і до міжнародних договорів. Так, Статут ООН зобов'язує держави сприяти та розвивати повагу до прав людини. Будь-який договір, що принижує права людини, буде визнаний недейсним за ст. 103 Статуту, яка визначає за останнім переважаючу силу зобов'язань.

Права людини, зафіксовані у Загальній декларації прав людини, є прикладом стандартів. Стандарти Загальної декларації прав людини є початковими як для міжнародного права, так і для побудови національних систем прав людини.

Прийнята майже 60 років тому як стандарт, до досягнення якого повинні прагнути всі народи та всі держави, Загальна декларація сьогодні є одним із основних джерел права, служить моделлю, що широко використовується багатьма країнами для розробки окремих положень конституцій, різних законів і документів, що стосуються прав людини. Загальна декларація прав людини лежить в основі всього міжнародного законодавства про права людини.

Залежно від того, у рамках якої міжнародної організації прийняті документи з прав людини, вони поділяються на універсальні стандарти, тобто прийняті у рамках універсальної організації ООН, і регіональні стандарти (локальні), наприклад, стандарти Ради Європи. Між універсальними і регіональними стандартами немає суперечностей, а швидше є наступництво, узгодженість. Регіональні стандарти повинні сприяти зміцненню універсальних стандартів у сфері прав людини, що містяться в міжнародних договорах про права людини, а також їх захист.

Міжнародні нормативно-правові акти про права людини містять в собі певні міжнародні гарантії прав особистості, тобто вони виступають системою універсальних міжнародних способів захисту прав і свобод людини правового характеру, які закріплені у міжнародних деклараціях, конвенціях, пактах, договорах тощо.

Варто звернути увагу й на ту обставину, що у Загальній декларації прав людини підкреслюється, що її призначення - саме служити завданням, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави у своїх зусиллях щодо забезпечення загального й ефективного визнання і дотримання зазначених у ній прав і свобод. Можливо, проголошуючи

Декларацію, Генеральна Асамблея ООН передбачала потенційні труднощі щодо реального забезпечення прав людини, що могли виникнути у держав при впровадженні норм Декларації. Адже, дійсно, у жодній країні світу неможливо забезпечити цілковиту всебічну реалізацію всіх прав людини.

Кожна країна світу, яка взяла на себе зобов'язання виконувати міжнародні конвенції, в тому числі й з прав людини, повинна керуватися принципами і нормами цих угод у своєму внутрішньому законодавстві. Норми, що містяться в міжнародних документах, обов'язкові для законотворчості розвинутих держав, тобто є міжнародними стандартами. Як визнано у літературі, цим терміном охоплюються різноманітні норми, такі як правила міжнародних договорів, резолюції міжнародних організацій, політичні домовленості (наприклад, Гельсінський заключний акт, документи Віденської та Копенгагенської зустрічей, міжнародні звичаї). Можна вважати, що людство виробило «своєрідний кодекс прав людини в міжнародному праві». Проте міжнародні стандарти — це не декларовані міжнародним співтовариством приклади, а норми, які необхідно втілювати в життя.

Слід зазначити, що визначення «міжнародні стандарти» стосується сучасних міжнародних документів у галузі прав людини, які беруть свій початок з Хартії прав людини, коли міжнародним співтовариством було покладено початок нормотворчому процесу на світовому рівні. До цього часу норми з прав людини виникали в національних правових системах і, одержавши визнання світової спільноти, поширювалися через взаємини між державами. Кожна історична система права включає певну юридичну концепцію людини як суб'єкта права, її права та обов'язки — від примітивних і нерозвинених до сучасних. І суть правової системи залежить від того, які саме права вона визнає, в якому обсязі та якою мірою їх гарантує. Коли керуватися постулатом, що кожна система права настільки є правом, наскільки вона ґрунтується на повазі до людської особи у всіх її проявах, то слушно стверджувати, що вся історія панування права (розподіл влад, демократія тощо) — це поступове усвідомлення і зміцнення почуття власної гідності кожної людини.

Відповідно до міжнародних договорів користування правами людини не повинно обмежуватися. Тим не менш, коли це потрібно, вони встановлюють чіткі обґрунтування, конкретні межі запровадження обмежень прав і цілі можливих відступів від тих прав, котрі захищені міжнародними угодами. З одного боку, це дозволяє державі, посиляючись на дію відповідних міжнародно-правових норм, запроваджувати вимушені обмеження на користування певними правами, а з іншого - захищає громадян від свавільних дій держави щодо обмеження їх прав.

У сучасному міжнародному праві доволі широке обґрунтування й розвиток отримала концепція цілей обмеження прав людини. Вказівку

на мету та правову основу запровадження обмежень прав і свобод людини містять усі міжнародно-правові акти, що закріплюють права і свободи людини.

Загальна декларація прав людини виправдовує обмеження прав і свобод людини в демократичному суспільстві лише такими цілями: 1) визнання й повага прав і свобод інших осіб, оскільки особу та її права неможливо розглядати ізольовано від інших, і кожна людина має усвідомлювати, що права інших людей заслуговують такого самого захисту, як і її власні; 2) задоволення справедливих вимог моралі, оскільки людина живе у суспільстві і має рахуватися з загальновизнаними нормами моралі; 3) забезпечення громадського порядку, що має на увазі дотримання сукупності правил, що забезпечують безпеку суспільства, безпеку життя, здоров'я, власності громадян; 4) забезпечення загального добробуту, що передбачає створення умов, які забезпечують економічний і соціальний добробут суспільства.

Водночас, поруч з механізмом обмеження прав людини, на міжнародно-правовій арені існує потужний механізм захисту прав людини. Так, серед міжнародних механізмів захисту прав людини виділяють 1) міжнародні органи, які діють в рамках угод з прав людини, складаються з незалежних експертів або представників урядів і приймають загальні рекомендації; 2) міжнародні несудові органи для контролю за дотриманням угод щодо прав людини, які складаються з експертів в особистій якості і приймають конкретні рекомендації, обов'язковість яких базується на моральному авторитеті міжнародного органу; 3) міжнародні юрисдикційні органи несудового чи судового характеру щодо захисту прав людини, які виносять обов'язкові рішення і можуть забезпечити виконання цих рішень.

Зустрічаємо визначення поняття міжнародно-правових засобів, призначених для забезпечення і захисту основних прав людини, до яких відносять а) міжнародно-правові акти, які вміщують правила діяльності, формулюють права і обов'язки відповідних суб'єктів (конвенції, пакти, угоди, договори тощо), а також міжнародні документи, які норм, правил поведінки звичайно не вміщують, прав і обов'язків безпосередньо не формулюють (зокрема, декларації, заяви, меморандуми) і б) міжнародні органи по спостереженню, контролю за дотриманням основних прав людини (комісії, комітети) та по захисту цих прав (суди, трибунали).

Серед міжнародно-правових актів, які формулюють права людини, в свою чергу, можна виділити як загальні чи відносно загальні - Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні та соціальні права тощо - так і вузькоспеціалізовані, зокрема ті, що стосуються проблем апартеїду, геноциду, прав працівників тощо.

Без сумніву, міжнародно-правові засоби забезпечення і захисту прав людини є ширшим поняттям, аніж міжнародні механізми захисту прав людини, але й вони не охоплюють всієї системи захисту прав людини. Права людини захищаються і в рамках міжнародного гуманітарного права міжнародними актами та міжнародними органами, серед яких Женевські конвенції 1948 р. з двома протоколами до них і утворена ними Міжнародна комісія щодо встановлення фактів. Велика кількість міжнародних актів щодо захисту прав людини були прийняті в рамках міжнародного карного права, що вже також розглядається як окрема галузь міжнародного права. В цій системі, зокрема, було утворено *ad hoc* трибунали, які притягали до відповідальності винних у військових злочинах, геноциді, злочинах проти людства. Захист прав людини міжнародним карним правом особливо активізувався на сучасному етапі у зв'язку з діяльністю Міжнародних трибуналів щодо колишньої Югославії і щодо Руанди, а також у зв'язку з утворенням Міжнародного кримінального суду, який вже розпочав свою діяльність.

Загуменна Ю. О.,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Харківський національний університет внутрішніх справ,
канд. юрид. наук, доцент

Соборність України: історія та сучасність

Соборність, тобто об'єднання в одне державне ціле всіх земель, що заселяє нація, – чудовий ідеал. Для українського народу, віками позбавленого своєї державності, розірваного на частини й розділеного між двома могутніми імперіями – Російською та Австро-Угорською, проблема соборності була особливо важливою й неймовірно складною. З початком Першої світової війни, яка розділила українців, попри їхню волю, між двома ворожими блоками й не раз вогняним смерчем пронеслася західними теренами України, вона ще більше загострилася. Ці чинники дуже підживляли й ослаблювали сили українців по обидва боки кордону, гальмувало національно-державне відродження.

Перша світова та її наслідки кардинально перекроїли всю систему міжнародних відносин. Зазнали поразки Німеччина та її союзники, не витримали напруження війни й розпалися Австро-Угорська монархія та Російська імперія. На політичній карті Європи, особливо на сході континенту, з'явилися нові держави, які визначали свої зовнішньополітичні цілі та пріоритети, заклали підвалини нових, повоєнних відносин. Серед них була й українська держава, що у своєму становленні проходила різні етапи й набувала різних форм: Українська Народна Республіка доби Центральної Ради, Українська Держава гетьмана П. Скоропадського, Українська Народна Республіка доби Директорії, Західноукраїнська Народна Республіка.

Після трьохсотлітнього забуття «українське питання» знову постало на порядку денному європейської політики, а українська дипломатія зробила перші кроки на міжнародній арені.

Найбільшу увагу наприкінці 1918 року уряд ЗУНР приділяв об'єднанню з УНР. Це питання постало одразу після проголошення західноукраїнської держави, керівництво якої вважало, що реальна матеріальна та військова допомога могла надійти тільки з Великої України. Проте непевні перспективи загальноукраїнської справи на міжнародній арені та внутрішня політична нестабільність Наддніпрянської України, де саме розпочиналося повстання проти гетьмана Скоропадського, гальмували об'єднання. Його прискорила польсько-українська війна. 10 листопада 1918 року УН Рада уповноважила Державний Секретаріат (уряд ЗУНР) ужити необхідних заходів для об'єднання (злуки) українських земель в одну державу. Втім, однастайності щодо механізму

об'єднання в галицьких верхах не було. Якщо соціал-демократи, котрі перебували в опозиції, та деякі члени уряду (наприклад, секретар у військових справах Д. Вітовський) обстоювали максимально повне підпорядкування структур ЗУНР єдиному державному центру УНР, більшість національних демократів (наприклад, керівник галицької дипломатії В. Панейко) виступали за збереження якомога ширшої автономії ЗУНР. Останні виходили з того, що «східногалицьке питання» розглядалося великими державами як окрема міжнародна проблема й, на їхню думку, мало більше шансів на позитивне розв'язання, ніж «загальноукраїнське».

Після динамічних переговорів 1 грудня 1918 року у Фастові делегація ЗУНР (Д. Левицький і Л. Цегельський) і Директорія УНР ухвалили Передвступний договір про злуку двох держав. Уряд УНР почав надавати (хоча й обмежену) фінансову та матеріальну допомогу Державному Секретаріатові. 3 січня 1919 року перша сесія УН Ради у Станіславі одностайно затвердила текст Передвступного договору. 21 січня на спільному засіданні Директорії й уряду УНР і делегації ЗУНР під проводом заступника голови УН Ради Л. Бачинського було узгоджено Універсал про злуку, а наступного дня – урочисто проголошено на Софійській площі в Києві. Акт остаточно затвердив скликаний у Києві 23 січня Всеукраїнський трудовий конгрес: «Віднині на всіх українських землях, розділених віками, Галичині, Буковині, Закарпатській Русі й Наддніпрянщині буде єдина велика Україна. Мрії, задля запровадження яких найкращі сини України боролися і вмирали, стали дійсністю».

Проголосивши злуку, уряди УНР і ЗОУНР (західних областей УНР) почали зважати на інтереси один одного й узгоджувати ключові зовнішньополітичні позиції. Швидко було об'єднано деякі дипломатичні місії. Після прибуття до Будапешта місії УНР на чолі з М. Галаганом представник ЗОУНР Я. Біберович став радником спільної української місії. До унерівської місії в Празі було призначено галицького представника А. Вітошинського, хоча продовжував виконувати свої функції його попередник С. Смаль-Стоцький, адже ЧСР належала до країн, де ЗОУНР мала свої «спеціальні інтереси». 30 березня 1919 року на спеціальному засіданні Державного Секретаріату ЗОУНР і членів Директорії та Ради Народних Міністрів (РНМ) УНР у Станіславі було ухвалено інструкцію про українську дипломатичну місію для участі в Паризькій мирній конференції. До пізньої осені 1919 року Директорія врахувала позицію галичан у відносинах із Польщею. Своєю чергою, віра в соборну Україну та бажання зберегти союз із С. Петлюрою, поряд з іншими мотивами (врахування можливої реакції Антанти, невіра в силу й тривалість більшовизму), визначили негативне ставлення Є. Петрушевича до неодноразових пропозицій уряду та військового командування радянської України в березні–червні 1919 року щодо можливої допомоги та спільних дій.

Водночас між урядами УНР і ЗОУНР існували серйозні суперечності, зумовлені двома головними причинами. По-перше, міжпартійною боротьбою: помірковані партії Галичини вважали Директорію надто лівою та соціалістичною; натомість соціалістичні партії УНР звинувачували уряд ЗОУНР у «буржуазності». По-друге, відмінним міжнародним становищем УНР та ЗОУНР і, відповідно, різними зовнішньополітичними пріоритетами. Головну небезпеку для ЗОУНР із перших днів її утворення становила агресія з боку Польщі. Директорії УНР, якій доводилося оборонятися одночасно від червоної та білої Росії, було не під силу втручатись у події на польсько-українському фронті в Східній Галичині. Де-юре уряд УНР навіть не був у стані війни з Польщею, хоча остання претендувала не лише на Східну Галичину, а й на Волинь, де виникали періодичні сутички й «Північна група» армії УНР мусила утримувати Волинський фронт. Державний Секретаріат досить швидко зрозумів, що йому доведеться покладатися на власні сили, а не на допомогу Директорії, яка сама дедалі більше сподівалася на підтримку Української Галицької армії (УГА). Посол УНР у Відні М. Порш писав у січні 1919 року: «... Галичина вже нині більше допомогає Україні Східній, аніж її остання Галичині...» [9].

Після двох місяців спільної роботи, у квітні 1919 року, посольства УНР і ЗОУНР в Угорщині формально розділилися, що загострило відносини між М. Галаганом і Я. Біберовичем. Дійшло до того, що обидва українські представники обмінялися різкими листами з приводу прав на представництво українських інтересів у Будапешті. У серпні міністр закордонних справ УНР В. Темницький зазначив щодо часто неузгоджених дій дипломатів УНР і ЗОУНР: «З'єднання УНР і ЗУНР відбулося похапцем, маса справ лишилась нев'ясненими і неурегульованими. Хоч в засаді прийнято було, що армія і закордонна політика спільні, проте було дві армії і дві закордонні політики».

Попри партійні суперечності та різні зовнішньополітичні пріоритети двох республік, принаймні до осені 1919 року, Є. Петрушевич видавав перевагу соборності України й ішов на компроміси з Директорією. До цього спонукала й невтішна ситуація обох українських армій на фронті.

Україна була радше об'єктом, ніж суб'єктом тогочасної міжнародної політики і стала своєрідним заручником інтересів великих держав. Фактично жодна з них не визнавала її й не надала військової допомоги чи політичної підтримки на міжнародній арені. Відомо з історії, що коли народ, навіть організований, не має в світі прихильників і змушений захищати себе перед значно сильнішим ворогом, навіть героїчна боротьба найсвідоміших синів нації буває приречена на неуспіх.

Воєнно-політичний альянс С. Петлюри з керівником польської держави Ю. Пілсудським відбувся запізно, аби змінити щось у вже

практично програній війні УНР проти радянської Росії. Центральні- та східноєвропейські сусіди прагнули використати слабкість України, щоб задовольнити свої територіальні претензії за рахунок українських земель.

Західні держави, передовсім Антанта й США, взагалі не сприймали України як самостійного суб'єкта в повоєнній системі європейської безпеки. Певний інтерес у них з'являвся тільки тоді (приміром, наприкінці 1917 року чи під час франко-українських переговорів в Одесі на початку 1919 року), коли їм здавалося, що український уряд може посприяти досягненню їхніх цілей у регіоні. Домінуючими для західних країн на сході Європи були інтереси більшовицької Росії та їхніх союзників – Польщі, Чехо-Словаччини та Румунії. На Україну Антанта дивилася лише крізь призму загальної воєнно-політичної ситуації в регіоні та перебігу подій у Росії. Крім того, в Парижі, Лондоні й Вашингтоні панували настороженість і недовіра до українського руху та його лідерів, яких звинувачували у зв'язках із Німеччиною й Австрією та в соціалістичних чи навіть пробільшовицьких симпатіях. Під цим кутом зору підписання Центральною Радою сепаратного миру з країнами Четвертого союзу, попри всю його необхідність для України через безвихідь її становища, лише підтвердило в очах Антанти згадані вище підозри щодо українського руху.

Захід не зміг, не встиг піднятися до розуміння ролі незалежної України в європейській геополітиці. А українці не зуміли свою роль чітко окреслити й донести до свідомості лідерів Заходу. Зробити це в той короткий і перенасичений подіями відтинок часу, коли радикально змінювалася вся система міжнародних відносин, було надзвичайно важко. Давалася взнаки багатовікова історична спадщина, адже Російська імперія починаючи з XVIII сторіччя відігравала неабияку роль у збереженні балансу сил на Європейському континенті. Ні західні політики, ні керівні діячі українського відродження не досягнули тих кардинальних зрушень, які могли б відбутися в системі європейської безпеки в разі зміцнення самостійності України.

В умовах, коли міжнародна спільнота виявилася неготовою визнати право українців на національне самовизначення, його треба було доводити й виборювати військовими та дипломатичними засобами. Проте саме цих сил і вмінь Україні й забракло. Українські уряди не змогли довести своєї життєздатності та спроможності бути серйозною потугою, на яку варто зважати. Жодне українське правління – Центральна Рада, гетьманат, Директорія УНР, Українська Національна Рада – не змогло утриматися при владі перед зовнішньою агресією чи внутрішньою опозицією й тривалий час контролювати свою територію, тоді як міжнародне визнання України обумовлювалося внутрішнім зміцненням

і утвердження національної державності. Виходило зачароване коло, розірвати яке так і не вдалося.

Окрім об'єктивних труднощів, пов'язаних із ворожістю зовнішнього світу, міжнародній діяльності Центральної Ради, гетьмана П. Скоропадського, Директорії УНР і уряду ЗУНР перешкоджали брак відповідного досвіду й достатньої кількості професійних дипломатів, прорахунки та помилки української дипломатії, суперечності між УНР і ЗУНР, міжпартійні конфлікти й чвари і, як наслідок, неузгоджені кроки та суперечливі дії. Серйозною проблемою була недооцінка значення сфери зовнішньої політики Центральною Радою та Директорією, особливо на початку урядування. Українські уряди часто запізнювалися з визначенням зовнішньополітичних пріоритетів і не мали чіткої концепції міжнародної політики. Прагнення балансувати між Росією й Німеччиною, Росією й Антантою та намагання проводити «багатовекторну» (за нинішньою термінологією) зовнішню політику виявилися хибними, якщо не фатальними, адже це позбавляло можливості мати надійних союзників та друзів і ускладнювало вироблення оптимальної зовнішньополітичної стратегії в умовах збройних конфліктів і геополітичної та ідеологічної конфронтації.

Українська революція 1917–1921 рр., що була позначена небаченим досі стрімким злетом національного духу, справжнім вибухом вільної енергії, справила неабиякий вплив на всю подальшу долю українського народу й донині залишається скарбницею досвіду національного відродження.

Надзвичайно критично оцінюючи досвід 1917–1921 рр., історики аж ніяк не були схильні перекреслювати значення Української революції. Вони зовсім не вважали боротьбу марною або такою, в якій українці продемонстрували лише свою «мізерію».

Коли в один із найкритичніших моментів революції, наприкінці листопада 1919 року, перед її бранцями об'єктивно постало питання про остаточне припинення боротьби, на політичній нараді, що відбулася 26 листопада, Голова Директорії і Головний отаман військ УНР С. Петлюра окреслив параметри, за якими оцінювались основні здобутки революції, її роль у долі нації: «...Наша боротьба в історії українського народу буде записана золотими буквами. Ми виступили на арену історії тоді, коли весь світ не знав, що таке Україна. Ніхто не хотів її визнати як самостійну державу, ніхто не вважав нашого народу за окрему націю. Єдиною боротьбою, упертою і безкомпромісною, ми показали світові, що Україна є, що її народ живе і бореться за своє право, за свою свободу й державну незалежність. Ті, що легковажили наш рух, тепер побачили, що ми така сила, якої не можна не брати на увагу... Признаймося без гордощів і без зайвої скромності, що за час двохлітньої боротьби ми створили українську націю, яка й надалі активно боротиметься за свої

права, за право самостійно й ні від кого незалежно порадкувати на своїй землі».

Досить емоційно оцінював історичне значення Української революції М. Шаповал. Найголовнішим він вважав те, що після багатовікового гноблення нація пробудилася до життя, стала на шлях відродження: «Велика Революція, як історичне явище, має для українського народу виключну вагу. Передовсім у ній народ знайшов своє ім'я. Украдене ворогом ім'я наше вернулось. Тепер кожний селянин і робітник знає, що він українець. Це великий здобуток революції. Але що більш! По цілیم світі прокотилось і прогриміло ім'я України, що змучена і окрадена повстала до боротьби за своє людське право. Кілька років цілий світ чув і чує й тепер ім'я України, це веде до того, що світ таки пізнає справу нашу, визнає її за справедливую і своєю опінією підтримуватиме існування України як рівноправного члена всесвітнього суспільства. Наша справа, наше ім'я вже не загине» .

Реальним досягненням став потужний потяг нації до широкомасштабного, всеосяжного відродження, що позитивно позначилося на етнічній еволюції української спільноти, відкрило їй шлях до формування повноцінної сучасної політичної нації. Важко переоцінити набутий під час Української революції досвід. Народ немов почув гучний поклик до історичної дії, переконався, що він може впливати на власну долю. «А хіба не є найбільшим чудом революції, що широкі маси зрозуміли і відчували свою силу? – риторично запитував М. Шаповал. – Старий, тисячолітній переляк минув, і тепер поневолені трудові маси знають, що вони величезна сила життя, що проти їх не втримається жодна інша сила, коли вони організуються і разом захотять».

Чи не знаходите ви ситуацію 1917–1921 рр. дещо схожою з теперішньою? Нині в Україні ті самі проблеми. Але тоді революція об'єднала Україну. «Це була велика, вродиста, єдина в своєму роді історична маніфестація солідарності всіх гілок українського народу. Вона не лише справила велике враження на всіх учасників, а й почала нову добу в житті народу. Ця заява солідарності всього народу раз і назавжди знищила духовний кордон між його вітками. З тієї хвилини вже жодному ворогові українського народу не вдасться жодними засобами той штучний кордон наново поставити. І в цьому велика заслуга творців Акту соборності 22 січня 1919 року».

Соборність - явище багатоманітне. І напевно чи буде правильним обмежувати його лише ідейно-духовним чи територіальним виміром. Не секрет, що суспільна єдність забезпечується не в останню чергу потужними економічними складовими, високими життєвими стандартами громадян. Перспективи утвердження ідеї української соборності безпосередньо залежать від нової генерації наших громадян. Важливо, щоб для нас усіх Україна не залишалася абстракцією, а виступала як внутрі-

шньо іманентна національній душі найвища цінність, вирішальна спонука до дії, спрямованої на зміцнення державності, блага усіх її громадян. Впливати на формування у молодого покоління суспільно потрібних і важливих якостей мають передусім такі чинники, як українська мова, культура, історична пам'ять, віра. Особлива роль у цій непростій справі належить закладам освіти.

Кожен дістане свій урок з історії. Але ми маємо пам'ятати: українське національне відродження відбувалося й відбувається в гармонії з соціальним визволенням. Тож із вірою в серці, з великим напруженням сил нам потрібно підняти нашу державу, об'єднати й відродити нашу Україну!

Іванов С. Ю.,
доцент кафедри українознавства
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кандидат історичних наук

Ідея соборності в українському суспільно-політичному русі на початку XX ст.

Ідея єдності та соборності, так само як свободи і незалежності, закладена в фундаменті державницької концепції кожного народу. Український народ також не є виключенням у цьому відношенні, особливо сьогодні, коли дехто бажає бачити його бездержавним, роз'єднаним та знесиленим. Внаслідок багаторічних важких зусиль, наш народ наприкінці XX століття врешті решт здобув свою довгоочікувану незалежність і почав розбудову власної держави. Важливу роль у розпаді радянської держави СРСР і відродженні незалежної України зіграв величний ідеал соборності українців, який активно пропагувався разом з іншими національно-державницькими гаслами, Народним Рухом України та всіма патріотичними силами наприкінці 80-х-початку 90-х років XX століття. У зв'язку з цим, варто згадати відомий «Ланцюг Злуки», що був організований ними 22 січня 1990 року. Цей «ланцюг» поєднав мільйони людських рук і сердець міста та села Центральної і Західної України від Києва до Львова, він показав усьому світу прагнення нашого народу до власної єдності і державності. Одним із пріоритетних завдань сучасного державотворення в Україні є об'єднання української нації, збереження територіальної цілісності та недоторканості держави, зміцнення єдності всіх її регіонів, відмінність і розмаїтість яких сформувалася під тиском несприятливих історичних обставин. Особливе значення для вирішення цього завдання має вивчення й врахування багаторічного досвіду боротьби нашого народу за свою соборність та незалежність.

Сам термін «соборність» з'явився у вітчизняному науковому й політичному лексиконі порівняно недавно, тому доцільно було б висловити деякі міркування щодо його визначення. Тривалий час це поняття вживалося в світовій науці як демонстрація процесів релігійного або державного об'єднання, згуртування схожих ідеологічних та суспільно-політичних рухів. Крім цього, ним часто користувалися у визначенні об'єднаних конфесіональних процесів християнства, мусульманства та інших світових релігій, а також з метою здійснення політичної тактики імперських супердержав. Свого сучасного змісту ідея соборності набула вже в новітні часи, а саме під час розгортання національно-визвольної

боротьби народів, розвитку етнонаціональних об'єднавчих процесів, вирішення національно-державних проблем.

В Україні одним із перших у політичному контексті визначення поняття «соборність» дав відомий вітчизняний історик Михайло Грушевський. У своїй праці «Галичина і Україна» він пояснює його як синонім поняття «національний іредентизм», тобто майбутнє «об'єднання, збирання розділених українських земель». Соборність—загальна, типова ознака кожної нації, обов'язкова умова її розвитку, головна передумова державності.

Коли наприкінці ХХ ст. була створена суверенна Україна термін «соборність», який до цього використовували лише діаспорні видання, швидко почав розповсюджуватися в науковій та публіцистичній літературі в енциклопедіях і словниках. Не дивлячись на те, що різні автори інколи по різному тлумачать зміст цього терміну, сьогодні вже конкретно можна визначити найбільш характерне його значення. Так наприклад, Микола Томенко зазначив, що слід розрізняти такі підтексти розуміння цього терміна: «Соборність – як ідея об'єднання всіх українських земель в єдиній державі; соборність – як ідея об'єднання українців в Україні та поза її межами, а також всіх, хто вважає Україну своєю Вітчизною, незалежно від їх національної належності».

Варто зазначити, що вже наприкінці ХІХ –початку ХХ століття українська суспільно-політична думка поступово вийшла на якісно новий рівень в осмисленні перспектив національно-визвольного руху, окресливши як важливу мету ідею соборності всіх українських земель в єдиній державі. Відбувалося це майже одночасно по обидва боки розділяючого українців кордону. Реалізовували ці нові ідеї переважно представники молодшого покоління української інтелігенції. Серед східних українців думку про необхідність боротьби за соборну самостійну Українську державу відстоював у своїй полеміці з М.Драгомановим автор відомих «Листів із Наддніпрянської України» Борис Грінченко. Разом з Тарасом Зінківським він написав політичну програму українського руху, в якій мова йшла про те, що жодні географічні межі не можуть розділити одного народу.

Головним фактом того, що ідея соборності України перетворилася на початку ХХ століть в одне із пріоритетних завдань національно-визвольного руху, стало закріплення її в програмних документах деяких українських політичних партій, які були створенні в той період. Особливо важливим був той факт, що відбувалося це майже одночасно як на Заході так і на Сході. Так, заснована в грудні 1899 р. у Львові за ініціативи І.Франка, М.Грушевського, К.Левицького, Ю.Романчука, та інших діячів Національно демократична партія з самого початку підтримувала цю велику ідею. Крім цього ідею соборності та державності українських земель підтримала створена ще в 1890 р. у Львові Русько-українська радикальна партія. Зокрема, на з'їзді, який відбувся 23 грудня 1906 р., галицькі радикали ухвалили таке рішення, про те, що партія буде підт-

римувати лише тих кандидатів, котрі будуть допомагати народу вибороти економічну та політичну незалежність від Відня. А майбутнє своє вони вбачали в єдності з українським народом, який перебував під владою Росії.

Що стосується Наддніпрянської України, тут ідеологом самостійницького соборництва став молодий харківський адвокат Микола Міхновський. Під час нелегальних шевченківських свят в Полтаві та Харкові на початку 1900 р. він виголосив промову, яка в тому ж році вийшла у Львові окремою брошурою під назвою «Самостійна Україна» як офіційне видання Револуційної української партії – першої української політичної партії Наддніпрянщини. В ній містився пристрасний заклик до активної боротьби за вільну, незалежну, єдину соборну Україну. В подальшому після відмови керівництва РУП від ідеї самостійної України і переходом на автономістські засади М. Міхновський засновує наприкінці 1901 – початку 1902 рр. власну політичну силу Українську народну партію, яка до 1917 р. була фактично єдиною партією самостійницького типу в Східній Україні.

Головне місце серед велетнів національної думки і українського визвольного руху належить найвидатнішому історичу України, відомому громадсько-політичному діячеві – Михайлу Грушевському. Саме він тривалий час був, по суті, провідною постаттю й символом національного соборництва. Всією своєю величезною науковою і громадсько-політичною діяльністю, навіть власною біографією, вчений демонстрував нерозривну єдність українських земель. В багатьох своїх працях він переконливо доводив, що необхідність концентрації всіх національних сил, усіх частин української території зумовлюється, насамперед, корінними інтересами розвитку народу, його національно-визвольного руху. Крім цього ідею соборності також підтримувала Українська радикально-демократична партія, яка була створена наприкінці 1905 року. В її програмі з цього приводу зазначалося, що держава має бути федерацією рівноправних автономних національно-територіальних одиниць.

Великою заслугою української суспільно-політичної думки початку ХХ століття стало висунення як стратегічне завдання виборення й побудови незалежної соборної Української держави, яка охоплювала б усі етнічно українські землі, що входили тоді до складу Російської та Австро-Угорської імперій. По суті, вся історія нашого народу являє собою складний шлях до територіальної соборності.

Отже, соборність усіх своїх етнічних земель, територіальна консолідація здавна були заповітною метою українського національно-визвольного руху, який у складних умовах довготривалої відсутності власної державності фактично виконував об'єднавчу функцію, всіляко сприяючи налагодженню контактів між розмежованими державними кордонами частинами України.

Коцан І. Д.,
доцент кафедри теорії та історії держави і права факультету №1
Харківського національного університету внутрішніх справ,
к. ю. н., доцент

Вирішальні фактори поразки українського народу у визвольних змаганнях (1917-1921 рр.).

В умовах становлення та розвитку незалежної Української держави не вшухає інтерес до нашої національної історії, до уроків та досвіду минулого, що в свою чергу спричинює зростання вимог до історіографічних досліджень та їх ролі і значення в подальшому розвитку історичної науки.

Період українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. є однією з найпривабливіших для дослідників сторінок вітчизняної історії. Неупереджене, об'єктивне історіографічне дослідження публікацій учасників революційних подій в Україні, західних істориків та юристів, а також переосмислення елементів конструктивного досвіду радянської історіографії – все це становить інтелектуальний простір сучасної української історико-юридичної науки. Існує об'єктивна потреба узагальнення й підведення підсумків осмислення досвіду національного державотворення доби Української революції початку ХХ ст. Українська революція 1917-1921 років — сплетіння подій, метою яких було політичне самовизначення українського народу у формі поновлення та захисту державності. Утворену у 1917р. Українську Народну Республіку не вдалося відстояти: дуже міцними виявилися протиборствуючі їй зовнішні сили, а також не було єдності у боротьбі за національне відродження безпосередньо в Україні. Центральна Рада, Гетьманщина, ЗУНР, Директорія являли собою важливі сходинок у створенні незалежної України. Але після кількох літ тяжкої боротьби українські землі осталися поділеними між СРСР, Польщею, Румунією та Чехословаччиною.

Процес розбудови незалежної Української держави потребує узагальнення всього накопиченого українським народом досвіду, адже колізії сучасного державотворення в Україні багато в чому схожі з проблемами, які постали перед творцями української державності в період визвольних змагань 1917–1921 рр. Особливості поточного моменту, нестабільність політичного й соціально-економічного розвитку дають змогу порівнювати сучасні тенденції в нашому державному житті з перипетіями державного будівництва 1917–1921 рр., коли у діалектичних суперечностях викристалізовувалася й стверджувалася ідея української державності. Тому драматизм, складність і суперечливість державотво-

рчого процесу 1917–1921 рр. в Україні, слабка розвиненість політичних сил, їхній антагонізм, брак багатьом лідерам світоглядної зрілості і теоретичної озброєності та подібність із сучасним моментом у поступі українства актуалізує досліджувану проблему.

Історія боротьби за державне відродження України свідчить, що успіх міг бути досягнутий у важкий період 1917—1921 рр. тільки за умов згуртованості народу, його солідарності. На жаль, цього не трапилося. Протистояння соціальних, національних та політичних прошарків, груп та партій, які так чи інакше виступали за державне відродження України на тому чи іншому етапі боротьби, набувало гострих форм, що гальмувало будівництво української державності і у кінцевому підсумку призвело до кризи.

Лише опора на власні сили могла призвести до перемоги, а вона досягалася перш за все забезпеченням згоди в Україні. Зрозуміло, сподіватися про ідеальну, загальну згоду в умовах громадянської війни та іноземної інтервенції було б утопією, але демократам, прибічникам державного відродження України для досягнення згоди слід було б прикладати більше зусиль, перш за все у сфері соціально-економічної політики. Деяким лідерам партій слід було б менше думати про задоволення власних амбіцій. Іншим чинником, який породив зазначені труднощі, була переоцінка іноземних сил як опори в боротьбі за незалежність України. Усі іноземні сили, які залучались до справи збереження самостійності України, в кінцевому підсумку переслідували власні інтереси, нерідко протилежні інтересам народу України.

18 березня 1921 р. було підписано Ризький мирний договір між радянськими урядами Росії й України з одного боку та Польщею — з другого. Згідно з цим документом, що фактично поховав самостійницькі плани урядів УНР та ЗУНР, Польща в обмін на територіальні поступки, аналогічні тим, які містилися у Варшавській угоді, визнала Радянську Україну і зобов'язалася заборонити перебування на своїй території всіх антибільшовицьких організацій, включаючи уряд УНР. Доля Східної Галичини була вирішена у 1923 р., коли Паризька конференція ухвалила приєднати її до Польщі. Ще раніше, в 1918 р., Румунія окупувала Буковину. У 1919 р. Закарпаття дісталось Чехословаччині. Визвольні змагання українського народу 1917 - 1921 рр. закінчилися невдачею.

Поразка українських визвольних змагань була зумовлена низкою причин. Значною мірою — це низький рівень національної свідомості українства як наслідок тривалої політичної неволі. Традиція і вага власної державності пригасли в народній масі, а провідна верства, яку здебільшого представляла національна інтелігенція, не виробила спільного напрямку дій. Українцям не вистачило добре підготовлених фахівців для керівництва державними справами як у центрі, так і на місцях. Українське селянство було малоосвіченим, політично незрілим, а національно

свідомих робітників майже не було. Результат революції, як відомо, визначається в містах. Але міста з великою перевагою чужого, ворожого українській самостійності елементу виступали проти національно-визвольних змагань українства. Українці не встигли пройти тривалого еволюційного шляху національного розвитку, який підготував би їх до відновлення державності. Створена революційним шляхом держава значною мірою стала для них несподіванкою. На жаль, як український народ, так і його провідники не виявили єдності й витривалості, необхідних для захисту власної державності.

Із точки зору внутрішніх чинників головна українська дилема українців, полягала в тому, що вони починали формування держави, не завершивши формування нації. Відставання і нерозвинутість процесу національного будівництва були наслідком гніту царату й слабкої соціальної бази, на яку спиралося формування нації. З усіх соціальних груп і класів на Україні найбільш діяльною виявила себе інтелігенція (проте слід зазначити, що вона мала значний брак політичного досвіду). Вона складала лише 2 – 3% усього населення, й тільки невелика її частина підтримала українську справу. Для багатьох її представників, однаково тісно пов'язаних із російською та українською культурою, було психологічно важко розірвати зв'язки з Росією. Цим і пояснюється їхня нерішучість у питанні про незалежність і схильність до автономії чи федералізму. Багато українських інтелігентів ніяк не могли вирішити, яка мета важливіша: соціальні зміни чи національне визволення.

Очолюючи змагання за незалежність, українська інтелігенція розраховувала на підтримку найбільш чисельного українського стану – селянства. Проте цей величезний загін потенційних прибічників не виправдав сподівань. Середньостатистичному селянинові важко було досягнути ідею національної незалежності. Тому лише на завершальному етапі частина селян стала схилитися на бік провідників національного визволення. Та найліпший момент для завоювання незалежності вже був втрачений.

Навіть коли селяни прагнули підтримати справу незалежності, організувати його до цієї підтримки було надзвичайно складно. На відміну від великих компактних груп робітників, зосереджених у кількох найбільших містах, селяни були розпорошені по тисячах сіл. Переконувати їх у необхідності співпраці становило собою проблему, розв'язати яку недостатньо мобільній інтелігенції не вдалося. Також до радикальних дій селянство мала спонукати аграрна реформа, що мала забезпечити селян землею та вивести з убогої бідноти. Але вона так і не була реалізована. І якщо підтримка українських націоналістів інтелігенцією та селянством була питанням проблематичним, то відсутність цієї підтримки в містах (це стосується Галичини) мала вирішальне значення. Не в змозі розраховувати на робітників, міську буржуазію, чиновництво, службовців, технічний персонал, українські збройні сили з великими

труднощами утримувалися в містах — цих осередках комунікацій, транспорту і управління. Таким чином слабкість соціальної бази українського руху 1917–1921 рр. стала стратегічним недоліком, що справив великий вплив на результати боротьби.

Однак, незважаючи на значні внутрішні недоліки українського національного руху вирішальними факторами поразки стали зовнішні. Якщо в Західній Україні це була агресія з боку Польщі та Румунії, то на східноукраїнських землях державність було втрачено через загарбницьку навалу більшовицької Росії. Остаточну перемогу більшовицької влади на Україні забезпечила збройна сила радянської Росії. До осені 1919 р. у Червоній армії було 1,5 млн. солдатів, а весною 1920 р. — майже 3,5 млн. під командуванням 50 тис. колишніх царських офіцерів, змушених служити у більшовицькому війську. Таким чином, коли на початку грудня 1919 р. більшовики повернулися з усіма своїми силами в Україну, їх перемога була практично безперечною. Її неминучість спричинило також те, що Директорія не змогла чинити опір військовій потужності Червоної армії через невдале керівництво Петлюри. Значна частина його війська відреагувала на договір з Польщею як на державну зраду. Проте навіть після того, як у листопаді 1920 р. був вигнаний останній солдат української та білогвардійської армій, більшовикам було ще далеко до повного контролю над Україною. Значна частина заможного селянства, що лишалася запеклими ворогами комунізму, продовжувала вперту партизанську війну з більшовиками.

Антибільшовицькі повстанці, об'єднані понад в 100 згонів, налічували більше як 40 тис. чоловік. На півдні, спираючись на широку підтримку народу, знаменитий батько Махно тримався аж до серпня 1921 р. На Київщині великими, добре озброєними загонами у 1 – 2 тис. чоловік командували такі петлюрівські отамани, як Юрій Тютюнник, зв'язаний з українським еміграційним урядом у Польщі. Лише пославши проти них 50 тис. бійців, переважно чекістів, наприкінці 1921 р. більшовики змогли зламати хребет партизанському рухові. З цього часу вони змогли стверджувати, що не тільки завоювали Україну, але й підпорядкували її собі.

Щодо позиції західних країн, то вони у кращому випадку дотримувалися нейтралітету, у гіршому — допомагали агресорам загарбувати українські землі.

Але поряд із втратами революція принесла українцям і здобутки, повчання для наступних поколінь. Національна свідомість раніше пригнаним обмеженій частині інтелігенції, поширилася на всі верстви суспільства. Український народ продемонстрував здатність валити уряди й боротися за свої інтереси, здобув упевненість у власних силах і почуття самостійності. А за цим прийшло прагнення того, щоб до його мови та культури виявляли повагу та визнання. Тому лише за чотири роки процес національного будівництва зробив величезний крок уперед.

Кріцак І. В.,
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Харківського національного університету внутрішніх справ,
канд. юрид. наук

Принцип соборності як запорука прогресивного розвитку української держави (православно-богословське осмислення)

Останнім часом в сучасній юриспруденції дедалі більшого значення набуває категорія соборності, особливо що стосується дослідження окремими вченими-юристами принципу соборності (соборноправності) у відповідності до якого рішення приймаються у діалозі, консенсусі і можуть задовольняти абсолютну більшість громадян держави. Також, завдяки принципу соборності можна виявити глибинну духовну сутність права як засобу встановлення соціального блага.

Поняття соборність найчастіше асоціюється з територіальною цілісністю держави, хоча насправді це не так. Слід пам'ятати, що соборність є багатогранним явищем. В той же час, корінь поняття «соборність» лежить в православному вченні про Церкву. «Символ віри» говорить про «Єдину, Святу Соборну і Апостольську Церкву» главою якої є Христос. У цьому контексті соборність означає повноту і цілісність Церкви, її єдність в любові, вірі і спільному служінні. З іншого боку Собор - це збори, церковний з'їзд, а Церква – це Храм Божий у який приходять для того, щоб спільно помолитись, дотримуватись загальних правил, при цьому свобода людини не порушується і кожен залишається індивідуальною особистістю. Таким чином, соборність - це симфонія, гармонійна узгодженість, всеєдність, а соборний – це той «хто збирає все воедино».

Соборністю ще можна назвати суспільство, яке складається з великої кількості людей, які задумуються над тим, яку відповідь дати перед Богом за свої вчинки. Сьогодні, як і раніше, досить важливо говорити про істинну соборність. Безумовно, що дух істинної соборності легше відчувати, ніж усвідомити логічно, однак якщо вже ж таки вдатись до її визначення, то істинна соборність – це соборна віра підкріплена духовною любов'ю.

На превеликий жаль, сучасна церковна практика свідчить про дедалі частіші відхилення від канонічного принципу соборності, який повинен бути наріжним каменем існування Церкви, як Тіла Христового, що складається з архієреїв, кліру, благочестивих мирян, які також повинні брати участь у вирішенні церковних справ. Натомість в залежності

ті від лідера, який очолює Церкву, існує загроза наближення її до цезаропапізму і авторитаризації влади ієрархії, усунення від участі більшості церковних справ як мирян, так і рядового духовенства, що безумовно є досить негативною тенденцією всередині Церкви і в кінцевому результаті накладає відпечаток на свідомості більшості громадян нашої держави.

Слід підмітити, що функціонування більшості сучасних країн засноване на принципі індивідуалізму та корпоративності (колективізму), однак не соборності. В такому разі, індивідуальні і особисті свободи та інтереси ставляться вище, аніж суспільний інтерес котрий повинен бути не скільки нормативно-культурним, як духовно-ідеальним або таким який заснований на духовно-культурних цінностях.

Принцип соборності також вимагає від кожного жертви заради загального блага, зокрема, через послух, чи припустимо підпорядкування патріарха («першого серед рівних») Собору, що застерігає його від крайнощів «папізму». З цих позицій принцип соборності є основою сучасного православ'я і має неабияке значення для формування моральності народу. Він може слугувати засобом для подолання труднощів і поневірянь з якими зіткнулася наша держава. З іншого боку державна влада могла б опиратися на православні, традиційні цінності у виробленні національних ідей заради єднання та консолідації українського суспільства.

Таким чином, соборність, як світоглядне поняття є наріжним каменем тисячолітнього минулого нашої держави, а принцип соборності потребує свого належного осмислення не лише на богословсько-філософському рівні.

Поняття соборності в юриспруденції повинно розглядатися не як церковне явище, а як загальний, системоутворюючий принцип котрий пронизує все, що оточує людину. Більше того, соборність є необхідною передумовою національної єдності та могутності держави. На цьому шляху православ'я, душею якого є соборність може виступити тією об'єднувальною ідеєю (силою, інституцією), яка здатна згуртувати наш народ на засадах соборних традиційних цінностей з обов'язковим врахуванням прав меншості.

Лазарєв В. В.,
доцент кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ,
канд. юрид. наук,

Громадянство УНР

Питання щодо історії виникнення, етапів розвитку і сучасний стан громадянства має велике значення для науки конституційного права. Без його розгляду, як і без розгляду будь-якого іншого державно-правового явища, вивчення громадянства навряд чи може бути визнане глибоким і усестороннім [1, с. 24]. Варто зазначити той факт, що інститут громадянства виник порівняно недавно. У феодальній державі, що, як відомо, ґрунтувалася на поділі населення на стани та на нерівних правах останніх, існував інститут підданства, який символізував повну залежність людини від влади монарха. Інститут громадянства сформувався у процесі буржуазних революцій під впливом теорії про природні й невідчужувані права людини, її рівні громадянські та політичні права в суспільстві. Починаючи з Декларації незалежності, прийнятої 4 липня 1776 р. 2-м Континентальним конгресом представників англійських колоній під час Війни за незалежність у Північній Америці 1775 - 1783 рр., держава почала визнавати людину вільним і рівноправним членом громадянського суспільства, активним учасником здійснення її суверенної влади [2, с. 70].

Становлення і розвиток інституту громадянства в Україні відбувся в контексті загальносвітового генезису цього інституту. З одного боку, інститут громадянства в Україні збагачувався позитивними досягненнями міжнародно-правових стандартів у галузі громадянства, а з іншого - робив свій помітний внесок у формування загальнолюдських демократичних ідеалів даного інституту [3, с. 186]. То ж, можна стверджувати, що інститут громадянства України пройшов достатньо складний і напружений шлях свого розвитку.

Основних етапів становлення та розвитку інституту громадянства в Україні, можна вважати, було три:

1) перший етап (1917 - 1920 рр.) - інститут громадянства в період формування української державності;

2) другий етап (1919 - 1990 рр.) - радянський період інституту громадянства в Україні;

3) третій етап (1990 - по теперішній час) - інститут громадянства в період отримання незалежності та утвердження суверенної держави Україна [3, с. 187].

На сьогодні, достатньо актуальним і недостатньо дослідженим є питання саме становлення громадянства на теренах сучасної України. Здійснюючи аналіз наукових праць вітчизняних дослідників, можемо стверджувати, що перший етап становлення та розвитку інституту громадянства в Україні починається з відродження національної української державності. Саме 29 грудня 1917 р., як зазначає вітчизняний дослідник О. Копиленко, датується перша згадка в офіційних документах про громадянство Української Народної Республіки (УНР), коли Міністерство внутрішніх справ УНР розіслало губернським і повітовим комісарам повідомлення, що справи «про прийняття в підданство УНР» розглядатимуться після того, як буде ухвалено відповідний закон [4, с. 3].

Щодо стосунків громадянина і держави, громадянина і влади, то теоретики Центральної Ради України, як зазначається у вітчизняній літературі, виходили з того, що демократична держава повинна бути представником народу і вираженням його волі, а відносини між найвищою владою і громадянами встановлюються добровільним договором, який передбачає взаємні права та зобов'язання. Такий договір, на їх думку, міг укладатися як за ініціативою особи, яка вступала у громадянство УНР, так і мовчки: людина просто не покидала межі УНР й автоматично стала її громадянином.

Така концептуальна платформа була закладена в Закон «Про громадянство Української Народної Республіки» від 2 березня 1918 р. та Закон «Про реєстрацію громадянства Української Народної Республіки» від 4 березня 1918 р. Згідно з першим законом, громадянином України вважався кожний, хто народився на її території, пов'язаний з нею постійним перебуванням і на такій підставі одержить відповідне свідоцтво [3, с. 187]. Громадяни УНР зобов'язані були підтримувати державу всіма силами і засобами, коритись її законам, боронити від ворогів і підтримувати добрий лад, порядок, свободу, рівність і справедливість. Вони користувались усією повнотою громадянських та політичних прав, могли працювати в державно-громадських закладах. А через пасивну й активну участь у виборах до представницьких органів влади мали брати участь в управлінні державою в центральних органах влади та в органах місцевого самоврядування.

Згідно з другим законом, усі питання про надання громадянства УНР належали до компетенції Міністерства внутрішніх справ. Належність до громадянства УНР мала реєструватися волосними і міськими управами протягом одного місяця з дня проголошення. У актах і книгах мали фіксуватись як надання громадянства, такі його позбавлення. Для одержання свідоцтва про громадянство УНР потрібно було протягом трьох місяців (до травня 1918 р.) урочисто присягнути на вірність Україні. Той з її мешканців, хто не хотів бути громадянином УНР, повинен був у такий же термін подати про це заяву за місцем перебування відпо-

відному комісарові із зазначенням, до громадян якої держави він належатиме (бажаючи відмовитися від громадянства УНР також подавали про це заяву). У такому випадку комісар видавав тій чи іншій особі тимчасове посвідчення про перебування на території УНР не більше як на три місяці [5].

Прохання про прийняття у громадянство України з боку тих, хто не відповідав вищезазначеним умовам, подавалося за місцем перебування особи місцевій владі, а за кордоном - представникові УНР. Жінки, як правило, слідували громадянству чоловіків, а діти - громадянству батька. Після досягнення 14 років останні могли заявляти про своє громадянство самостійно. Подвійне громадянство не допускалося: громадянин УНР не міг бути одночасно громадянином іншої держави. Іноземці отримували від місцевих органів влади дозвіл на проживання строком не більше як шість місяців [5].

Закони про громадянство УНР сприяли загальному вирішенню правових проблем, пов'язаних із громадянством. Проте низку їх положень було сформульовано таким чином, що залишалася можливість використання їх з недемократичними цілями. Так, усі питання громадянства було віднесено до компетенції МВС, а не найвищого органу державної влади; до осіб, які прагнули набути українське громадянство, ставилася неконкретизована вимога, щоби вони «не помічені були ніколи в діяльності проти Української держави», а своїм родом занять були тісно пов'язаними з територією України. Пропонувалася норма, згідно з якою дружина автоматично набувала громадянства свого чоловіка, якщо протягом певного строку вона не заявляла іноземного громадянства (або не висловлювала бажання вважатися особою без громадянства). Ставилася вимога про загальнообов'язкову реєстрацію громадянства через процедуру доведення свого права на громадянство з допомогою свідків. За отримання свідоцтва про громадянство необхідно було сплачувати гербовий збір [6].

Цей закон як недемократичний і національно заангажований був розкритикований неетнічною частиною суспільства і невдовзі було запропоновано 2 альтернативних проекти:

- перший від імені єврейської фракції був внесений 20 квітня 1918 р. і передбачав по суті нинішній «нульовий» варіант - громадянами УНР визнавались усі без винятку піддані колишньої Російської імперії, що народились на території України або на день опублікування цього закону постійно проживали на її території.

- другий був підготований комісією Міністерства судових справ, за ним під громадянством УНР розумілась державно-правова належність людини до Української держави, що утворює права і обов'язки громадянина; а громадянами УНР визнавались всі російські піддані, які осіло перебували в Україні до 19 липня 1914 р., а ті, які оселились після 19 липня 1914 р. і проживали на території УНР до оголошення цього

закону, могли стати громадянами УНР, якщо упродовж 2 тижнів з дня опублікування закону подадуть заяву місцевому комісару [7].

Цей проект, однак, не був ухвалений через гетьманський переворот 1918 р. 2 липня 1918 р. гетьман ухвалив Закон про громадянство Української Держави, основні його положення були запозичені з проекту нового закону про громадянство УНР [6]. Зазначеною подією завершилися спроби УНР створення громадянства республіки.

Підводячи підсумок, можемо стверджувати, що УНР намагалася здійснити правове регулювання суспільних відносин тогочасної держави. Особлива увага була приділена створенню і розвитку законодавства про громадянство. Так, Законом «Про громадянство Української Народної Республіки» було вперше введено саме українське громадянство, він запроваджував принцип єдиного громадянства України і не визнавав подвійного громадянства, що було новелою того часу. Через нетривалість існування УНР розвиток законодавства про громадянство обмежувався лише двома нормативно-правовими актами. Водночас, до законодавства про громадянство УНР було і ряд зауважень, оскільки це була перша спроба запровадити громадянство України, а тому тут містилося ряд недоліків. Зокрема, Закон «Про громадянство Української Народної Республіки» був недосконалим з погляду способів закріплення можливості суб'єктами реалізувати його, оскільки їхнє право на прийняття до громадянства УНР було великою мірою обмежене складною процедурою реалізації. Проте, незважаючи на недоліки законодавства про громадянство, слід зазначити, що це була перша спроба створення української державності, визначення місця громадян у країні. Саме ці спроби послугували подальшому розвитку інституту громадянства на теренах сучасної України і становлення української державності.

Логвиненко Є. С.,
викладач кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4
Харківський національний університет внутрішніх справ

Конституційний процес в УНР доби Директорії

Директорія не відновила чинності Конституції УНР від 29 квітня 1918 року, натомість 6 травня 1920 року заявлено про наміри розробити й прийняти Конституцію. Ініціативу у створенні проекту Конституції перебрала на себе Всеукраїнська Національна Рада (ВНР), члени якої прагнули усунути «одноособову Директорію» (С.Петлюру) від влади, чітко визначити повноваження уряду і скликати передпарламент для відновлення демократії і побудови парламентської республіки. До складу ВНР увійшли М. Білінський, В. Завадський, І. Золотницький, І. Кобза, О. Ковалевський, І. Липа, М. Литвицький, П. Пилипчук та інші відомі українські громадські і державні діячі доби Центральної Ради і Директорії. Очолив ВНР державний секретар УНР, колишній заступник комісара Галичини і Буковини, соціаліст-федераліст професійний правознавець М.Корчинський. Його заступником став український націонал-демократ, відомий правник і політичний діяч ЗУНР С.Баран.

1 червня 1920 року президія ВРН подала на розгляд Ради Народних Міністрів УНР свій проект Конституції і вимагала якомога скорішого вироблення Основного Закону України. 30 серпня була створена урядова Конституційна комісія на чолі з міністром закордонних справ А. Ніковським, 10 з 17 членів якої входили до активу ВНР. Комісія оголосила три проекти: Центральної Ради, Всеукраїнської Національної Ради й О. Ейхельмана. Проте проект ВРН у вересні - жовтні 1920 року став основним документом, навколо якого точились головні дебати у Конституційній комісії А. Ніковського. Після обговорення остаточний варіант проекту, який іменувався «Основний Державний Закон УНР», було подано РНМ для розгляду, ухвали та оголошення.

Згідно першому артикулу проекту вся повнота влади в УНР мала належати «загалу її громадян». Законодавчу владу повинна була здійснювати Державна Рада, виконавчу – Голова держави і Рада Міністрів, судову – незалежні суди.

Вищий законодавчий орган УНР – Державна Рада. Але до її скликання мав бути сформований Державний сейм у складі та порядку, визначених окремим законом. Він не мав права відхиляти від курсу на державно-правову самостійність, міжнародно-правову незалежність і демократично-республіканський устрій УНР.

Як передбачав проект Конституції, верховна виконавча влада в УНР зосереджувалась не лише в руках Голови держави, а й у Раді Міністрів, голова якої призначався і звільнювався Головою держави за поданням голови Сейму, а міністри і керуючі міністерствами – за внесенням прем'єр-міністра. Останньому заборонялось займати міністерську посаду. Прем'єр-міністр визначав напрямок роботи уряду, головував на його засіданнях, координував діяльність членів Кабінету, відповідав за своєчасне оголошення законів, наказів і розпоряджень у «Вістнику державних законів», формував президію Ради Міністрів та окрему кодифікаційну секцію при ній.

На Голову держави покладались обов'язки Головного Отамана всіх збройних сил УНР. Але під час війни, як зазначалось в проекті Конституції, командувати збройними силами мав лише фаховий генерал, призначений Головою держави за поданням голови Ради Міністрів.

Хоча члени Конституційної комісії А. Ніковського були проти узурпації влади С.Петлорою, все ж вони, під тиском голови Директорії, у статті 151 записали його ім'я як Голови держави.

За згодою Сейму Рада Міністрів встановлювала в деяких міністерствах по одній або кілька посад товаришів міністра, які мали вирішальний голос на засіданні уряду лише тоді, коли вони заступали відповідного міністра. Члени Кабінету без запрошення брали участь у засіданнях Сейму і виступали там поза чергою. Їм не заборонялось бути депутатами. Для виконання своїх функцій міністри видавали накази і розпорядження та забезпечували їх виконання під загрозою примусу і грошового покарання. Міністрам, керуючим міністерствами, товаришам міністрів і директорам департаментів не рекомендувалось займати інші посади, крім наукових та почесних, отримувати побічну платню і бути членами сім'ї Голови держави.

Законодавча ініціатива надавалась Голові держави, уряду і кожному з депутатів, якщо його подання підпишуть десять чи більше депутатів Сейму. Постанова останнього передавалась прем'єр-міністру, а той, упродовж семи днів, - Голові держави, який і мав затверджувати закон у двотижневий термін. У 14-денний строк Голова держави повинен був повернути не підписаний ним закон голові Ради Міністрів з зазначенням причин відхилення документа, а прем'єр-міністр протягом трьох днів повертав законопроект голові Сейму. А Сейм, у свою чергу, на найближчому засіданні або погоджувався з пропозиціями Голови держави і вносив відповідні зміни, або не погоджувався і більшістю у дві третини голосів присутніх долав вето. За проектом Конституції передбачалось, що всі закони мали публікуватися у «Вістнику державних законів» і набували чинності через 15 днів після оприлюднення, якщо в самому законі не буде зазначений інший термін. Це ж стосувалось і наказів Голови держави, постанов Ради Міністрів і розпоряджень мініст-

рів. Незнання нормативно-правових актів, якщо вони належним чином оголошені, не могло стати виправданням ні для кого в державі.

«Основний Державний Закон УНР» встановлював контроль уряду за фінансами держави. Державний банк функціонував під наглядом міністерства фінансів. Контроль за державно-фінансовим господарством здійснював також і державний контролер, якого призначав Сейм, і який був перед ним відповідальний. Державний контролер не включався до складу Ради Міністрів, але мав права члена уряду.

Політичний контроль за діяльністю уряду мав здійснювати Сейм шляхом внесення інтерпеляцій до Ради Міністрів чи окремих членів уряду. На запит вони могли відповісти або негайно, або через деякий час, або зовсім відмовити у відповіді з наведенням мотивів. При висловленні недовіри Кабінету або окремому міністру з боку Сейму вони відразу припиняли виконання своїх обов'язків.

Звинувачення у державній зраді, у порушенні Конституції або в службових злочинах на адресу Голови держави, Ради Міністрів або окремих членів уряду, обґрунтовані на засіданні Сейму, розглядались Найвищим судом УНР. За звичайні злочини міністри мали відповідати перед загальними карними судами.

У тексті Конституції передбачалось понад 30 конституційних законів. Деякі з них (про вибори, про державну службу, про місцеву автономію й обсяг компетенції Краєвих рад, про винятковий стан та ін.) мали дещо конкретизувати повноваження як уряду в цілому, так і його окремих міністерств.

Через остаточну втрату території УНР і виїзд С. Петлюри та Ради Народних Міністрів за кордон «Основний Державний Закон УНР» так і не був прийнятий. Проте деякі його положення були використані при розробці законів «Про Державну Народну Раду УНР» та «Про тимчасове Верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці». Хоча ці закони не стали діючими в УНР, чимало їх положень застосовувалось українським урядом за кордоном. Саме на підставі тимчасового закону про управління після вбивства у 1926 році Головного Отамана С.Петлюри верховну владу в УНР прийняв на себе А. Лівичський.

Логвиненко І.А.,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права факультету №1
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат історичних наук, доцент

Конституція УНР 1918 року: оцінки в історіографії

28 червня 1996 року, було прийнято Конституцію України, яка, на думку багатьох правознавців, завершила період становлення держави Україна. Як свідчить історія, до цієї знаменної події український народ йшов важким шляхом визвольної боротьби та спроб національного державотворення. Саме тому наше минуле, яке дозволяє краще збагнути сучасне і спрогнозувати майбутнє, викликає інтерес не тільки у науковців, але й в усіх небайдужих до долі України. Серед найцікавіших сторінок історії української державності є діяльність Української Центральної Ради щодо розробки та прийняття Конституції Української Народної Республіки. Конституція УНР і до сьогодні викликає інтерес серед істориків, правознавців, політиків. У історіографії можна зустріти різні, часто не безспірні оцінки дослідників Основного закону УНР.

20 червня 1917 року була сформована спеціальна Комісія УЦР (голова – К. Левитський, секретар – М. Шраг), кількість якої вже в липні досягла 100 осіб. Комісія мала підготувати Статут про автономний устрій України. 30 жовтня на VII сесії УЦР М. Грушевський уперше заявив про необхідність розробки проекту Конституції Української Республіки, який визнавав «найвищою суверенною властю» Українські Всенародні Збори, які частину влади віддає федеральному парламенту Росії.

Так, 7 листопада 1917 року Центральна Рада прийняла III Універсал, який проголошував УНР. Хоча федеративний зв'язок із Росією не відкидався, на порядок денний в УЦР було поставлено питання про необхідність прийняття власної Конституції. Було сформовано Конституційну комісію, яка мала підготувати проект Основного закону, який передбачалося внести в Українські Установчі Збори.

Сьогодні, за браком джерел важко навіть в загальних рисах відтворити перебіг подій, які відбувалися під час засідань Конституційної комісії. Матеріалів її засідань дослідниками досі не виявлено. Фрагментарні спогади про її роботу містяться у мемуарній літературі. Тому можна лише констатувати, що у листопаді-грудні 1917 року комісія працювала доволі активно. Цікавими є згадки П.Христюка про дискусії, що точилися у Конституційній комісії між українськими есерами, які дотримувалась двох діаметрально протилежних точок зору у питанні державного устрою України. На думку одних, це повинна бути парламентська республіка; інші були переконані в тому, що «Україні не судилося

бути нічим іншим, як республікою Рад селянських, робітничих та солдатських депутатів, тобто державою класовою». В середині грудня 1917 року Рада опублікувала «Проект Конституції Української Народної Республіки». Відповідно до документа Україна мала стати автономною частиною Федеративної Республіки Російської і реалізовувати суверенітет українського народу через Українські всенародні збори. О. Мироненко дав високу оцінку цьому проекту, зазначив, що у грудні 1917 року «у великій Росії не існувало навіть натяків на уконституціювання будь-яких федеративних засад». У проекті «унормовувалась участь українського народу» в управлінні Російською республікою через своїх депутатів у федеральному парламенті, представника УНР у федеральному Кабінеті Міністрів, адміністративному трибуналі, судах тощо.

Війна УНР з радянською Росією унеможливила продовження роботи над проектом Конституції. Лише у березні 1918 року було поновлено діяльність Конституційної комісії. Проте її роботу ускладнювало те, що в УНР перебували німецькі та австрійські війська, які негативно впливали на законотворчу діяльність Центральної Ради.

Врешті, 27 квітня заступник голови УЦР, А. Степаненко повідомив учасників засідання Малої Ради про те, що в Конституційній комісії закінчується розгляд проекту Конституції Української Народної Республіки, і висловив побажання, щоб законопроект якнайскоріше обговорили в Раді. Учасники засідання погодилися і призначили в зв'язку з цим «екстрене засідання».

В останній вечір свого існування – приблизно о 18 год. 29 квітня 1918 року - Мала Рада за незначної кількості своїх членів, що зібралися на «нервові, лихоманкове засідання», встигла майже одноголосно ухвалити постанову в трьох читаннях текст Конституції («Статут про державний устрій, права і вольности УНР») практично без змін, у тій редакції, яка була запропонована комісією.

У науковій літературі Основний закон УНР оцінюється по-різному. Так, М. Стахів зазначав, що в основу конституційного проекту покладено принципи державного устрою США та Австрії. Конституція «приймала автономний, а не федеративний принцип, бо установляла єдину державну владу, але давала автономним органам громад, волостей і земель не тільки автономію у своїх власних справах, а й передавала їм на місці державну владу...» Розробники Конституції і Українська Центральна Рада, на думку дослідника, керувалися не лише теоретичними, але й політичними мотивами. Вони вважали за необхідне мати конституційні підстави для приєднання в майбутньому до УНР Кубані та Криму, які «мали свої особливості і мусили мати свою автономію, зближену до федеративного принципу».

К. Костів, позитивно оцінюючи Конституцію, висловив переконання, що за територіальною організацією державної влади Україна «виразно наслідує Австрію», а «в постанові про конфлікти між центральною владою і місцевими владами» вбачається вплив американської

конституції. Дослідник наголошував також на таких важливих особливостях Конституції, як республіканська форма державного устрою, парламентсько-демократичний режим тощо.

Цікавий погляд на конституційний процес в Україні у історика В. Яблонського, який вважав, що своїми універсалами Центральна Рада «фактично створила «малу» Конституцію УНР», яка потім доповнювалась різними законами. А «Статут про державний устрій, права і вольности УНР» складався із «адаптованих до української дійсності прогресивних положень кращих конституцій Європи».

Особливу думку висловив В. Солдатенко, який стверджував, що Основний Закон УНР і в прямому, і в переносному значенні закріплював «учорашній день», гальмував історичну ходу». У свою чергу В. Верстюк охарактеризував Конституцію УНР як «торжество абстрактних демократичних принципів».

Не можна залишити поза увагою висновок П. Солухи. У недосконалості Конституції УНР та політичній поразці УЦР він звинуватив її голову. «Комуністична політика Михайла Грушевського, - писав дослідник, - небажання ним зробити поступки, хоч би тимчасово у земельному питанні, неспроможність його будувати державу, небажання рахуватись з тодішнім становищем України у зв'язку з перебуванням чужих армій на нашій землі, наша ізольованість від решти світу і цілковита наша залежність від наших союзників привели нашу республіку до повного її банкрутства». Цю позицію повністю підтримав відомий телеведучий і історик Д. Яневський.

Проте ці твердження не витримують критики, оскільки вони є здебільшого загальною політичною декларацією, ніж констатацією реальних історичних фактів, об'єктивним аналізом тексту Основного Закону УНР.

Заслугує на увагу висновок О. Копиленка, який підкреслив, що з юридичного погляду, це була конституція «класичної» парламентської республіки, позбавлена будь-якого ідеологічного та пропагандистського забарвлення.

Разом з тим, поза документом залишилися такі фундаментальні проблеми як проблеми власності, кордонів, мови, державної символіки тощо. Ці зауваження не варто ігнорувати при аналізі і оцінці змісту, сутності, спрямованості Основного Закону УНР.

Отже, Конституція УНР була прийнята в останній день існування Центральної Ради і не діяла жодного дня. Проте це не може применшити її значення в історії вітчизняного революційного конституціоналізму. Текст Основного Закону не тільки враховував найкращі досягнення світової та національно-правової думки, а й за «рівнем демократичності» багато в чому і перевищував всі сучасні йому конституції. Не поступався він діючим тоді основним законам і за рівнем правової культури чи юридичної техніки.

Мовчан Д. А.,

курсант 1-го курсу, факультету №1 (група Ф-1-16-3) ХНУВС

Науковий керівник: Кріцак Іван Васильович,

старший викладач кафедри теорії та історії держави і права ХНУВС,

кандидат юридичних наук

Соборність як багатовимірне поняття

Соборність була і досі залишається предметом багатьох дискусій. Це поняття вміщує у собі комплекс складових, що умовно можна поділити на два більш загальні стани: соборність просторову, тобто територіальну, що передбачає єдність усіх етнічних земель у складі однієї держави, та соборність духовну, що передбачає не лише єдність Церкви, а й ідеологічну та національну єдність громадян.

У сучасному розумінні «соборність» є багатовимірним поняттям. Соборність - це історичний здобуток окремого етносу, його територіальна, національно-культурна, ідеологічна та духовна єдність.

Вперше поняття соборності ввів один із фундаторів слов'янофільства російський християнський філософ О. Хом'яков у середині XIX ст. Він стверджував, що соборність є специфічною характеристикою, яка відображала єдність Церкви, єдність православ'я, тобто духовної соборності - те, що об'єднує увесь руський народ. Поняття «соборність» походить від поняття «собор», що означає духовну спільність територіальної громади, яку об'єднує віра в Бога, тобто соборність будь-якої держави повинна триматися на національній ідеї, спільності інтересів усієї громади.

Явище та ідея соборності подібна до «молодої революції» - так само швидко «згасає», як і «спалахує», вже набувши певної реальності, та врешті-решт на довгі роки залишається лише ідеєю й символом єднання людей, що з часом перетворюється на мету. Саме через це соборність можна розглядати і як просто стан держави, і як символ та принцип, до якого люди прагнуть, який є невід'ємною складовою побудови нової держави.

Проблема соборності посідає далеко не останнє місце серед інших наукових проблем. Вітчизняний історик О. Реєнт зауважує: «Дана проблема вийшла за межі суто академічної і набула виразних практичних обрисів, потребуючи уваги не лише істориків та політологів, а й правознавців, соціологів, демографів, економістів, культурологів тощо». Окремі держави може бути притаманна, наприклад, лише територіальна соборність, а духовна - відсутня. Через це дуже складно вберегти таку державу, а створити нову – ще складніше.

В українському контексті, першим поняття «соборність» визначив історик та визначний політичний діяч України М. Грушевський у своїй праці «Галичина і Україна».

Ще на початку історії української державності, за часів перших князів, Київській Русі була притаманна цілісність, неподільність, політика

«збирання земель», єдність населення з територією та особливе усвідомлення особистої належності до об'єднаної держави.

Надзвичай прорив до національної державності було зроблено під час національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. під проводом Б. Хмельницького. Нарешті, після довготривалої паузи, українці знайшли національну ідею, яка стала потужною рушійною силою повстання. Всеукраїнське повстання стало таким символом волевиявлення та прагнення до справедливості, що ця ідея й сьогодні має сильний вплив на українців.

Посилили національну свідомість у XX ст. діяльність таких видатних геніїв та просвітителів як Т. Шевченко, Л. Українка, І. Франко та ін. Видатний український політичний діяч, В. Винниченко писав: «Розбурхане національне чуття стало кристалізуватись і формуватись у виразні домагання. З усіх кінців України посипались протести проти поділу єдиного народу, проти шматування національного тіла. Клич єдиної, неподільної України залунав по всій українській землі,єднав усіх, збивав до одного цілого навіть ті елементи, які до того часу були байдужими до національного відродження».

Великими історичними подіями стали Акт соборності УНР і ЗУНР 1919 р., що став офіційною заявою про створення великої, єдиної й незалежної держави – України. Новим та мабуть вирішальним кроком у реалізації майбутньої незалежності стало завершення процесу формування нових кордонів після завершення Другої Світової війни 1939-1945 рр., а через деякий час і передання до складу України Кримської області у 1954 р. Усі ці події стали важливим підґрунтям для подальшої реалізації ідеї соборності у правовому закріпленні Акту проголошення незалежності України 1991 р. та Конституції 1996 р., бо вперше за багатовікову історію після розпаду Київської Русі більша частина етнічних українських земель була об'єднана у складі однієї незалежної, суверенної, демократичної, правової та соціальної держави.

Як стверджує І. Гошуляк, «державотворча роль ідеї соборності не лише не зменшується, а, навпаки, як свідчить сучасний досвід, ще більше зростає». Соборність є головним фактором, який впливає на збереження територіальної цілісності країни та єдності її регіонів.

Хоча зі здобуттям Україною незалежності 1 грудня 1991 р. було проведено Всеукраїнський референдум, на якому 90% українців висловили свою згоду щодо утворення власної держави, нажалі здобути духовного єднання не вийшло.

Таким чином поняття «соборність» охоплює багато вимірів, які лише посилюють один одного. Соборність є невід'ємною складовою кожної розвиненої держави, яка підтримує в ній функціонування. Соборності можна досягнути, але лише зусиллями усіх громадян держави, з підтримкою кожної «колони» на якій тримається та сама соборність – просторова, духовна, національно-культурна та ідейна, які лише у тісній взаємодії стануть міцною консолідуючою основою для розбудови розвиненої демократичної, правової та соціальної держави і її подальшого розвитку й процвітання, що поки для нас є недосяжною метою.

Мураховська Т. Є.,
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Харківського
національного університету внутрішніх справ

Єдність народу – його сила

«Обніміться ж, брати мої, молю вас, благаю»

Т. Г. Шевченко

Безпека держави залежить не тільки від здатності протистояти зовнішнім загрозам, а і від можливостей уникати внутрішніх загроз, що порушують стабільність існування суспільства. Рівень консалідованості національної спільноти є одним із найважливіших факторів безпеки як зовнішньої, так і внутрішньої. Ідеї єдності, соборності, незалежності, суверенітету – складають зміст розвитку державності будь-якого народу.

Тривогою за відсутність єдності на рідних землях, осудом міжусобиць наповнені оповіді і повчання, літописи, історичні та літературні твори багатьох видатних істориків, діячів культури, політики тощо. Не дарма з найдавніших часів вони так переймались проблемою єдності, звертались до майбутніх поколінь із закликами до всіх свідомих сил України – єднатися.

Визначну та неперевершену роль у формуванні почуття соборності та українськості відігравав і продовжує відігравати, надихати поступ народу до самовизначення, до утвердження українства як нації зі своєю державністю, Тарас Григорович Шевченко. Шевченко наполегливо застерігає, що для України небезпечні внутрішні розбрати, коли політична еліта роз'єднана, не знаходить спільної мови з народом: «Доборолась Україна до самого краю. Гірше ляха свої діти її розпинають». Не слід забувати про «Послання», воно адресоване нам, це політична програма, моральний кодекс Українського державотворення, це заклик до національної злагоди, миру, обопільних поступок, спільної праці задля України. Національна ідея, що наскрізно проходить твори Шевченка – це ідея єдності народу в ім'я державності. Символ України-матері підкреслює кровну, психологічну єдність суспільства: «А буде син і буде мати, і будуть люди на землі». Син – це патріот, громадянин своєї країни, для якого, насамперед, існує пріоритет народу, всієї України.

Важка історична спадщина, регіональна поділеність України, протидія цивілізованому націоналізму гальмували розвиток політичної нації. Довгий час у нашій державі не проводилась політика патріотичного виховання, політика виховання національних почуттів, об'єднання нації. Цілі покоління українців виховували на викривлених фактах історії нашого народу, що містились в підручниках. Насправді ж історичні

факти та реалії сьогодення показують героїзм та жертвовність нашого народу, його готовність боротись заради свободи та рідної землі. Цілі століття бездержавності, нажаль, привчили багатьох людей бачити себе в категоріях «чужих» ідентичностей, як влучно сформулював Ю. Таран, наш народ має «заморожену ідентичність».

Роками радянська ідеологія нав'язувала нам негативне ставлення до поняття «нація», намагаючись зберегти імперський характер держави. Наразі ми з острахом і пересторогою вживаємо слово «нація», «націоналізм». Хоча націоналізм слід розуміти не як негативне, реакційне явище, а як утвердження власної самобутності, прагнення розвивати і захищати її. Поняття «нація» та «національне» були зведені лише до етнічної характеристики. Націоналізм часто пов'язували з етнічною, культурною, релігійною нетерпимістю. Сучасність вимагає розуміння української нації у широкому політичному вимірі, а не вузькому – етнічному. Ідеї націоналізму та патріотизму лежать в основі політики усіх сучасних розвинених країн. Тільки слід уникати радикальних проявів націоналізму – не повинно бути зневажливості чи ненависті до інших національностей, протиставлення іншим націям тощо. Толерантність, відкритість сучасному світу, прийняття інших націй за умови збереження власної національної ідентичності – ось запорука успішного розвитку нашої політичної нації, нашої держави.

Дати правильні відповіді на виклики консолідації нашого суспільства можливо за умов розуміння основних соціокультурних чинників національної єдності.

Найістотнішою ознакою єдності сучасних націй є національна ідентичність – ототожнення людини самої себе з певною спільнотою, її символами, цінностями історією, культурою, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами. Ця ідентичність повинна прийматись як на раціональному, так і на емоційному рівнях.

Розвиток та успішність нашої держави багато в чому залежить від темпів становлення української національної ідентичності, сприяти чому повинні держава, суспільство і кожна окрема особа. Особливу роль відіграють сила та якість національної ідентичності у критичні моменти, коли необхідно протистояти зовнішній загрозі та переборювати внутрішні кризові явища одночасно. Саме національна ідентичність породжує усвідомлення кожним членом суспільства загальних національних інтересів, солідарність з іншими членами та можливість досягати спільної мети. Домінування ж локальної ідентичності над національною виявляє загрозу для державності, спонукає до межрегіонального протистояння. Розвиток національної ідентичності потребує відновлення балансу між пріоритетністю культури титульної нації та підтримкою культур національних меншин.

Ядром нашої нації, звичайно є етнічна та мовна складова. Важливими компонентами ідентичності нашої нації є наша історія та культура, адже тривалий час українська нація мала тільки культурну складову єдності, але не мала державної організації.

Під час загострення міждержавних конфліктів зазвичай відбувається загострення патріотичних почуттів, однак знову історичні особливості ментальності нашого суспільства далися взнаки – частина дійсно відчула ідентичність, патріотизм, виразила готовність захищати Україну, а частина – все ще чекає, що добробут прийде з чужини. Немає країн, що поставили б власні інтереси нижче інтересів нашої країни. Тільки ми самі – українці разом можемо підняти рівень життя в нашій країні, покращити її, захистити. Здоровий інстинкт нації полягає у прагненні утворити та зміцнити свою власну державу. Нажаль, наше суспільство дещо втратило свої інстинкти під впливом сильних факторів їх викорінення. Зокрема, це є наслідком тривалої асиміляції етнічних українців за російсько-імперських та радянських часів.

Діяльність державних інституцій та всього українського суспільства повинна базуватись на основі реальних національних інтересів та взаємовигідної міжнародної співпраці. Тільки загальні досягнення – стрімкий економічний розвиток, подолання кризових явищ, підвищення рівня життя суспільства, навіть зятих скептиків змусять повірити в майбутнє нашої держави, забезпечити міцну єдність нашого народу.

Національна мова, національна культура, національні цінності, національна ідентичність, національна самосвідомість, національна духовність, національна гордість, прагнення до національного саморозвитку, патріотизм, спільна мета, навіть національний сором (що дає змогу розвиватись, вдосконалюватись) – ось ті чинники, які зміцнюють єдність народу. Відчуття єдності – це одночасно відчуття безпеки, сила, що здатна розвивати народи і країни.

Треба нарешті стати єдиною нацією, навчитись брати на себе відповідальність за майбутнє наших дітей, поручитись один за одного, довіряти один-одному, разом докладати зусиль, іти до спільної мети. Кожен з нас повинен відчувати себе причетним до долі України, до її майбутнього, бо дуже хочеться нарешті мати змогу з гордістю сказати словами Івана Франка з повісті «Захар Беркут»: «Ми побідили нашим громадським ладом, нашою згодою і дружністю»!

Найда В. О.,
курсант 1-го курсу, факультету №1 (Ф-1-16-3)
Науковий керівник:
Кріцак Іван Васильович, старший викладач кафедри теорії та історії держави і
права Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

Крокування України до соборності

Україна ... Слово чарівним відлунням торкається мого серця. Україна... І перед очима постають яскраві пейзажі: лелека на безкрайому обрії, невсхуаючий дощ весняного ранку, теплі яблука в бабусиному садку... Україна... Я бачу своїх славетних прашчурів. Це дещо дикі та норовливі анти, славетні козаки, безстрашні солдати, що полягли у Другій світовій війні... Україна... Звуки слова цього мені не байдужі. Кожен, мов промінь веселки, мов нота, що пестить душу. Мій край. Моя Батьківщина. Облита гіркими сльозами, обпечена кров'ю, осоромлена смертю безневинних. Моя... Мені тут жити. Будувати дім, ростити дітей. Можливо, і вони тут залишаться. Можливо... якщо їм не буде соромно за тих, хто їх зростив, за мене, за це покоління – теперішнє.

21 січня 1990 року жителі багатьох населених пунктів по дорозі між Києвом і Львовом утворили живий ланцюг, відзначивши цю історичну дату. Офіційно в Україні День Соборності відзначається з 1999 року... Власне, колись держава на наших землях обабіч Дніпра, по якому пролягав «шлях з варяг у греки» вже була – могутня середньовічна Київська Русь, здатна кинути виклик навіть всесильній Візантійській імперії.

Це в її zenіті правлячі дома Європи вважали за честь поріднитися з володарями міцної, багатой, освіченої слов'янської держави.

Давня, як правік, наша історія... Хто Творець цієї історії, її складова? – Людина. Жива клітинка того величезного організму, який іменується народом і являє собою рушійну силу соціального прогресу.

Постійно обживаючи широкі земні простори своєї землі, не зазіхаючи на власність жодного народу, наші предки завойовували світ красою свого слова. Наша культура так полонила німця Іннокентія Гізеля, що він прийняв українське православ'я й плідно розвинув традиції нашої гуманістичної літератури.

А хіба не наші предки першими із слов'янських народів витворили писане право «Руська правда», а власну гідність – бодай і в тяжку годину – підняли безсмертним «Словом про похід Ігорів». Хіба не Тарас Шевченко з вогнем душі захищав свободу і незалежність Батьківщини, честь і гідність українського народу. Хіба не українські генії консоліду-

вали нашу мову за допомогою своїх творів, у яких жив, живе і буде жити справжній дух українського народу.

Вульгаризатори від науки багато років невтомно торочили нам, що роль особи в історії не важить нічого, все, мовляв, вирішують тільки народні маси. Та хто б, запитаймо, принаймні, вказав отим народним масам шлях до волі у середині XVII ст., якби час висунув на гребінь якусь нерішучу, вайлувату персону, а не повного жаги діяти «українського Мойсея», гетьмана Богдана Хмельницького?

Без сумніву, в усі часи найціннішим скарбом нашої землі були люди. Саме цвіт нації у безмежжі інших народів став її ідентифікацією, домінантним знаком, за яким наш народ пізнають у світі та через який він, самоідентифікувавшись, пізнає самого себе. Правий у своїх постулатах український філософ Арсеній Гулига, котрий стверджує: «Роль особи в історії багатоманітна. Для того, щоб людина розвинула і застосувала свої здібності потрібні умови. Якщо вони є, людина стає історичною особою, формуючи життя суспільства за своїм образом і подобою, накладаючи на нього невитравну печать своїх схильностей, інтересів, переконань і пересудів. Життєвий шлях такої людини виступає як збільшуване скло, через яке можна чітко роздивитися життя країни та епохи».

Тож згадаймо деякі постаті з нашого історичного минулого... Перші спроби регламентувати збір данини та впорядкувати адміністративно-судову систему Київської Русі зробила жінка – дружина Ігоря – княгиня Ольга (р. ж. бл. 890 – 11 липня 969). Мудра правителька з «чоловічим розумом». Свята, рівноапостольна, велика княгиня Київська. Існують відомості про те, що Ольга, охрестившись сама, намагалась зробити християнство державною релігією Київської Русі.

Проте давньоруське суспільство середини X ст. виявилось ще не готовим до запровадження християнства. Не сприйняв нової віри і син Ольги – Святослав (964-972), який майже не цікавився внутрішнім державним життям і більшу частину свого князювання проводив у походах та битвах.

Минули роки і давньоруським князем став інший реформатор, онук Ольги – Володимир Святославович. Володимир Великий – Русі хреститель. За це церква нарекла його Рівноапостольним, а народ ласкаво прозвав «Красне Сонечко».

Внесок Ольги та Володимира у розбудову середньовічного політичного, економічного суспільного й культурного життя Русі був надзвичайно вагомим. Саме вони зміцнили та централізували Київську державу. Сина Володимира Великого – Ярослава (980-1054) не дарма називали Мудрим. Розвиваючи спадок батька, він заснував у своїй святій Софії найпершу нашу бібліотеку, існуючі на той час закони звів в єдину «Руську правду» – перший на Русі правовий кодекс, збудував десятки соборів та шкіл. Ця справа дала такі далекосяжні плоди, що чужоземний

мандрівник Павло Алепський з Сирії дивувався: «По всій козацькій землі всі вони, за малим винятком, навіть їхні жінки та дочки, вміють читати».

Володимир Мономах (1053-1125), великий князь, полководець, громадський діяч, письменник, автор вміщеного в Лаврентіївському літописі «Повчання» своїм дітям – видатного давньоруського літературного світського твору, в якому засуджувалися князівські міжусобиці і закликалися до об'єднання давньоруських земель

Історію нашої батьківщини можна розглядати і як історію державності. В п'ятій століть для українців виникли три історичні шанси створити власну державу.

Перший – коли року 1648 обраний на гетьмана Богдан Хмельницький, натура обдарована і бунтівлива, вчинив заколот проти польського панування. Козацьке повстання під його полководчим проводом історики нарекли найбільшим катаклізмом української історії. Очолованому батьком Хмелем грандіозному походу за волю проти найсильнішого в ту пору на континенті війська Речі Посполитої й досі не знаходять аналогів на початкових етапах нової історії Європи ні за масштабами, ні за силою, ні за наслідками. Бо наслідком його стало утворення Гетьманщини, устрій якої мав усі характерні ознаки державності...

Так велике повстання закінчилося великою Руїною, трагічним спектаклем, в якому українці марнували величезну енергію і рішучість в самогубних сутичках, яким здавалося, не буде кінця.

Друга історична доба сталася 1919 року, коли настав день, за який українці боролись упродовж багатьох століть. Уранці 22 січня біля святої Софії було велелюдно. Вхід з Володимирської вулиці прикрашала тріумфальна арка з гербами історичних земель України. Під звуки оркестру крокували військові підрозділи.

«Віднині зливаються в одно віками відділені одна від одної частини України - Галичина, Буковина, Закарпаття і Придніпрянська Україна - в одну Велику Україну...

Віднині український народ, звільнений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднати всі зусилля своїх синів для створення нероздільної незалежної Української Держави на добро і щастя українського народу».

З того часу вже стали марними спроби наново поставити той штучний кордон. І в цьому велика заслуга творців Акту Соборності 22 січня 1919 року.

Таким чином, вперше за шістьсот років був зроблений серйозний крок до об'єднання більшості етнічних українських земель в єдину державу.

Ось як описував ті події один із учасників: «Живий ланцюг справив на мене неповторне враження. Народ був у надзвичайному підне-

сенні, навкруги дзвеніли патріотичні пісні. Раз у раз лунали здравиці на честь українського народу. Над головами у височині витав дух свободи».

День Соборності України почали відзначати на державному рівні з 1999 року, коли був підписаний відповідний Указ Президента України. Згідно з цим документом 22 січня - день, коли був проголошений в 1919 році Акт Злуки, встановлено Днем Соборності України

Тож пропоную вигукнути: створили Україну, станьмо ж українцями!

Так. Ми отримали незалежність. Та чи не занадто рано це сталося? Може, треба було зачекати кілька десятиліть, щоб усвідомити, а чи потрібна нам ця незалежність?! Чи не було її проголошення тільки сходинкою до влади тих людей, котрі все це затіяли? Чи потрібна українському народу свобода? А особисто Вам?

Роки радянської влади приспали національну самосвідомість, приглушили культуру, насміялися з історичних спогадів. Тепер є шанс це виправити. Прокинутися. Пригадати все. Проголосити себе людиною, носієм мови і продовжувачем традицій. Голосно мовити: «Я – українець!»

Тож єднаймося за своїми переконаннями; станьмо народом не тільки на папері, будьмо нацією не тільки на словах! Творити історію – це в наших силах, більш того – це наш обов'язок. Україна зможе пишатися своїми синами, коли кожен з них не злякається кинути виклик долі, бо знає, що всі інші його підтримають. Усі, як один, стануть на захист своїх інтересів і переможуть. Я вірю в таку Україну, я вірю в таке її майбутнє. І наостанок наведу свою поезію.

Ми є. Були. І будем ми
Ми є. Були. І будем ми.
Й Вітчизна наша з нами.
Підхмарні гори і широкії степи –
Все це є нашими дарами.
О, браття! У нас має бути в серці
До Вітчизни світле почуття!
Любіть її! Любіть до смерті!
І захищайте ціною власного життя.
Вітчизна ніколи не вмирає
У чистих душах і серцях,
У тих, хто й досі пам'ятає,
Що його дідом славний був козак.
Вітчизну любіть й поважайте!
Вона у нас тільки одна!
Коли треба, завжди захищайте,
Бо без нас безпорадна вона.

Погрібний І. М.,
доцент кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ,
канд. юрид. наук, доцент

Особливості формування правової системи сучасної України

Практика світового розвитку свідчить, що сучасне суспільство з його складними відносинами може найефективніше управлятися за умови розвиненості всіх форм права, що утворюють єдину систему.

Саме тому важливим стає питання про місце системи юридичних джерел права в правовій системі, зокрема, і в соціальній системі загалом, що, в свою чергу, здатне посприяти поглибленню розуміння трансформаційних процесів у правовій системі України, визначенню міри змін правової системи в умовах євроінтеграційних процесів, наближенню системи юридичних джерел права України до стандартів Ради Європи і Європейського Союзу.

То ж, виходячи із зазначених тенденцій збагачення вітчизняної правової системи нетрадиційними для неї джерелами, хотілося б докладніше обговорити деякі з них.

Україна визнала ратифіковані Парламентом міжнародні договори частиною національного законодавства, і за рахунок них зросла роль нормативно-правових договорів серед інших юридичних джерел права. В Україні поширилася дія прецедентів Європейського суду з прав людини, а певні рішення Конституційного Суду України мають нормативну природу. Зберегли, а подекуди поновили своє значення правові звичаї (звичаї ділового обороту, торгівельні звичаї, міжнародні звичаї тощо).

Досить реальними є перспективи втілення у правовій системі України судового прецеденту як джерела права.

Беззаперечним у цьому контексті є рішення Європейського суду з прав людини. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» національні суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини й основних свобод і практику Суду як джерело права. Закріплення даного положення в національному законодавстві зумовлено тим, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод наділена власним механізмом, який включає обов'язкову юрисдикцію Європейського Суду з прав людини й систематичний контроль з боку Комітету міністрів Ради Європи. Відповідно до ч. 1 ст. 46 Конвенції

остаточні рішення суду щодо України є обов'язковими для всіх органів державної влади України, у тому числі й для судів.

Що ж до постанов пленумів вищих судових органів України, то визначення їх правової природи та юридичної сили традиційно є дискусійним у науці і не тільки не втратили своєї актуальності, але й стають усе частіше предметом обговорення в наукових колах.

Великий загальний загал науковців все ж вважає недоцільним, навіть неприпустимим, запровадження в Україні судового прецеденту як джерела права, хоча й вимушені визнавати збільшення його проявів на сьогоднішній день у вітчизняній правовій системі.

Однак варто вести мову не про власне судовий прецедент, запозичений із англосаксонської правової системи, а про прояв суддівської правотворчості у межах романо-германської правової системи. Концепція судової правотворчості у вітчизняній правовій системі може бути реалізована не через застосування прецедентного права, а через визнання ознак нормативності й загальнообов'язковості за інтерпретаційними актами вищих органів судової влади. Ще у далеких 70-х роках минулого сторіччя видатний теоретик права професор В. М. Горшенев наголошував на доволі великому рівні нормативності керівних роз'яснень Пленуму Верховного Суду

Особливо великого значення положення, закріплені в постановах Пленуму Верховного Суду України й вищих; спеціалізованих судів набувають у разі виникнення так званих формальних прогалин, під якими розуміють ситуацію, в якій правозастосовний орган намагається відновити її дійсний логічний зміст. Необхідність у цьому може виникати, наприклад, якщо норма недостатньо чи, навпаки, надто конкретизована, а також у разі помилкового викладення тексту правової норми, зумовленого прорахунками законодавчої техніки чи грубими редакційними помилками. Цей вид прогалин може виникати й унаслідок наявності в законодавстві застарілих нормативних приписів або істотно змінених за змістом самих суспільних відносин, що призводить до того, що розрив між регулюючою суспільні відносини нормою й самими відносинами стає критичним. У такій ситуації постанови Пленуму Верховного Суду України й вищих спеціалізованих судів відіграють надзвичайно важливу роль.

Режко В. А.,
доцент кафедри українознавства факультету № 2
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат філологічних наук

Із символізма – у розстрільний соцреалізм. Західноукраїнські поети – перекладачі революційної поеми О. Блока «Дванадцять»

Злука двох частин України в єдину соборну Українську Народну Республіку відбулася в той час, коли поема О. Блока «Дванадцять» була вже ледь не рік надбанням читацької публіки. Жвавий інтерес до цього твору виник не тільки в Росії, де 3 березня 1918 року в газеті «Знамя труда» вона вперше побачила світ. У тому ж році українською мовою у перекладі Д. Загула вона вийшла друком в Одесі, пізніше і українською і російською мовами – у Харкові, Львові та інших містах України.

Звичайно, твір поета, що сприймався публікою як започаткувач «Срібного віку» російської літератури, вважався його символом, не міг не привернути уваги найширших кіл читачів з усієї Європи. Невдовзі після виходу поеми її текст у перекладах різними європейськими мовами почав з'являтися в багатьох країнах, де йому присвоїли назву «Пісня більшовицька». Саме так, як прославляння жовтневого перевороту, сприймала цей неоднозначний твір більшість тогочасних читачів. Про Блока казали, що він оспівав «революційну пожежу». Окремі рядки твору на довгі роки стали войовничими гаслами: «Мы на горе всем буржуям мировой пожар раздуем!» тощо.

У протилежному політичному таборі твір сприймався як ганебний гімн кривавих подій, як такий, що прислужив «справі Антихриста». Блока на антибільшовицьких мітингах називали зрадником, скандуючи це слово всім загалом учасників. Не випадково адмірал Колчак, за спогадами Всеволода Іванова, казав: «Горький и в особенности Блок талантливы. Очень, очень талантливы... И всё же обоих, когда возьмём Москву, придётся повесить». Та й сам Блок невдовзі зненавидів свою поему, як зненавидів і революцію, що, на його думку, перетворилася на «світлову грудну жабу». Перед смертю, що сталася 7 серпня 1921 року, він, перебуваючи вже у напівсвідомому стані, вимагав від дружини спалити рукопис і всі примірники поеми.

Саме в цей час молоді українські поети широко захоплювалися цим твором, його символікою (мимоволі згадується «Червона зима» В. Сосяри), з ентузіазмом бралися за переклад революційної поеми. Їхні спроби, спірні, з точки зору теорії поетичного перекладу, передусім ві-

дображали бажання авторів передати дух усесвітнього неспокою, жадання докорінних змін та свободи, що знаходили вони у творі Блока. Далекі від суворих вимог до власної перекладацької точності, вони переконливо проілюстрували класичне правило, що його століттям раніше афористично сформулював В.А. Жуковський: «Переводчик в прозе – раб, переводчик в стихах – соперник».

Сучасному читачеві відомі чотири українських переклади поеми «Дванадцять» – Василя Петровича Бобинського, Дмитра Юрійовича Загула, Володимира Миколайовича Сосюри та Дмитра Васильовича Павличка. З-поміж них духом революційної романтики, всупереч перекладацькій точності, просякнуті переклади трьох перших авторів – учасників буремних революційних подій, свідків акту Злуки 1919 року. У їхніх роботах знайшли відображення дух епохи, свідоме й шире бажання революційних змін, прагнення сприяти розвитку української культури відповідно до того, як кожен із них бачив своє місце в цьому процесі.

Час змінив ставлення до вихідних принципів перекладацької роботи, як і до сприйняття поеми О. Блока. Починаючи з 1970-х років, коли вшухли політичні пристрасті, літературознавці почали уважніше придивлятися до тексту блоківської поеми, прискіпливіше аналізувати її рядки. І виявилось, що твір не можна сприймати по-революційному примітивно й прямолінійно, що, імовірно, в ньому приховано більш складний зміст. Не випадково довкола цього змісту й досі тривають гострі суперечки, що дає всі підстави називати поему «Дванадцять» найкращим шедевром у творчому спадку поета. Тому зараз посправжньому адекватним можна назвати лише переклад Д. Павличка, здійснений поетом до 100-річного ювілею О. Блока, що відзначався в 1980 році.

У той же час не можна недооцінити і значення перших перекладацьких спроб українських авторів у роботі над поемою О. Блока «Дванадцять». Такі спроби сприяли поширенню художнього досвіду одного з найкращих тогочасних поетів на вітчизняному національно-культурному та мовному ґрунті, впливали на шліфування індивідуальної майстерності митців, що бралися за цю роботу.

Першим перекладачем поеми «Дванадцять» на українську став Дмитро Юрійович Загул. Він народився 28 серпня 1890 року в буковинському селі Мілієві. Родина майбутнього поета жила дуже бідно. На здібності Дмитра звернув увагу директор школи і власним коштом відправив його навчатися до Чернівецької класичної гімназії, яку юнак закінчив 1912 року. А вже 1913 року в Чернівцях вийшла перша книжечка молодого поета «Мережка».

По закінченні гімназії Загул вступив на історико-філологічний факультет Чернівецького університету, але подальший життєвий шлях поета зламала війна. Коли російські війська 1915 року відступали з Бу-

ковини, його було взято заручником і відправлено до Нижнього Новгорода. Згодом він переїхав до Одеси, а звідти – до Києва. Працював бухгалтером, санітаром, учителем, редактором. У той же час писав нові вірші, займався перекладами, виступав з публіцистичними статтями.

1918 року Дмитро Загул видав збірку віршів «З зелених гір», завдяки якій здобув певне літературне ім'я. Після виходу збірки «На грані» (1919) поет став одним з організаторів «Музагету», активним учасником Спілки художників слова, об'єднання «Західна Україна» та Всеукраїнської спілки пролетарських письменників. Остання посада, на якій письменник працював до арешту – старший науковий співробітник Всеукраїнської академії наук.

Як член літературної організації «Західна Україна» 26 лютого 1933 року без санкції прокурора Дмитро Загул був заарештований. Уповноважений Київського обласного відділу ДПУ УРСР Бренер «знайшов, що поет... був членом контрреволюційної організації, яка ставила собі за мету повалення Радянської влади шляхом збройного повстання». Згодом, 9 травня 1933 року, судова трійка ДПУ УРСР засудила Загула на 10 років ув'язнення у концтаборах. Точна дата і місце смерті Дмитра Загула не відомі. Існують лише припущення, що він помер від паралічу серця в одному з колимських таборів улітку 1944 р.

Не менш трагічною видалась доля поета, чий переклад поеми О. Блока побачив світ 1923 року у Львові. Василь Петрович Бобинський народився 11 березня 1898 року в Кристополі (тепер м. Червоноград) на Львівщині у родині залізничника. Освіту здобув у гімназіях Львова та Відня. Брав участь у першій світовій війні: 3 1916 року перебував у лавах Українських Січових Стрільців. На цей час припадає і його літературний дебют. Вже у першій збірці віршів Василь Бобинський виявив неабияке поетичне обдарування. Критика порівнювала його з Павлом Тичиною. За висловом Загула, Бобинський був «найталановитішим після І. Франка галицьким поетом».

Одна з поезій збірки «Синя чічка» стала улюбленою стрілецькою піснею й досі зберіглася як народна. В. Бобинський, поряд з О. Бабієм та Р. Купчинським, був одним з яскравих представників художнього явища, яке історики літератури визначають як «стрілецька поезія та пісня».

1920 року, звільнившись із війська після поранення, В. Бобинський кілька місяців перебував у Києві. Деякий час В. Бобинський працював у редакціях газет «Червоний Стрілець» та «Галицький комуніст», писав вірші революційного спрямування.

Восени 1921 року поет повертається до Львова, що на той час уже входив до складу Польщі. Займається редагуванням різних легальних й нелегальних видань органів ЦК КПЗУ. За свою видавничу діяльність двічі (1923 і 1926 рр.) потрапляє до в'язниці. З листопада 1927 ро-

ку В. Бобинський – редактор місячника «Вікна», довкола якого гуртуються пролетарські письменники Галичини. Завдяки діяльності журналу в травні 1929 року проводиться перша нарада пролетарських письменників Західної України та формується літературне угруповання «Гроно».

Влітку 1930 року, переслідуваний польською поліцією, В. Бобинський з родиною переїздить в УРСР до Харкова, де його приймають на навчання до аспірантури Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР. В УРСР Бобинський видає три книжки своїх поезій. Усі вони своїми темами стосувалися національної та соціальної боротьби в Галичині.

Ордер на арешт В. Бобинського був виписаний органами ДПУ 25 грудня 1933 року. В «анкеті звинуваченого» в графі «соціальне і політичне минуле» зазначено: «служив в австрійській армії 1916-1918 рр. в ранзі молодшого офіцера; в УГА – хорунжим з 1918 р. по 1919 р.» У постанові про його арешт зазначено: «звинувачується у злочинах, передбачених ст. 54-11 КК УРСР, належить до української контрреволюційної організації, яка ставила своєю метою повалення Радянської влади шляхом збройного повстання, групує повстанські кадри у вузівських колах, зв'язаний із польським консульством у Харкові, є учасником ряду нарад контрреволюційної організації, перебуває у зв'язках з видатними діячами цієї організації». Ухвалено: В. Бобинського необхідно взяти під арешт і тримати в спецкорпусі ДПУ УРСР.

27 грудня 1933 року В. Бобинський подав органам ДПУ заяву, в якій рішуче заперечив свою приналежність до Української Військової Організації: «Членом УВО я ніколи не був». В протоколах допитів зазначено, що В. Бобинський «зізнався, що з 1922 року і до дня арешту був членом Української Військової Організації (УВО), яка ставила своєю метою шляхом збройного повстання скинути Радянську владу на Україні і встановити фашистську диктатуру». В обвинувальному висновку, підписаному оперуповноваженим секретно-політичного відділення Соколовим 24 лютого 1934 року, констатується: «Бобинський як за кордоном, так і на Радянській Україні займався розвідувальною діяльністю на користь УВО. Був зв'язаний з самим Донцовим і його групою». Справу В. Бобинського було передано на розгляд судової «трійки» ДПУ УРСР з пропозицією ув'язнити його у концентраційний табір строком на п'ять років. Заступник прокурора ДПУ УРСР Крайній 28 лютого 1934 року, допитавши В. Бобинського, запропонував засудити його на три роки концтаборів. Судова «трійка» погодилася з висновком заступника прокурора і винесла рішення: «Бобинського Василя Петровича заслати у виправно-трудовий табір строком на три роки». В. Бобинського було направлено на будівництво каналу Москва-Волга. Вже там – новий арешт і, згідно зі статтею 58-6 Кримінального Кодексу РРФСР, вища

міра покарання (розстріл). Вирок було виконано 28 січня 1938 року. Місце українського поета поховання досі невідоме.

Не такою трагічною виявилася доля третього перекладача поеми «Дванадцять» О. Блока – Володимира Сосюри, хоча і його життя за умов радянської влади не можна назвати безхмарним. Проте його приклад є одним із небагатьох випадків, коли українському поетові, патріоту, активному діячеві доби Українського Відродження в Радянському Союзі було збережено життя.

Як свідчить доля українських поетів, ідея соборної єдиної України не могла бути реалізованою за умов входження до будь-якого союзу, що хоч би як обмежував вихідну умову існування нашої держави – її незалежність.

Сапейко Л. В.,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент,

Правові засади Акту злуки

Визначній події в історії Українського народу – об'єднанню Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки в єдину незалежну країну та проголошенню Акту злуки, передували переговори на вищому політичному рівні двох республік та видання низки правових документів, що засвідчували непохитне прагнення обох сторін до спільного братнього існування.

Першим правовим актом, що дав поштовх до подальшого возз'єднання двох розділених частин одного народу був передвступний договір щодо злуки обох українських держав в одну державну одиницю, укладений 1 грудня 1918 року в м. Фастові між Українською Народною Республікою (УНР) та Західно-Українською Народною Республікою (ЗУНР), який підписали: від імені Директорії Української Народної Республіки - В. Винниченко, П. Андрієвський, Ф. Швець; Отаман Українських Республіканських військ - С. Петлюра та Повновласники Ради Державних Секретарів Західно-Української Народної Республіки - д-р Л. Цегельський, д-р Д. Левицький.

В тексті передвступного договору зазначалося: «Західно-Українська Народня Республіка заявляє цим непохитний намір злитись у найкоротшім часі в одну велику державу з Українською Народньою Республікою - значить заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усією територією й населенням, як складова частина державної цілости, в Українську Народню Республіку.

Українська Народня Республіка заявляє цим рівнож свій непохитний намір злитись у найкоротшім часі в одну державу з Західно-Українською Народньою Республікою - значить заявляє свій намір прийняти всю територію й населення Західно-Української Народної Республіки, як складову частину державної цілости, в Українську Народню Республіку.

Правительства обох Республік уважають зв'язаними повищими заявами, то значить: уважають себе зобов'язаними цю державну злуку можливо в найкоротшім часі перевести в діло так, щоби в можливо найкоротшім часі обі держави утворили справді одну неподільну державну одиницю.

Західно-Українська Народня Республіка з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правними інституціями та культур-

ними й соціальними різницями окремішності життя на своїй території й її населення, як будучій частині неподільної Української Народньої Республіки, дістає територіальну автономію, котрої межі означить у хвили реалізації злуки обох Республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацію її рішень компетентними законодавчими й правительственными державними органами обох Республік. Тоді також установлені будуть детальні умовини злуки обох держав.

Договір цей, списаний у двох примірниках, як двох окремих оригіналах, призначених по одному для правительств кожної з обох держав, може бути опублікований за згодою обох правительств, т. є. Директорії Української Народньої Республіки й Ради Державних Секретарів Західно-Української Народньої Республіки».

3 січня 1919 року Українська Національна Рада прийняла Ухвалу про злуку ЗУНР та УНР в єдину Українську Народну Республіку, тобто ратифікувала договір від 1 грудня 1918 року.

Ухвала містила наступні положення: «Українська Національна Рада, виконуючи право самоозначення Українського Народу, проголошує торжественно зєдиненє з нинішнім днем Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну, єдину, суверенну Народну Республіку.

Зміряючи до найкоршого переведення сеї злуки, Українська Національна Рада затверджує передвступний договір про злуку, заключений між Західно-Українською Народною Республікою і Українською Народною Республікою дня 1 грудня 1918 р. у Хвастові, та поручає Державному Секретаріатови негайно розпочати переговори з київським правительством для сфіналізованнє договору про злуку.

До часу, коли зберуться установчі збори зєдиненої Республіки, законодавчу владу на території бувшої Західно-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада.

До того ж самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріат, установлений Українською Національною Радою, як її виконуючий орган».

22 січня 1919 року в м. Києві урочисто, в атмосфері загальнонародного піднесення, в присутності великої кількості громадян, що зібралися на площі біля Софійського собору, було оголошено та підписано Універсал Директорії УНР: «Іменем Української Народньої Республіки Директорія оповіщає народ Український про велику подію в історії землі нашої української.

3-го січня 1919 року в м. Станіславові Українська Національна Рада Західної Української Народньої Республіки, як виразник волі всіх українців бувшої Австрійської імперії і як найвищий їхній законодавчий чинник, торжественно проголосила злуку Західної Української Народ-

ньої Республіки з Надніпрянською Народньою Республікою в одноцільну, суверенну Народню Республіку.

Вітаючи з великою радістю цей історичний крок західних братів наших, Директорія Української Народньої Республіки ухвалила тую злуку прийняти і здійснити на умовах, які зазначені в постанові Західньої Української Народньої Республіки від 3-го січня 1919 року. Однині во єдино зливаються століттям одірвані одна від одної частини єдиної України – Західно-Українська Народня Республіка (Галичина, Буковина і Угорська Україна) і Наддніпрянська Велика Україна.

Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умірали кращі сини України.

Однині є єдина незалежна Українська Народня Республіка.

Однині народ Український, визволений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднаними дружними зусиллями всіх своїх синів будувати нероздільну самостійну Державу Українську на благо і щастя всього її трудового люду».

Через два дні – 24 січня 1919 року, на засіданні Трудового Конгресу України (вищого тимчасового законодавчого органу Української Народної Республіки у період Директорії) Універсал про об'єднання УНР і ЗУНР у соборну Україну від 22 січня 1919 року було ратифіковано. Відомості про цю подію містяться в Універсалі Трудового Конгресу України до Українського народу від 28.01.1919 року, де серед іншого зазначено: «Конгрес Трудового Народу Української Народньої Республіки оповіщає робітничий і селянський люд, що він через військові події по Україні припиняє на деякий час свої засідання, аби роз'їхавшись по городах, повітах і волостях, ми, члени Трудового Конгресу, могли допомогти найважливішій тепер роботі – обороні нашого рідного краю.

Вся вища влада на Україні, на час перерви засідань Трудового Конгресу, має належати Директорії, котра доповнюється представником од Наддністрянської України (Галичини, Буковини і Угорської України), акт з'єднання з якою затверджено на першому засіданні Конгресу 24 сього січня».

Однак, невдовзі, через складну політичну ситуацію на українських землях, Акт Злуки був денонсований урядом ЗУНР, про що повідомлено представникам УНР у Варшаві. Разом з тим, серед українців не згасла надія на возз'єднання в майбутньому двох частин великої родини. Це здійснилося трохи пізніше та за інших обставин. На сьогодні ж об'єднаний Український народ має змогу спільно відзначати доленосну подію в житті нашої держави - майже сторічну річницю проголошення Акту Злуки, як символу цілісності держави та спорідненості українців, що живуть в різних її куточках.

Синяк Я. В.,
курсант 3-го курсу, факультету №1 (Ф-1-14-2)
Науковий керівник: Кріцак Іван Васильович, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права ХНУВС,
кандидат юридичних наук

Українська національна еліта: проблемні аспекти

Перші дві декади ХХІ століття для української державності стали справжнім випробуванням на міцність. За цей час українське суспільство пережило дві революції, економічну кризу, анексію частини території України, а на сьогоднішній день відстоює своє право на незалежність в гібридній війні з північно-східним сусідом.

За таких умов, особливу роль відіграє українська національна еліта, як каталізатор консолідації нації та елітарна меншість, що формує українську «візію», являючись дороговказом, в досить не легкий час, для решти населення нашої держави. Разом з тим, процес формування багатьох сучасних націй, відбувався порівняно швидко і завершувався утворенням національних держав там, де існували стабільні і повноцінні у структурно-функціональному відношенні національні еліти. З іншого боку, в країнах де національна еліта була слабкою, асимільованою, неповною, націогенез розтягувався у часі, а утворення національних держав зіштовхувалося зі значними труднощами.

В Україні ж, за словами академіка І. Дзюби, «відбувся раптовий викид псевдоеліти, де склалася «гримуча суміш», в якій змішались осколки радянської партійної номенклатури, політичні кар'єристи, демагоги, сумнівного походження скоробагачки» [1, с. 36.]. Формуванню цієї псевдоеліти сприяло зрощення політеліти з бізнеселітою в одних і тих особах та соціальних структурах, котре дає підстави стверджувати, що національні інтереси не є головним мотивом їхньої діяльності. Молода безгальмівна компрадорська псевдоеліта в Україні має зовсім інші інтереси, які не мають нічого спільного з потребами національного суспільства. Максимізація прибутку стала для них не лише метою, а й життєвою необхідністю» [2, с. 22].

Звідси, головною особливістю України є те, що у ній, до цих пір не сформувалася еліта, як носій національної ідеї і яка в кінцевому результаті була б дороговказом національної самосвідомості суспільства. Насправді ж, справжня еліта концентрує в собі глибинну сутність народу більше, ніж сам народ. Еліта – це та українська людність, яка, незалежно від соціального становища й фаху, прагне величі України та віддає всі свої сили заради об'єднання українського народу в монолітну українську націю та побудови міцної української держави [3].

Національна еліта - це невід'ємна частина суспільства, умова його політичної та економічної незалежності. Це люди, близькі за походженням, що інтенсивно взаємодіють і мають спільні цінності, прихильності та цілі, групову свідомість та спільні устремління. Крім того, елітою стають освічені, культурні особистості, що вирізняються у загальній масі людей, протиставляють себе їй, досягають успіху у різних видах діяльності і, у такий спосіб, сприяють ефективній самоорганізації соціуму [4, с. 140].

У працях західних вчених знаходимо й інші визначення еліти: це – люди, які займають високе становище в суспільстві, що допомагає їм впливати на суспільний процес (А. Дюпре); люди, які інтелектуально або морально переважають над масою, незалежно від статусу (Л. Боден); особи з найвищим почуттям відповідальності (Х. Ортега-і-Гасет); особи, які мають владу (А. Етціоні); меншість, яка виконує найважливіші функції в суспільстві (С. Келлер); люди, які мають здатність до лідерства (Л. Фройнд); харизматичні особи (М. Вебер); творча меншість суспільства, яка протистоїть нетворчій більшості (А. Тойнбі) тощо [5].

Вчення про еліту знайшло своє відображення у вітчизняному науковому просторі, зокрема цій проблематиці присвячені окремі праці, таких вчених як В. Липинського, І. Франка, Д. Донцова, Г. Сковороди, О. Ольжича та інших.

Цікавим є те, що як і західні вчені так і вітчизняні науковці акцентують свою увагу на тому, що національна еліта повинна постійно знаходитися в елітарній меншості, котра відповідно до законів природи здійснює керівництво більшістю, адже це її привілей. Більше того, елітарні кола повинні бути напівзакритими, для того, щоб не допустити проникнення у свої лави несистемних, шкідливих для національної справи елементів типу демагогів, популістів та меркантильних скоробатків.

Ведучи мову про соціум Г. Сковорода розглядав суспільство як неоднорідну масу, поділяючи його на два стани - «шляхту» та «чернь». Стосовно нерівності у суспільстві, він зазначав: «Що дурніше, ніж рівна рівність, яку дурні надаремно намагаються запровадити в світі?» Таку нерівність він обґрунтовував виходячи із природних здібностей особистостей [6]. В подібному ключі міркує, класик українського елітизму В. Липинський, котрий був переконаний у тому, що в кожній нації завжди існувала та існує активна меншість котра керує, і пасивна більшість, якою керують [7].

Характерною особливістю, національної еліти являється також високий рівень духовного розвитку, який відкидає меркантильне та гедоністичне світосприйняття, протиставляючи йому аскетичний, відданий національній справі спосіб життя. За словами Д. Донцова «серце і розум правителів повинні бути вільні від турбот про буденні справи,

вільні від дрібних «печалей житейських». Оскільки для суспільства настає катастрофа, коли ті, що мають вести його, – «думками і серцем приліплюються до своєї – не Божої» – а «скотської натури», до «видимого і тлінного» [8].

У контексті формування нації, вирішальним чинником у процесі її керівництва являється легітимація національної еліти. Так, В. Липинський вважав, що «вирішальним, у цьому плані, є той факт, що нація їх провід признає і, під їх проводом організована, вона живе, росте і розвивається».

Для того, щоб цього досягнути національна еліта повинна мати дві основні якості, без яких вона не може існувати: матеріальну силу та моральний авторитет [7]. При цьому, матеріальна сила являє собою володіння не грошовими сумами, а засобами продукції. Іншими словами національна еліта повинна контролювати спосіб виробництва, а не сам результат у вигляді продукту.

Про ситуацію з моральним авторитетом у сучасному українському суспільстві найбільш точно висловився яскравий представник української національної еліти О. Ольжич, котрий у своїй праці «Дух руїни» наче у воду дивився: «У нашому суспільстві велася жорстока боротьба всіх проти всіх. У нас, коли появився якийсь авторитет, або завдаток на авторитета, - його негайно стягали на долину і тут мотлошили усіма способами і засобами, щоб тільки він не став, не дай Бог, авторитетом для широких мас громадянства... Дві речі – руїна й бунт – йшли завжди у парі, і приходили гейбі на замовлення...» [9].

Виходячи зі сказаного, хочеться акцентувати увагу на необхідності «постійного відновлення або зміни аристократії» за В. Липинським, тобто циркуляції еліт. Мислитель наголошує, що коли цей процес припиняється, то нація потрапляє під провід чужої, сильнішої, ніж власна, політичної еліти, втрачаючи свою національну ідентичність [7]. Через це, на державу покладається обов'язок створити умови для повноцінного формування національної еліти серед суспільства та не допустити негативного зовнішнього впливу на нього.

В той же час, в сучасних умовах, недоцільно створювати інституції, котрі б ціленаправлено готували національну еліту, адже цей процес може відбуватися революційним шляхом, впливом ззовні, він несприродний та неправильний. Насправді, національна еліта формується та гартується самостійно, шляхом еволюції та внутрішнього потягу «духа, що тіло рве до бою». За державою залишається лише обов'язок захисту суспільства від негативного впливу.

Підводячи підсумки нашого дослідження хочеться, звернути увагу наукової спільноти на запитання, яке поширене на численних форумах, конференціях, на сторінках газет і журналів, а саме: чи піддається сумніву існування національної еліти в Україні? Безумовно, що подіб-

ного роду питання є риторичним, однак на наше глибоке переконання українська національна еліта існує і безумовно буде існувати, хоча на сьогоднішній день вона не настільки сильна як хотілося б, однак йде постійна боротьба за її існування, адже існує соборна незалежна Україна. Нам залишається лише втілити в життя подібного роду проект, який є особливо актуальним для молодого покоління, особливо в умовах сьогодення.

Тітов Є.Б.,
доцент кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ,
канд. юрид. наук, доцент

Про цінність традицій у праві (правових традицій)

Традиція походить від латинського іменника *traditio* («передання», «передача»). Зауважимо, що сучасна наука, з урахуванням широти кола сфер, де використовується поняття «традиція», володіє значною кількістю уявлень про зміст цього поняття. У сучасних наукових умовах слово «традиція» використовується у різних сферах як поняття, термін та категорія в історії, етнографії, соціології, релігії, педагогіці, психології, політології та праві, однак не завжди в однаковому розумінні.

На сьогоднішній день дослідження поняття «традиція права» досить часто наштовхуються не тільки на відсутність єдиного розуміння її значення як феномену, а відповідно і на відсутність загальновизнаної наукової позиції щодо її видів та функцій, а й на відсутність згоди щодо термінології яка проявляється у паралельному використанні термінів «традиція права» та «правова традиція». Як наслідок у сучасній юриспруденції існує достатньо широке різноманіття підходів до розуміння поняття, що криється за наведеними термінами, зумовлене, вочевидь, їхньою смисловою широтою, предметною специфікою та методологічною структурою.

За таких умов цілком зрозуміло, що традиції у контексті правової системи можуть розглядатися не тільки як феномен культури, а і як складова певного механізму зі своєю динамікою та статикою розвитку. При цьому динамізм традиції полягає у протистоянні двох закріплених аспектів цього явища: консерватизму та стабільності – з одного боку, та новачії – з іншого. За рахунок цього традиція узгоджує діяльність і поведінку окремих осіб, соціальних груп та колективів, приводить їх у відповідну єдність, чим синхронізує та зберігає соціальну систему як цілісність. Таким чином доцільно припустити, що єдиним та головним соціологічним призначенням традиції є стабілізація і регуляція суспільних відносин, підтримання порядку у взаємовідносинах між людьми, що дозволяє проводити аналогії між традиціями та таким суспільним регулятором як право. Водночас регулятивна функція традиції розкривається у соціальних нормах – правових, релігійних, моральних, технічних тощо, але, водночас, традиція залишається найбільш складною формою соціальної регуляції.

Відшуковуючи й обґрунтовуючи зв'язок традиції з правом, варто визначитися, що саме розуміється під поняттям «право». Так, перше –

природно-правове визначення права – несе в собі ідею єдності та тотожності, справедливості і права, яке існує незалежно від держави; друге – юридично-позитивне визначення права – визначає його як інститут із структурними й функціональними характеристиками, звільнений від моральних пут.

Звідси, зв'язок традиції і права зумовлений феноменом «порядку», де в ідеальному розумінні традиції у своїй сукупності містять у собі узагальнені ціннісні уявлення і досвід про метафори справедливої, доброго, корисного, безпечного і стабільного, а право відтворює цю метафору та формує свою силу в межах цього порядку, через те що метафори охоплюють значну частину людського досвіду й фіксуються у поняттях, що пояснюють усю культуру чи цивілізацію. Метафора є характерною не тільки для літератури, вона існує в науці, філософії та в юриспруденції. Для правознавства важливим є розгляд метафори як когнітивного процесу, коли формулюються нові поняття в контексті культурного процесу, за допомогою якого змінюється мова права.

Однак взаємозв'язок традиції і права не обмежений лише понятійним обґрунтуванням кожної з них. Традиція, яка знаходиться у праві, це різновид соціокультурної традиції, що функціонує в межах права і для суспільства. Розуміння права у контексті традиції і, навпаки, традицій у праві, багаті в чому визначається не стільки насиченістю досліджуваного матеріалу, скільки використаною методологією.

Правова традиція або традиція права, як і будь-яка інша соціокультурна традиція, не залишається сталою і незмінною впродовж історії. У кожному конкретному періоді часу вона є уособленням минулого, яке присутнє і сьогодні у новому вигляді. Всі існуючі тенденції щодо зближення, гармонізації і навіть злиття правових систем і пов'язаних із їх існуванням правових традицій і традицій права спрямовані на збереження плюралізму у проявах правового досвіду кожної правової культури. Світоглядна складова будь-якої традиції у праві є продовженням функції та орієнтації права кодифікованого на звичаєве право. С.В. Пахман описує співвідношення звичаєвого і кодифікованого права так: «Відомо, що величезна кількість нашого населення керується у сфері приватних цивільних відносин не писаним законом, а правилами, що склалися шляхом звичаю і в більшості не узгоджені з основами законодавства. Сам закон визнавав за цими правилами силу діючих юридичних норм. Зрозуміло, що є такі звичаєві правила, внесення яких до кодексу дорівнювало б поверненню до первісного, дитячого ладу правосвідомості; але з іншого боку, розглянувши уважніше наше звичаєве право, можна побачити, що положення, які властиві найрозвиненішому юридичному побуту, ґрунтуються на звичаєвих джерелах права». У такому контексті доречно зазначити, що традиції у праві поділяють на статичні – характеризуються постійністю компонентів, чіткою структу-

рою, відсноною простотою (саме ці традиції називають звичаями); і динамічні – характеризуються мінливим компонентним складом, змінною структурою складності та простоти.

Соціальний авторитет правової традиції забезпечується її корисністю, поширеністю, масовістю застосування, ефективністю дії. Показово, що традиція в праві у більшості випадків не потребує примусу.

Правові традиції проявляють притаманні їм властивості через функції, серед яких: 1) стабілізаційна – забезпечує сталість суспільних відносин; 2) закріплююча – пов'язана з утриманням позитивного результату; 3) системоутворююча – вирізняється здатністю приводити суспільні відносини до певної системи; 4) регламентуюча (обмежуюча) – окреслює порядок в хаосі, проявляється у звичаї; 5) інформаційна – виражена в накопиченні, зберіганні і передачі інформації; 6) соціалізуюча – під її впливом формується особистість, людина залучається до соціально правового досвіду; 7) охоронна – пов'язана з можливістю покарання, яке може настати у випадку порушення традиції. Традиції в процесі свого функціонування об'єктивно спрямовані на утвердження й закріплення одноманітності, усунення багатоманітності, викликані випадковістю.

З огляду на зазначене вище, варто визнати, що правові традиції та традиції права багато в чому визначають функціонування не тільки правового буття відповідної правової культури, але й соціальних процесів кожної окремо взятої цивілізації. Ця спрямованість проявляється у гармонійному співіснуванні із зовнішнім світом та з навколишнім соціальним середовищем. Збереження правових традицій та традицій права забезпечується обставинами внутрішнього й зовнішнього характеру. Внутрішню згуртованість цих традицій забезпечує потреба підтримки миру і порядку всередині різних соціальних общин – від сімейної й етнічної до державної.

Тягло О. В.,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ,
доктор філософських наук, професор

Мовна проблема в контексті соборності України¹

З часів Петра I українська мова у Російській імперії або просто заперечувалась, або обмежувалась у вжитку з метою повної і остаточної асиміляції українства. Досить згадати сумнозвісний циркуляр царського міністра внутрішніх справ П. О. Валуєва від 20 липня 1863 року, в якому проблема української мови була «розв'язана» сумнозвісною фразою: «Ніякої окремої малоросійської мови не було, нема й бути не може». Завдяки такому ставленню і відповідним заходам українська мова коли не зникла, то була принижена до рівня простонародної говірки. Їй були закриті шляхи до високих сфер культури і науки, щоб забезпечити там повне домінування усього російського.

За радянських часів українська мова юридично не утискалась, але фактично вона знов-таки принижувалась і обмежувалась – чи то через фізичне знищення національної еліти або систематичне «висмоктування» її перспективних представників до Москви, чи то через оприлюднення важливих інформаційних ресурсів тільки російською або потурання звільненню школярів від вивчення рідної мови «на прохання батьків». ¹ Як «засіб міжнаціонального спілкування, що розширює доступ до досягнень науки, культури, техніки, вітчизняної і світової культури» російська підносилась – і реально цінувалась – вище за українську безвідносно до офіційного проголошення вільного розвитку та рівноправного використання усіма громадянами СРСР рідних мов.

Через зазначені обставини на момент створення незалежної української держави у 1991 році українська і російська мови були рівноправними лише формально, а фактично на більшій частині території країни, особливо на Сході та Півдні, превалювала російська. Нею зазвичай спілкувалися росіяни, інші національні меншини і російськомовні українці. Значна частина українського етносу належала до білінгвів, тобто мала, так би мовити, подвійну мовну лояльність. Ситуація двомовності, яка за

¹ Після кількарічного періоду «українізації» українська інтелігенція на початку 30-х років зазнала дошкульних ударів з боку сталінського режиму. За деякими підрахунками, з 240 українських письменників тоді «зникло» 200. Із 85 вчених-мовознавців було «ліквідовано» 62. Оголошували шпигунами, заарештовували й знищували філософів, художників, редакторів. Див. докладніше: Субтельний О. Україна: Історія. – Київ : Либідь, 1991. – С. 364-365.

зазначених умов означала збереження переваги російської, була закріплена в ухваленому в 1989 році законі «Про мови в Українській РСР». Він втратив силу лише у 2012 році, поступившись місцем скандальному закону «Про засади державної мовної політики».² Хоча цей останній, відомий ще як «закон Ківалова-Колесніченка», не тільки жодним чином не сприяв виправленню мовної ситуації, а й став одним з чинників роздмухування відцентрових процесів у країні, він залишається чинним дотепер.

Але справа не тільки у недосконалому мовному законодавстві, а й у, наприклад, слабкості цілеспрямованої державної підтримки заходів з відродження національної видавничої галузі. Потік найрізноманітнішої друкованої продукції північного сусіда, досить часто ворожий культурі, національній свідомості чи європейським прагненням українців, до останнього часу не припиняється. Тож кроком у правильному напрямку видається ухвалення Верховною Радою і підписання Президентом України у грудні 2016 року закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо обмеження доступу на український ринок іноземної друкованої продукції антиукраїнського змісту». Проте слід визнати, що механічне зречення російської мови чи, там більше, її утиск на теренах України не припустимі.

Крім національних, існують і певні міжнародні норми та інституції, які спрямовують і контролюють шляхи розв'язання мовної проблеми у тій чи іншій країні. Наприклад, вступивши до Ради Європи, Україна взяла на себе зобов'язання щодо виконання Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. За цим документом, держави мають усувати будь-які необґрунтовані розрізнення, обмеження або переваги, пов'язані з використанням регіональних мов або мов меншин.

Російська мова – це витвір не Володимира Володимировича Путіна і Володимира Вольфовича Жириновського, а Олександра Сергійовича Пушкіна і Миколи Васильовича Гоголя, Володимира Івановича Даля, Льва Миколайовича Толстого, Михайла Афанасійовича Булгакова... Нею спілкувалися і писали Григорій Савович Сковорода, Тарас Григорович Шевченко, Іван Якович Франко, Михайло Сергійович Грушевський... І сьогодні нею розмовляє частина військових, які, не шкодуючи своєї крові й життя, захищають незалежність і соборність України.

Російська мова залишається духовним скарбом, інформаційним ресурсом і засобом комунікації світового значення, самовільно відмовлятися від якого було б вкрай нерозсудливо. Зрештою хіба невмируща валуєвська політика Російської імперії дає право діяти стосовно російської мови у незалежній соборній Україні XXI століття так само ганебно?!

² Просування цього закону у Верховній Раді України супроводжувалось низкою суттєвих порушень. Саме після ухвалення його у другому читанні покійний нині нардеп М. В. Чечетов висловив «крилату фразу»: «Мы их развели, как котят».

Холод Ю.А.,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін
факультету № 6 ХНУВС
кандидат юридичних наук, доцент

Ідеологеми окупаційного режиму генерала Денікіна в Україні

Відсутність принципових відмінностей між українцями та росіянами не викликала у білих генералів почуття необізнаності та неосвітченості в українському питанні, тим більше, що багато хто з них в силу своєї професійної діяльності був пов'язаний з Україною. Антиукраїнський характер білогвардійських репресій пояснювався прагненням покарати український народ за його прихильне ставлення до національного руху за незалежність. Сприймавши свій прихід в Україну як остаточне встановлення їх влади, білогвардійці, і, особливо російські офіцери, мстилися за всі знущання, яких вони зазнали протягом громадянської війни від української влади.

Денікінський режим впроваджував своє бачення місця українських земель у нових умовах. Тут проводилася активна антиукраїнська політика. Гоніння на українство проявлялося у всіх сферах суспільного життя. Відмінивши завоювання Української національної революції, денікінська окупаційна влада заборонила приймати на роботу службовців, які раніше працювали в державних установах Української Народної Республіки та Української Держави гетьмана П. П. Скоропадського. З кінця серпня 1919 р. заборонялося приймати на роботу до білогвардійських органів влади тих осіб, які підозрювалися у симпатіях до політичних поглядів гетьмана П. П. Скоропадського та С. В. Петлюри. У зауваженні до розпорядження з обмеження прийому на роботу проукраїнські налаштованих урядовців до цивільної адміністрації зазначалося: «Більш детальних вказівок дати не можу, але переслідувати україноманію буду неухильно». У наказі генерал-губернатора і командуючого військами Новоросії генерала М. М. Шиллінга до всіх офіцерів армії Української Народної Республіки пропонувалося перейти в ряди білих в чітко зазначений термін, «а в іншому випадку – до них будуть ставитися як до зрадників своєї держави». При чому, все зазначене не стосувалося вищого командного керівництва української армії, які мали бути повішені як зрадники Росії.

Сам Головнокомандуючий Збройними Силами Півдня Росії генерал А. І. Денікін у своїх численних публіцистичних та мемуарних працях, опублікованих в еміграції, наголошував на тому, що він ніколи не

був монархістом, його політичне кредо полягало в придушенні більшовизму і збереженні державної єдності Росії. Але об'єктивно ідеї єдності і неподільності Росії збігалися з ідеями монархічної Росії, чи принаймні, не суперечили їм. Тому, хотіли того керівники білого руху чи ні, а їхні армії робилися серцевиною монархічних сил, і білогвардійський рух у суспільно-політичному контексті ототожнювався громадянами, проживаючими на теренах України, зі старою дореволюційною російською владою.

Імперсько-центристські орієнтири денікінського середовища визначали його ставлення до української культури. Оголошуючи на всій території Росії державною мовою російську, генерал А. І. Денікін прагнув продемонструвати лояльне ставлення до «місцевих діалектів», до яких він відносив і українську мову.

Нова біла влада дозволяла населенню спілкуватися «малоросійською народною мовою». В приватних, як і в усіх початкових школах, дозволялося навчання та викладання українською мовою. Відозва генерала А. І. Денікіна забороняла переслідувати «малоросійську народну мову і чинити перешкоди їй в пресі». Але навіть такі задекларовані незначні поступки у питанні української мови на місцях російські чиновники та військові намагалися ігнорувати.

Так, один із денікінських генералів В. З. Май-Маєвський, ще у серпні 1919 року видав наказ, яким зобов'язав українізовані школи перейти на російську мову навчання. У своєму наказі він посилався на основні положення про «малоросійську» мову та школи, прийняті напередодні Особливою нарадою, яка виступила за припинення кредитування та відкриття нових шкіл з українською мовою навчання, скасування викладання такої навчальної дисципліни як українознавство, а організація українських шкіл оголошувалася приватною справою. Всюди, де проходили денікінські війська, проводилася брутальна антиукраїнська політика. Денікінська влада закривала українські школи, нищила бібліотеки, наприклад на Катеринославщині. Розпуск українських кооперативів, закриття книжкових магазинів, відкрите переслідування всього українського за денікінщини було у звичайною справою.

Відверто антиукраїнською була політика білогвардійців щодо української культури. Вона була спрямована на припинення українізації державної освіти. Так, на Харківщині та Полтавщині було заборонено викладання українською мовою в усіх навчальних закладах. Згідно з рішенням Особливої наради, затверджених генералом А. І. Денікіним 10 серпня 1919 року, викладання українською мовою у тих школах, де до встановлення української влади навчання проводилося російською мовою, заборонялося. Викладання українською мовою допускалося у приватних школах або на приватні кошти. Викладання українознавства скасовувалося, а «малоросійської» мови та літератури дозволялося в якості

необов'язкових предметів. Щоправда, за умови викладання у «малоросійській» школі на належному рівні в дусі єдиної російської державності, таку школу могли прирівняти до державної школи. Проте це положення було швидше демагогічним кроком, оскільки малоймовірною виглядає ситуація, коли свідомий українець буде агітувати за велику, єдину та неподільну Росію. Проте навіть генерал А. І. Денікін не зміг нехтувати активним впровадженням української мови. У зверненні «До населення Малоросії» поступка виявилася у дозволі лише розмовляти «малоросійською народною мовою» в місцевих установах і суді. Проте на місцях цей дозвіл іноді ігнорувався і вживання української мови ставало підставою для покарань.

Жахливої руйнації зазнала Українська академія наук. Денікінська адміністрація не бачила її місця у новій російській державі, проте з огляду на значну суспільну вагу її членів та можливий негативний розголос, закрити безповоротно цей заклад білогвардійці не наважувалися. Біла влада коливалась у визначенні статусу Академії: від Київського центру Російської академії наук до приватного наукового товариства «Київська академія наук». Перший президент Української академії наук, основоположник геохімії, біогеохімії та радіогеології В. І. Вернадський, який обіймав цю посаду від заснування Академії у 1918 році і до 1921 року, так охарактеризував ставлення білогвардійських владних кіл до вирішення питання про подальшу долю української академії: «Шукають виходу: і хочеться, і колется. Не хочуть затверджувати, але й не хочуть знищувати». Лише завдяки авторитету В.Вернадського, який відстоював необхідність збереження Української академії наук на державному утриманні, на засіданні 1 жовтня 1919 року Особлива нарада передала її долю на вирішення вчених рад південноросійських університетів. До прийняття відповідного рішення вченими радами цих університетів належало зберегти склад Академії та охороняти її майно. Така двояка позиція денікінської влади та відтягування остаточного вирішення цього питання були швидше прагненням уникнути подальшого існування Української академії наук та негативного соціального розголосу у випадку її остаточного закриття. Тим часом діяльності цієї української наукової установи чинилися всілякі утиски та створювалися перешкоди для роботи її співробітників, наукові підрозділи Академії позбавлялися їх приміщень. За період денікінської окупації кількість наукових співробітників в Академії наук України з 1 000 чоловік зменшилася майже вдвічі. Було знищено 117 назв українських книжок. У Києві було закрито майже усі українські часописи. Репресивний характер добровольчої політики був разюче помітним на фоні розквіту української культури за доби Української Держави. Така ситуація змусила навіть великодержавний «Союз Визволення Росії» просити генерала Денікіна припинити переслідування українського культурного руху. Відповідь білого гене-

рала – «Культуру від політики відокремити не можна» – яскраво вказувала на суто декларативний характер його ліберальних заяв щодо української культури. Варто зазначити, що Особлива нарада, не дивлячись на таку ситуацію, все таки виділяла певні кошти на утримання вищих навчальних закладів в Україні. Так, протягом липня-вересня 1919 року було асигновано 500 тисяч рублів Катеринославському університету, 1 млн. рублів – Харківському жіночому медичному інституту, 188 400 рублів – Харківському ветеринарному інституту тощо. Спорадичний та нерегулярний характер цих виплат свідчить про повну відсутність у денікінської влади чіткої програми розвитку та підтримки українських навчальних закладів. Отже, внутрішня політика Збройних Сил Півдня Росії у галузі культури, попри ліберально-демократичні заяви керівництва, мала консервативний характер.

Черхавський М. В.,
курсант 4-го курсу факультету №1 (Ф-1-13-2) ХНУВС
Науковий керівник: Кріцак Іван Васильович,
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права ХНУВС,
кандидат юридичних наук

Народ як суб'єкт реалізації права народу на повстання

Враховуючи той факт, що суб'єктом реалізації права на повстання є народ, перед нами постає декілька проблемних питань, що пов'язані з процедурою реалізації досліджуваного права: що власне ми будемо розуміти під поняттям народ? Хто і яка кількість людей можуть претендувати на реалізацію права народу на повстання?

Досліджуючи питання розуміння такої категорії як народ, ми звертаємо увагу на значний внесок у дане поняття філософії, політології, соціології та інших суспільних наук, однак поряд з цим, проблема єдиного розуміння поняття народ залишається не вирішеною. Досить важливо мати чітке уявлення даного поняття, яке в часи, коли представницька демократія закріпилася як панівна форма політичного режиму, втратило свою вагу, а категорія «народ» вимагає чіткого осмислення з метою розуміння меж реалізації народовладдя, особливо в тому випадку, коли воно виражається не в таких звичних формах безпосередньої демократії як вибори чи референдум.

Свого часу О. С. Шпоть зауважив, що без визначення політичного значення слова народ не можна правильно трактувати слова «демократія» і «воля», а також ті ідеали, за які боролось людське суспільство, відколи себе пам'ятає.

Переходячи до визначення категорії народ, слід зауважити, що даний термін у сучасній науковій думці має полісемантичний характер, тобто такий, який проявляється у декількох значеннях (відтінках). Слово народ, походить від грецького слова ἔθνος, тобто етнос, яке має такі значення: 1) населення держави, мешканці країни; 2) громадсько-політична сила, на яку опирається офіційна влада в країні; 3) форма національної та етнічної єдності (нація, народність, іноді плем'я); 4) люди, переважно у великій кількості.

Відповідні тлумачення, хоч і надають нам загальне уявлення, однак остаточно не підходять при застосуванні народовладдя у державі, так як унеможливають визначення чіткого суб'єкта влади (у кількісному аспекті). Зокрема, перше тлумачення неможливо застосовувати у повній мірі зі сторони народу як джерела влади. Дана позиція підтверджується тим, що участь у виборах мають право брати (мається на увазі активне виборче право) громадяни України, які досягли вісімнадцятирі-

чного віку, виключаючи з виборчих списків не громадян України та осіб, які за законом не можуть голосувати під час виборів (особи визнані судом не дієздатними). Розглядаючи інші тлумачення в тій чи іншій мірі можна побачити неможливість процедурного застосування даних визначень.

Великий енциклопедичний юридичний словник за редакцією Ю. С. Шемшученка розглядає «народ» як юридичний термін, пов'язаний за змістом з ідеєю народного суверенітету та розглядає досліджуваний термін у двох значеннях: по-перше під поняттям народ розуміється сукупність усіх громадян, політична спільнота, що фактично передбачає існування держави; по друге, термін народ трактується як сукупність усіх виборців або виборчий корпус. Хоча як зазначають автори даного словника, поняття народ як виборчий корпус прямо не закріплено у законі і на сьогодні використовується різні похідні (всенародне голосування, народний референдум тощо).

Досліджуючи смислові відтінки поняття народ, можна навести, ще мінімум одну, достатньо відмінну за змістовною характеристикою якість, інтерпретацію відповідного поняття. Зокрема поняття народ міжнародне право трактує як синонім слова нація. Таке трактування виводиться з порівняльного аналізу найменування Організації Об'єднаних Націй і положень її статуту, де зазначено, що ООН буде сприяти розвитку дружніх відносин між державами «на основі поважання принципу рівноправності та самовизначення народів».

Дж. Сарторі досліджуючи проблему реалізації демократії, також розглядає даний термін з полісемантичної сторони, і зводить поняття народ до шести інтерпретацій: 1) народ як буквально кожний; 2) народ як невизначена частина, дуже багато; 3) народ як нижній клас (Дж. Сарторі розуміє робочих – пролетаріат); 4) народ як неподільна єдність, певна органічна цілісність; 5) народ, як більша частина, виражена принципом абсолютної більшості; 6) народ, як більша частина виражена принципом обмеженої більшості.

Дж. Сарторі, вважав: «Якщо кожен без винятку є критерієм, тоді демократія була б неможливою, а народ як «дуже багато» або «багато» просто неможливо використовувати як критерій. Ні в якій малій частині демократія не є процедурою, а народ як «дуже багато» - це уявлення, яке ставить неможливу процедурну вимогу, бо ж у кожному окремому випадку треба визначати як багато людей становлять народ або чи це є достатньою кількістю, для того щоб становити народ».

Розглядаючи співвідношення таких категорій як демократія і народовладдя більш придатними для теоретичного оперування визначення категорії народ, постають п'ятий і шостий критерій запропонований Дж. Сарторі.

Розгляд обраних критеріїв, які пропонує Дж. Сарторі, ускладнюється критерієм «абсолютної» та «обмеженої» більшості, однак враховуючи деструктивність права на повстання, ми неможемо говорити про «обмежену» більшість. Проблеми, на вирішення яких спрямоване право народу на повстання, більш того наслідки, до яких може призвести така радикальна форма народовладдя (на прикладі України: втрата Криму, гібридна війна з елементами громадянської війни), не може розглядатися в категорії «обмежена» більшість. Силова зміна влади народом потребує не лише «абсолютної» більшості як кадровий ресурс, а й як ознака того, що більшість суспільства радикально не погоджується з політичним курсом, який обрав «режим». Також «більшість» вказує на те, що влада, яка була обрана більшістю, уже не підтримується більшістю, тобто втратила своє значення (принципове) як форма представницької демократії.

Таким чином, коли ми говоримо про народ як суб'єкт реалізації права на повстання, це завжди абсолютна більшість громадян України, які в тій чи іншій мірі підтримують силову зміну влади. Надаючи таке тлумачення слід сказати, що участь в повстанні в залежності від ступені участі, громадянина, можна поділити на активну і пасивну (в активній формі громадянин безпосередньо здійснює дії на силову зміну влади; в пасивній формі громадянин тільки позитивно оцінює дії повстання). Така класифікація зумовлена тим, що не кожен, хто не підтримує «владу» і при цьому підтримує дії повстання, має можливість взяти участь в безпосередній реалізації повстання.

Шаповал В.М.,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ,
доктор філософських наук, професор

Революція і проблеми свободи

У житті людських спільнот періоди повільного, поступального розвитку змінюються бурхливими, динамічними подіями, що призводять до значних змін всіх сторін життя суспільства. Не без належних на те підстав такі події називають революціями. Зазвичай, про революцію говорять тоді, коли відбувається радикальний перелому соціальній дійсності, потерпають руйнації попередні державні інститути і громадські стосунки, відкривається простір новим тенденціям. Настає епоха змін, суттєвий поворот у житті спільноти, відмова від старих структур і колишнього способу життя, на часі наміри побудови абсолютно нових економічних і політичних порядків. Великими називають ті революції, які не лише повертають напрям розвитку певної країни або народу, але стають каталізатором змін в інших регіонах світу, відкривають нову сторінку всесвітньої історії.

Якщо неупереджено поглянути на людську історію, то можна легко помітити, що відносно спокійних, урівноважених часів було мало, і вони були короткими, напроти, драматичні події, пов'язані з різними соціальними антагонізмами, повстаннями, війнами, нашестями, переселеннями народів абсолютно переважають. Самі по собі напруженість і гострота подій зовсім не означає, що має місце саме революція. Вирішальне значення має врахування наслідків тих соціальних катаклізмів, що відбуваються. Одним з переконливих підтверджень того, що має місце саме революція, а не конфлікт локальних інтересів, є те, що спільно та радикально відмовляється від свого минулого, рішуче змінює стратегічні пріоритети і починає будувати нові соціальні форми життя немовби з чистого аркушу.

Будь яка революція, як і інші соціальні явища, має свої етапи, логіку, зльоти і падіння. Якщо торкнутись засадничих причини будь якої революції, то її основою, найчастіше, виступає стан кричущої несправедливості та несвободи, що радикалізує відносини у суспільстві та свідомість переважної більшості членів суспільства, породжує прагнення відновити свободу і справедливість. Невдоволення існуючим станом речей, нерідко без чіткого розуміння причин того, що відбувається, і остаточної мети глобальних рухів, приводить у рух значні маси людей, веде їх на барикади, змушує терпіти надзвичайні труднощі заради великої мрії – втілення ідеалів справедливості і свободи.

Початковий етап революції, як правило, характеризується ейфорією свободи, відчуттям того, що будуть зметені усі рамки і межі, що заважали їй, і людська свобода нарешті отримує неосяжні простори для свого поширення. Та на наступному етапі революції приходить усвідомлення того, що такі настрої були ілюзією та великою помилкою, що насправді прийшла не свобода, а свавілля, дикий, первісний, нічим не стримуваний хаос.

Визначальна відмінність між свободою і свавіллям полягає у тому, що свобода необхідною пов'язана з відповідальністю і конструктивним, творчим началом. Дійсна свобода має наслідком творення нових матеріальних і духовних цінностей, людських відносин, позитивних перетворень соціуму і розвитку особистостей. Напроти, свавілля – це стихія, що не знає ніяких рамок і меж, за своєю природою воно є деструктивною, руйнівною силою, проявом, позбавленого будь яких дієвих розумних підстав, самовпевненого і мізерного «я хочу».

Торкаючись питання про засади свободи та її існування у різних формах людських спільнот, Томас Гоббс писав, що на певному рівні історичного розвитку людини на зміну природному станові, що характеризується абсолютною свободою і «війною усіх проти усіх», приходить цивільний стан або держава, як організованість, впорядкованість і цілісність громадського життя. Оскільки люди живуть разом, об'єктивно необхідні загальні правила або закони, що упорядковують їх спільне життя. Такі правила, що почали формуватись ще на початку розумного життя людей, а потім постійно змінювались і удосконалювались, дістали назву релігії, моралі і права. Держава є однією їх найбільш складних форм організації суспільного життя, на яку покладаються функції впорядкування, управління, коригування, регламентації поведінки окремих особистостей і значних мас людей в умовах постійного зростання чисельності людей і неухильного скорочення природних ресурсів.

Як підкреслювала Х. Аренд, у часи криз і революцій свобода стає прямою метою політичних дій. Але цього мало, вона є реальною причиною того, що люди взагалі мають політичну організацію суспільства.

Довгий час людське суспільство розвивалось переважно екстенсивними засобами, тобто завдяки зростанню чисельності людей, задіяних у матеріальному виробництві та залученню до експлуатації все більше і більше природних ресурсів. Але на якомусь етапі прийшло усвідомлення тієї думки, що такий шлях має свій кінець, треба шукати нові шляхи розвитку. Одним з найважливіших ресурсів, що може нескінченно забезпечувати подальший прогрес людства є саме свобода. Поширення свободи, вдосконалення її моральних і політико-правових форм, невід'ємний зв'язок свободи з творчістю усе більш виразно постають головними інструментами вирішення більшості людських проблем.

Навряд чи хто буде заперечувати, що подальше існування людей на нашій планеті буде супроводжуватись наростанням великих і малих проблем. Важливо своєчасно виявляти проблеми, та давати гідну відповідь викликам, що виникають. В умовах тотальної невизначеності майбутнього, залучення максимально великої кількості вільних, творчих, нетривіально мислячих та націлених на дії особистостей до вирішення найбільш гострих проблем є найбільш переконливою, та такою, що приведе до успіху стратегією.

Спокійні періоди людського життя характеризуються тим, що встановлюється хисткий баланс між потребами таких, що живуть спільно, людей, і можливостями задовольняти ці потреби за допомогою економічних, соціальних та культурних чинників, тобто, усього того, що включено у гранично широке поняття держава. Коли такий баланс порушується, наступають часи нестабільності змін, а коли цей розрив ставить людей на межу життя і смерті, виникає ситуація, що містить ознаки революції.

В одній з своїх робіт Гегель висловив важливу думку, що «державі не потрібні герої», маючи на увазі, що чітко установлений правовий порядок виключає будь які надзвичайні ситуації, а натомість – і надзвичайні дії, що потребують появи героїв. Філософ мав на увазі державу, що відповідає своєму поняттю. У світі існують десятки і сотні держав, що мають місце найрізноманітніші форми правління і стосунки між правителями і підлеглими, але далеко не всі з існуючих держав можна назвати дійсними. За Гегелем, держава, що відповідає своєму поняттю, – це така держава, де править не свавілля тих, хто стоїть при владі і насильство над особистостями, а закон і порядок, де громадяни мають всі передумови для існування та діяльності, побудови благополучного щасливого життя. Гегелівське розуміння держави можна розцінювати як певним чином ідеальне і навіть утопічне. Проте соціальне життя тим і відрізняється від природного, що тут діють люди, які ставлять цілі і намагаються досягти їх. Якщо це так, то позитивні результати можуть з'явитися лише тоді, коли будуть ставитись позитивні цілі, слідом за чим будуть відбуватись відповідні дії. Навпаки, негативні цілі і дії, спрямовані на руйнування існуючих зв'язків і відносин, не можуть не привести ні до чого іншого, окрім деструкції і хаосу.

Гоббс детально описав перехід від природного до громадянського стану, але не торкався питання щодо того, чи можливо зворотне. Збагачені досвідом минулих десятиліть, ми сьогодні розуміємо, що громадянський стан або держава не є чимось остаточним, раз і назавжди даним, вона легко може знов перетворитись у природний стан, тобто перейти у дикість з усіма, супроводжуваними цей стан наслідками. Наша надзвичайно складка і переповнена суперечностями цивілізація зовсім

не застрахована від того, щоб в одну мить розвалитись, а люди знов опиняться у печерах.

Істинній державі не потрібні герої, не потрібні надзвичайні стани, а отже – революції. Нормальний розвиток держави є еволюційний розвиток, коли нове змінює старе (говорячи гегелівською мовою) шляхом «зняття», а не тотального заперечення. Руйнація соціальних зв'язків і стосунків відкидають суспільство на десяти років назад, що вимагає потім неймовірної напруги сил, величезних ресурсів для того, щоб привести громадський механізм і людські стосунки у впорядкований стан. У переважній більшості випадків для надання суспільству нових якостей більш прийнятними виглядають такі, що послідовно впроваджуються, реформи, а не революції.

Саме в умовах впорядкованого, належного існування держави розквітає справжня свобода, яка полягає у тому, щоб кожна людина змогла реалізувати усі свої творчі потенції, щоб її таланти і здібності могли знайти найповніше утілення і служити благу суспільства і всебічному розвитку особистості.

T29

Тези виступів учасників Міжкафедрального круглого столу до Дня Соборності України (Харків, 20 січня 2017 р.) / МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ, Кафедра загальноправових дисциплін факультету № 6, Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6, Кафедра теорії та історії держави і права факультету № 1, Кафедра українознавства факультету № 2. – Харків : ХНУВС, 2017. – 118 с.

**УДК 94(477)«1919»
ББК 63.3(4УКР)614**

Наукове видання
До 100-річчя підготовки кадрів охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.)
До 100-річчя подій Української революції 1917-1921 рр.
**Тези виступів учасників
Міжкафедрального круглого столу
до Дня Соборності України
(Харків, 20 січня 2017 р.)**

Підписано до друку 28.01.2017. Папір офсетний. Друк офсетний.

Формат 60х90/16. Умов. друк. арк. 6,7. Обл.-вид. арк. 6,9.

Тираж 30 прим. Зам. 2017-2

Видавець і виготовлювач –

Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Л. Ландау, 27, м. Харків, 61080.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.